

KAAREL VANAMÖLDER

Kommunikatsiooniväli Rootsi
Läänemere-provintssides 17. sajandi lõpul –
Reval(i)sche Post-Zeitung varauusaegse
informatsioonikandjana

Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu, Eesti

Kaitsmisele lubatud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu otsusega 4. septembrist 2012. a

Juhendaja: dotsent Enn Küng

Oponent: professor Raimo Raag (Uppsala Ülikool)

Doktoritöö kaitsmine toimub 29. oktoobril 2012. a kell 16.15 Tartu Ülikooli senati saalis Tartus, Ülikooli 18

ISSN 1406-443X

ISBN 978-9949-32-122-3 (trükis)

ISBN 978-9949-32-123-0 (pdf)

Autoriõigus: Kaarel Vanamölder, 2012

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Tellimuse nr 463

EESSÕNA

Mõne aasta eest toimus Tartus gümnaasiumiastme ajaloo olümpiaadi vabariiklik voor, mille raames pidasin ettekande varauusaegsetest ajalehtedest. Sissejuhatuseks ja kontakti loomiseks palusin kuulajaid nimetada Eesti vanim ajaleht ja sain auditooriumilt pärast hetkelist suminat vastuse: Perno Postimees ja Tarto maa-rahwa Näddali-Leht. Olin kuuldust üllatunud, liiati kui kuulajaskonna moodustasid ajalooteadmiste poolest silmapaistvad gümnaasiumiõpilased. Hiljem järele mõeldes leidsin, et tegelikult polnud õpilaste vastustes midagi iseäralikku, sest õpikud ei märgi 17. sajandi lõpul Tallinnas, Riias ja Narvas ilmunud saksakeelsete ajalehtede kohta peale nende ilmumise fakti sageli eriti midagi täiendavat. Tunduvalt põhjalikumalt käsitletakse aga 19. sajandil talurahvaavalikkusele mõeldud eestikeelset perioodikat. Veidral viisil ei kuulu perioodika sünnilugu Eestis siiani mitte *meie* vaid abstraktse *nende* ajaloo hulka.

Siinne väitekiri vaatleb esmakordselt ajalehtede ilmumist Rootsi Läänemereprovintside keskustesse 17. sajandi lõpul ühtse protsessina. Ehkki töö fookus püsib Tallinna ajalehel Reval(i)sche Post-Zeitung, sai doktoriõpingute käigus ruttu selgeks, et pelgast ühe ajalehe uurimisest jääb väheks. Nii tuli esialgsel käsitlust laiendada ning tutvuda täiendavate allikate ja kirjandusega Eestist väljaspool. Olen selle võimaluse üle väga tänulik, sest väitekiri täiustus, muutus mitmepalgelisemaks ja püstitusid uued lahendamist vajavad probleemid. Doktorantuuri lõpuaastatel märkasin end esitamast küsimusi, mis poleks õpingute alguses veel pähegi tulnud. Olen südamest tänulik juhendaja Enn Küngile, kelle erudeeritus ja sõbralik abivalmidus inspireeris järjest edasi uurima ning mitte alistuma allikmaterjali nappusest tingitud hetkelistele ummikseisudele. Tänan kõiki kolleege ja sõpru toetuse ja abi eest!

Doktorantuuri kui ühe etapi lõpul võin rõõmuga tõdeda, et see aeg kinkis palju kustumatuid elamusi. Tean, mida tähendab uurimisärevus ja heameel teadusavastustest ning püsiv rõõm kõigist neist inimestest, kellega uurimisreisidel kokku puutusin. Arhiivid ja raamatukogud pole ööpäevringsest avatud ning vahepeal tuleb seista silmitsi üksindusega võõrsil. Mõtlen tänuga toredatele vestlustele Ingemar Löfströmiga Stockholmis; Māris Valdatsile, kes kunagi ei keelanud oma korteri kööki kirjutamiseks ning tagatoa diivanit ööbimiseks Riias; kõigile neile vahvatele üliõpilastele, tänu kellele sai Riia tuttavaks ja omaseks.

Väitekirja valmimist toetasid Eesti Teadusfondi grandid 6945 ja 8209, sihtasutuse Archimedes DoRa programmide ning Kristjan Jaagu programmi reisistipendiumid.

Minu sügavaim tänu kuulub mõistagi minu perele, kelle toetuse ja usuta poleks see töö valminud.

Riias, 28. augustil 2012. aastal

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	9
1. Eesmärk, meetod ja ülesehitus.....	9
1.1. Varauusaegsete ajalehtede uurimisprobleemid.....	15
1.2. Trükitud varauusaegsed ajalehed Läänemere kommunikatsiooniruumis.....	19
2. Historiograafilised sissevaated.....	23
2.1. Tallinna rootsiaegse(te) ajaleh(t)e(de) historiograafia.....	23
2.2. Riia rootsiaegsete ajalehtede historiograafia põhijooni.....	28
3. Allikad.....	32
ARTIKLID	
I. Kas Kelch luges ajalehti?.....	39
II. Gümnaasiumi trükkal ja keskvõimu korralduste publitseerimine 17. sajandi lõpu Tallinnas.....	79
III. <i>Morgen früh ist zu bekommen der warhaffte Bericht...</i> – Zeitungsanzeigen in Tallinn am Ende der Schwedenzeit.....	99
IV. Was für eine Zeitung wurde in Reval am Ende der schwedischen Zeit gelesen?.....	133
V. Rootsiaegne Tallinna ajaleht kaupmeeste alternatiivse infoallikana.....	159
VÄITEKIRJA PÕHIJÄRELDUSED.....	181
1. Rigische Novellen – keskvõimu ajaleht olude sunnil.....	181
2. Reval(i)sche Post-Zeitung kui Rigische Novelleni käepikendus.....	186
KOKKUVÕTE.....	192
ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	198
LISAD.....	205
ZUSAMMENFASSUNG.....	210
ELULOOKIRJELDUS.....	218

SISSEJUHATUS

I. Eesmärk, meetod ja ülesehitus

Väitekiri keskendub Rootsi suurriigi Eestimaa provintsikeskuses perioodiliselt ilmunud trükitud ajalehe Reval(i)sche Post-Zeitung (u 1689–1710)¹ igakülgsel uurimisele. Kuna senises historiograafias käsitletakse ajalehte kui omaette institutsiooni, siis on minu eesmärgiks anda temaatikale uus kontseptsioon, vaa- deldes Reval(i)sche Post-Zeitung²it paralleelselt Rootsi suurriigi ülemerepro- vintsides samal ajal ilmunud ajalehtedega ning ka varauusaegse Euroopa pressi- ajaloo üldises kontekstis.

Säilinud lehenumbrite andmeil trükiti Reval(i)sche Post-Zeitungit kaks korda nädalas. Tegemist oli tüüpilise varauusaegse ajalehega, mille sõnumid vahendasid vähemalt kuni Põhjasõja puhkemiseni eelkõige infot mujal Eu- roopas toimuva kohta. Lehe saksa keel ja mitte-Eesti või laiemalt mitte-Balti- kumi keskne aines on ilmselt peamisteks põhjusteks, miks teadaolevalt Eesti vanima perioodilise ajalehe vastu on seni vähe huvi tuntud, ehkki teadmine rootsiaegse Tallinna ajalehe olemasolust ulatub tänaseks juba 90 aasta taha. 1922. aastal tutvustas Tartu Ülikooli Eesti ajaloo professor Arno Rafael Ceder- berg (1885–1948) esmakordselt 17. sajandi Tallinna ja Narva ajalehtede hiljuti- avastatud üksiknumbreid.² Pole üllatav, et elavaim diskussioon selle temaatika ümber toimus peaaesjalikult 1920.–1930. aastatel saksakeelsetes ringkondades. Hilisemas ajalookirjutuses käsitleti või pigem mainiti varauusaegseid ajalehti juba tuntud fakte korrates ja sedagi mitte „otse”, vaid mõne teise uurimisteema, nagu näiteks trükinduse või raamatuajaloo kontekstis.³ Huvileigust seletab ilm- selt pikka aega valitsenud ja veel tänagi üsna elujõuline kontseptsioon eesti- ja võõrkeelsest trükinduse- ja raamatuajaloost, mille huviorbiidis on arusaadavalt eelkõige eesti keeles ilmunu.⁴ Eesti mineviku narratiivis teatakse Reval(i)sche Post-Zeitungit seega eelkõige Tallinnas trükitud võõrkeelse (pisi)trükisena,

---

¹ Tallinna ajalehel oli kaks nimekuju: Revalsche Post-Zeitung (u 1689–1699?) ning Revalische Post-Zeitung (1699?–1710). Sellest tulenevalt kasutatakse üldistava nimekujuna Reval(i)sche Post-Zeitung, konkreetse aastakäigu lehest kõneldes aga selle tegelikku peal- kirja.

² Arno Rafael Cederberg. Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur. – Eesti Vaba- riigi Tartu Ülikooli Toimetused (Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. B III), Tartu 1922, lk 3–16.

³ Vt Friedrich Puksov (Puksoo). Eesti raamatu arengulugu seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega. Tallinn 1933, lk 53; Eesti raamat 1525–1975: ajalooline ülevaade. Tallinn, Valgus 1978, lk 47. Tiiu Reimo. Trükindus- ja kirjastustegevus Tallinnas 17. ja 18. sajandil. – Eesti vanimad raamatud Tallinnas, Tallinn 2000, lk 95–114, siin lk 99–100.

⁴ Vt nt Puksov, Eesti raamatu arengulugu, lk 32–35; Eesti raamat 1525–1975, lk 7–13; Ilmar Talve. Eesti kultuurilugu. Ilmamaa 2003, lk 153–167. Näiteks ignoreerib Uno Liivaku täielikult 17. sajandi ajalehti, lugedes „ajakirjanduse alguseks” alles 1766. aastat, mil ilmus Lühhiike õppetud... . Vt: Uno Liivaku. Eesti raamatu lugu. Monokkel 1995, lk 57–58.

mille sisu ei paku rahvuslikule ajaloole otseselt märkimisväärset lisa (vt historiograafia).

Väitekirja esmase eesmärgi saavutamine ehk Tallinna ajalehe igakülgse analüüsi teostamine osutus aga end kiiresti lahtikerivaks lõngakeraks, mida järgides ilmnesid üha uued lahendamist vajavad probleemid. Esmalt oli rakendatud metoodika paljuski ettemääratud Tallinna ajalehe senise historiograafia poolt, mis põhines peaaegselt Reval(i)sche Post-Zeitungi säilinud numbritest tuletatud informatsioonil, jättes kõrvale võimalikud muud allikaid nagu rae- ja kubermanguvalitsuse protokollid, erinevate institutsioonide korrespondents jne (vt historiograafia). Nii sai esimeseks rakendatud meetodiks klassikaline deviis *ad fontes!*, eesmärgiga kontrollida historiograafias kehtivaid hüpoteese ning ammutada täiendavate allikate abil võimalikult palju lisateavet. Paraku ei andnud rakendatud meetod oodatud tulemusi, sest läbitöötatud materjal ei ilmnud piisavalt uut informatsiooni (vt allikad).

Ummikseisust väljumiseks tuli vahetada käsitlemisviisi, ning allikapõhise lähenemise asemel kasutasin seejärel võrdlevat meetodit, analüüsides kõrvutavalt Reval(i)sche Post-Zeitungi sisu ning struktuuri samal ajal mujal ilmunud ajalehtedega sh Riia ajalehega Rigische Novellen (1680/1681–1710).⁵ Võrdlev meetod kuulub mõistagi samuti klassikalise ajaloo uurimise raudvara hulka, mida Eesti ja Liivimaa 17. sajandi pressiajaloo uurimises pole kummatigi seni rakendatud. Võte osutus efektiivseks ning Reval(i)sche Post-Zeitung hakkas „kõnelema”, lastes selgineda pelgast provintsikeskuse ajalehe väljaandmise loost laiemal pildil. Analüüsil ilmes, et vähemalt kuni Põhjasõja alguseni polnud Reval(i)sche Post-Zeitungi näol tegemist iseseisva ajalehe, vaid Rigische Novelleni mõneti lühendatud ümbertrükiga (vt peatükk 3).

Tegemist on täiesti uue teadmise, mis muudab Balti varauusaegse pressiajaloo senist paradigmat. Tallinna ajaleht lakkas justkui iseseisvalt eksisteerimast ning selle edasine ainitine uurimine kaotas korruga mõtte. Sellest tulenevalt seisneb siinse väitekirja metoodika rootsiaegsete Tallinna ja Riia ajalehtede võrdleval käsitluses.

Väitekirja uueks eesmärgiks sai seega Tallinna ning Riia rootsiaegsete ajalehtede omavahelise seose põhjuste selgitamine, milleks tuli aga esmalt pöörduda Riia ajalehe kujunemisloo juurde. Ajapikku ilmnes, et ka see raam osutus liiga kitsaks. Riia lehe tekkelugu on historiograafias üldiselt hästi tuntud: see ilmus siis, kui keskvõimu korraldusel keelati 1680. aastal Riias Königsbergi ajalehe Königsbergs Donnerstags (Sonntags) Ordinari Post-Zeitungi levitamine.⁶ Et uue lehe väljaandmist kontrollis keskvõim, tuli Riia ja Tallinna ajalehed

---

⁵ Faktiliselt ja kronoloogiliselt oli Rigische Novellen järjekorras teine Rootsi aja lõpul Riias ilmunud leht. Esimeseks teadaolevaks ja säilinud trükitud ajaleheks Riias oli Rigische Montags (Donnertstags) Ordinari Post Zeitung (1680–1681). Siinses väitekirjas vaadeldakse neid ühtse „Riia ajalehena”, sest nad esindavad minu silmis ajalehe loomisprotsessi erinevaid järke Riias (vt historiograafia).

⁶ Arend Buchholtz. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888. Riga 1890, lk 165jj.

asetada 17. sajandi Rootsi suurriigis viljeletud pressipoliitika konteksti, mis omakorda nõudis täiendavat ettekujutust varauusaegsest Euroopa „ajakirjandusmaastikust”. Väitekirja pealkirjas kasutatud sõna „kommunikatsiooniväli” tähendus on sellest tulenevalt avar, tähistades ajalehti ja keskkonda, milles need eksisteerisid.

Siinne artikkelipõhine väitekirj kõneleb niisiis ühe uurimisprobleemi arengust kitsast „koduloolisest” käsitlusest järk-järgult laiemasse kontseptuaalsesse rahvusülese ajaloo raami, mille tähtsust on hakatud Eesti ajalooteaduses üha enam rõhutama.⁷

Väitekirja põhiküsimused võib kokku võtta järgnevalt:

1. Milline võis olla Reval(i)sche Post-Zeitungi kui „tüüpilise varauusaegse ajalehe” tähendus lugejatele ning milliseid rolle võis ajaleht täita Eestimaa kindralkubermangus?
2. Millega seletada Reval(i)sche Post-Zeitungi ja Rigische Novelleni omavahelist kattumist?
3. Kuidas ja kuhu paigutuvad Eesti- ja Liivimaa provintsikeskuste ajalehed Rootsi ja laiema 17. sajandi Euroopa pressiajaloo kontekstis?

Väitekirjaks koondatud viie artikli uurimisobjektiks on Reval(i)sche Post-Zeitung, kuid igauks neist läheneb püstitatud küsimustele eri aspektist.

Esimeses artiklis on vaadeldud varauusaegseid uudiskandjaid, s.o ajalehti ning nn „lendlehti” (*Flugblatt/Flugschrift*)⁸ kui potentsiaalseid allikaid 17. sajandi

---

⁷ Vt nt Ea Jansen. Hajamõtteid Eesti ajaloo uurimisest. Kleio 1997, nr 1 (19), lk 35–41 või Jaan Unduski ning Karsten Brüggemanni vaidlust Eesti ajaloo uurimise lähtepunktidest: Karsten Brüggemann. Rahvusliku vaenlasekuju demontaažist ehk Carl Schirren kui Eesti iseseisvuse rajaja? Märkusi Jaan Unduski „metahistoriliste žestide kohta”. Tuna 2002, nr 3, lk 93–99 ja Jaan Undusk. Eesti ajaloo kotkaperspektiivist. Minu vaidlus Karsten Brüggemanniga. Tuna 2002, nr 3, lk 99–116. Vt ka Kuidas kirjutada ajalugu? Interv. Märt Väljataga. Vikerraar 2000, nr 8, lk 178–190; Ea Jansen. Tagasi ajalukku. Tuna 2003, nr 2, lk 131–136; Jürgen Beyer. Mis teeb eesti luterluse kultuuriajaloole huvitavaks? – Vikerraar 2009, nr 7–8, lk 79–90 ja Aivar Põldvee. Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätend Eesti- ja Liivimaal. Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 20. Tartu Ülikooli Kirjastus 2010, lk 9–10.

⁸ Koondterminina „lendleht” käsitan saksakeelseid mõisteid *das Flugblatt* ja *die Flugschrift*, mille täpse eestikeelse vaste leidmine on keeruline. Tegemist on varauusaegsete üksiktrükistega, mis kujutasid endast kas suuremas formaadis (foolio või suurfoolio) lehte, mille ühele küljele oli trükitud uudis koos võimaliku illustratsiooniga (*Flugblatt* – otsetõlkes lendleht) või siis väiksemaformaadilist (kvart või oktaav) brožüürilaadset trükist, kus tekst oli kantud lehe mõlemale küljele (*Flugschrift* – otsetõlkes lendkiri) ning illustratsioon esines harva. Kuna tegemist oli kõige laiemas mõistes siiski uudiskandjatega, kasutati „lendlehtede” ja „kirjade” iseloomustamiseks ka mõistet *Neue Zeitungen*. Thomas Schröder. Die ersten Zeitungen. Textgestaltung und Nachrichtenauswahl. Tübingen 1995, lk 13–19; vt ka Olof Mörke. Pamphlet und Propaganda. Politische Kommunikation und technische Innovation in Westeuropa in der frühen Neuzeit. – Kommunikationsrevolutionen. Die neuen

lõpu ja 18. alguses kirjutatud kroonikate/ajaraamatute autoritele. Põhjasõja kaasaegsed eestimaalased pastor Christian Kelch (1657–1710) ning maanõunik Otto Fabian von Wrangell (1655–1726) kirjutasi oma teosed⁹ parajasti toimuvatest ehk siis nende kaasaegsetest sündmustest, mis muutis kindlasti teabe hankimise ning kasutamise strateegiaid. Kuni autorite käsitlusobjektiks oli (kaugem) minevik, olid ajaraamatute allikad traditsioonilised, nagu varasemad kroonikad, arhiiviallikad jms. Kelchi sõnade järgi ammutaski ta „Historia” jaoks infot „esiisade raamatutest, kirjatöödest ja märkmetest kokku lugeses”.¹⁰ Sündmuste tunnistajatena pidid autorid hankima infot juba neis vahetult osalenutelt, ringelnud kirjavahetusest, päevikutest kogutud teadetest jne. Kelchi „ajaloo jätkus” ajalehti allikatena otseselt ei märgita, küll aga kasutas autor ulatuslikult teisi Põhjasõja-aegseid infokandjaid, põimides käsitluse pamflettide ja lendeledede kaudu propagandistlikke noote. Wrangelli ajaraamatus on ajalehed olnud seevastu üheks põhiliseks allikaks. Ainult neile tuginedes võis autor pidevalt jälgida tollases Euroopas arenevaid sündmusi.

On tähelepanuväärne, et mõlemad autorid nimetasid oma töid „ajalugudeks” (*historia*), mis oli 17. sajandi kontekstis avar mõiste, kuhu sobitusid ka trükitud ajalehed. Kelchi ja Wrangelli kaasaegse literaat Kaspar Stieleri (1632–1707) käsitluse järgi kuulusid ajalehed „ajaloo” hulka või olid selle alusmaterjaliks.¹¹

Stieleri kontseptsiooniga haakub Hamburgi literaadi ja uudistekirjutaja ning ajalehtede väljaandja Daniel Hartnacki (1642–1708) tegevus, kes tajus Põhjasõja puhkemisest tingitud üldise huvi tõusus „Liivimaa” ajaloo vastu soodsat

---

Medien des 16. und 19. Jahrhunderts. Hrsg. von Michael North (Wirtschafts- und sozialhistorische Studien 3). Böhlau Verlag 1995, lk 15–32 siin lk 16–19.

Antud mudelist lähtuvalt oli Põhjasõja aegsete väikseformaadiliste ning pikemate brožüüri-laadsete uudiskandjate näol tegemist „lendkirjaga”. Vrdl näit Kurtzer doch Wahrhaftiger Bericht wegen des GLORIEUSEN und bey Menschen Bedencken Unvergleichlichen Sieges / damit der Aller-Höchste Gott den 20. Novembr. Ih. Kgl. Majest. von Schweden Gerechte Waffen wieder dero Treu-losen Feind den Czaaren von Muscau zu gesegnen beliebt hat. Narva den 28. Novembr. 1700.

⁹ Vrdl Christian Kelch. Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707. Hrsg von Johann Lossius. Dorpat 1875 (eesti keeles: Christian Kelch. Liivimaa ajaloo järg. Tõlkinud Ivar Leimus, Tartu 2009); I.N.I.S.N. Kurtzer Extract derer Öst- undt Liefländischen Geschichten, die sich vor undt nach Christi, unsers Herren undt Seligmachers, Geburth biß auf diese Zeit zugetragen. Auß Glaubwürdigen Alten undt Neuen Historien, Schreibern, Chronicen undt gewißen unverwerflichen Brief undt Siegeln mit sonderlichem Fleiß zusammen gebracht biß auf daß Jahr 17 .... von mier Otto Fabian Wrangel, Eesti Ajaloomuseum (EAM) 237-1-125, lk 1.

¹⁰ Kelch, Liivimaa ajaloo järg, lk 4–5.

¹¹ Von den Zeitungen haben wir forn gemeldet/ daß die Historien oder Geschichte eine sehr grosse Aehnlichkeit und Verwandtñuß mit ihnen haben: Dennoch sind sie nur ein Anfang und Grund zu denselben: Gleicherweise/ wie auch die Chroniken oder Zeit-Bücher: Also die Tage-Weiser/ Diarien genannt: Item die Jahrbücher/ so unter dem Wort Annales bekannt sind und sämtlich zu den Historien gehören [...] Kaspar Stieler. Zeitungs Lust und Nutz. Vollständiger Neudruck der Originalausgabe von 1695, Hrsg. von Gert Hagelweide, Bremen 1969, lk 51.

turukonjunkturi, koostades 1700. aastal Kelchi ja Wrangelli käsitluste kõrval samuti nn Liivimaa ajaloo ülevaate.¹² Olgu meenutatud, et Hartnacki üheks põhitegevuseks 17. sajandi lõpuveerandil oli Hamburgis ajalehe Relation aus dem Parnasso välja andmine. Lehe päises kujutatakse kõikenägevat silma avatud raamatu kohal, millele on kirjutatud *historia* ja *politica*, kajastades nii autori kaasajal levinud vaateid ajaloo, ajalookirjutuse ning poliitika seotusest.¹³

Teine ja kolmas artikkel on omavahel seotud, keskendudes Tallinna trükkal Christoph Brendekenile (1649–1710), kes kasutas Reval(i)sche Post-Zeitungi publitseerijana oma positsiooni ning teavitas lehe vahendusel lugejaid muudest (trükikojas) müügiks pakutavatest pisitrükistest. Teine artikkel käsitleb Eestimaa kindralkuberneri kantselei tellitud korralduste publitseerimisega seotud tehnilisi üksikasju, püüdes selgitada plakatite tiraaži ning avaldamisrutiini ja ametliku informatsiooni edastamise kiirust keskuste vahel. Brendeken oli esimene Tallinna trükkal, kelle ametiajal esitati kindralkuberneri kantseleile järjekindlalt arveid aasta jooksul tellitud korralduste trükkimise eest, ning traditsioon jätkus tema järeltulija ajal. Säilinud trükiarved hõlmavad perioodi 1676–1699. Brendekeni esitatud trükiarved on seni olnud allikatena tundmatud. Osa kindralkuberneri kantselei poolt tellitud ja kinnimakstud plakatitest jõudis jae-müüki Reval(i)sche Post-Zeitungis avaldatud reklaamiteadete kaudu.

Tallinna ajaleht kajastas mujal maailmas toimunud sündmusi, linnasiseste ja -lähiste uudiste „meediamaastik” oli varauusajal suuline.¹⁴ Ajalehe vahendusel kohalikule lugejale suunatud informatsiooni võib pidada seega Reval(i)sche Post-Zeitungi paralleel- või lokaaldimensiooniks. Kolmandas artiklis vaadeldaksegi lähemalt lehes reklaamitud trükiseid ning avaldatud teateid, püüdes aimata nende abil ajalehe potentsiaalset lugejaskonda ning üritades mõista, miks trükkal just nimelt selliseid trükiseid võis pidada müügiväärtuslikuks.

Brendekeni pakutavate „müügiartiklite” sortiment oli kaunis lai. Kõrvuti korralduslike sisuga dokumentidega (kindralkuberneri ja Tallinna rae korraldused) võis osta ajastule tüüpilisi uudiskandjaid, nagu näiteks lendlehti

---

¹² Kurtzer Entwurff Liefländischer Geschichte, von Anfang da die Nation in der Christenheit bekant worden biß zu den nechsten Zeiten, samt hierzu dienlicher Vorrede und doppelten Anhang, deren I. die Geographie des Landes, II. die Chronologie der Regenten und Geschichte vorstellet/ ausfertiget Daniel Hartnaccio. Hamburg, bey Conrad Neumann 1700. Vt ka Sulev Vahre. Varauusaegne Balti ajalookirjutus II. Tartu 1998–1999, lk 45 (käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo- ja arheoloogia instituudi Eesti ajaloo õppetoolis).

¹³ Vt Johannes Weber. Daniel Hartnack – ein gelehrter Streithahn und Avisenschreiber am Ende des 17. Jahrhunderts. – Gutenberg-Jahrbuch, 68, 1993, lk 140–158, siin lk 152jj; Sonja Schultheiß-Heinz. Zum Verhältnis von serieller Chronik und Zeitungswesen. – Die Entstehung des Zeitungswesens im 17. Jahrhundert: Ein neues Medium und seine Folgen für das Kommunikationssystem der Frühen Neuzeit. Hrsg. von Volker Bauer und Holger Böning. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 54), Bremen 2011, lk 201–210, siin 201jj; Jürgen Wilke. Journalismus und Geschichtsschreibung. Jahrbuch für Kommunikationsforschung 2009, nr 11, lk 5–25.

¹⁴ Holger Böning. Periodische Presse. Kommunikation und Aufklärung. Hamburg und Altona als Beispiel (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 6), Bremen 2002, lk 150–151.

lahingute või muude paeluvate sündmuste kirjeldustega. Lisaks kasutas trükkal ajalehte muude teadete edastamiseks, näiteks informeeris lugejaid häiretest postiühenduses või avaldas luulevormis õnnitluse uue aasta puhul jne. Reklaamteadetes on märgitud ka trükiste tükihind, mis võimaldab kindralkuberneri kantsleile esitatud trükiarvete (vt LISA 1) abil jälgida, kuidas moondus ametlik korraldus eraviisiliseks äriks informatsiooniga ning mil määral erines näiteks eraostjale suunatud trükise hind sellest, mida oli tasunud keskvõim.

Varauusaegne ajaleheäri kujutas endast laiemas mõttes uudiste või uudiskandjate müüki ja nagu Tallinna ajalehe näitel ilmnes, ei erinenud Brendekeni jaoks näiteks lendlehed lahinguteadetest ning korraldusliku sisuga ametlikud trükised selles mõttes teineteisest. Reval(i)sche Post-Zeitung toimis Rootsi aja lõpul seega Tallinna infovälja lõimiva komponendina, vahendades omakorda teisi infokandjaid. Ajalehe väljaandmine polnud trükkalile asi iseeneses või eraldi ülesanne, vaid üks tahk informatsiooni edastamises ja uudiskandjate reprodutseerimises.

Brendekeni tegevust juba kinni makstud plakatite müümisel ajalehe abil võiks tänases mõttes (anakronistlikult) käsitada ametipositsiooni kuritarvitamisena, ent 17. sajandil vaadati asjale teisiti. Heiko Droste on näidanud, et varauusaegses kontekstis võiks kuninglikke ametimehi käsitada pigem krooni äripartneritena, kes olid investeerinud oma töökohta isiklike ressursse, kattes nendega sotsiaalsest ja ametialasest positsioonist tulenevaid kulutusi. Riik pidi omalt poolt aktsepteerima ametnike katseid lisateenistuse hankimiseks, mida tänapäevaste arusaamade järgi taunitaks, kuid toona mitte. Samas sidusid nn poolillegaalsed tulud ametnikud veelgi kindlamini nende töö külge.¹⁵

Neljandas artiklis võrreldakse Tallinna ja Riia ajalehte sisu, tuvastades nende omavahelise seotuse. Reval(i)sche Post-Zeitungi näol pole tegemist iseisva ajalehega, vaid Rigische Novelleni osaliselt lühendatud ärakirjaga.

Viies artikkel sarnaneb esimesele, sest siin vaadeldakse taas Tallinna ajalehe üht potentsiaalset lugejagruppi, st kaupmehi. 17. sajandi lõpu ja 18. sajandi alguse ajaleheteoreetikute seisukohtadele tuginedes võrreldakse Tallinna (ja Riia) ajalehte varauusaegsete kaupmeestekirjadega, mille sisu osaliselt ka välisuudiste osas kattus. Järjepidev Reval(i)sche Post-Zeitungi jälgimine võis aidata kaasa eelkõige üldise ettekujutuse saamisele Euroopa erinevates piirkondades toimuvatest protsessidest, mis võis soodustada kaubandustrendide paremat hoomamist. Alternatiivse infoallikana ärialal polnud Tallinna ajaleht siiski võimeline asendama kaupmeeste infovahetust.

---

¹⁵ Heiko Droste. The Terms of Royal Service: Post Servant's Finances, c 1700. – Connecting the Baltic Area. The Swedish Postal System in the Seventeenth Century. Toim Heiko Droste (Södertörn Studies in History, 9) 2011, lk 123–174.

I.1. Varauusaegsete ajalehtede uurimisprobleemid

17. sajandi algusaastail trükiti Strassburgis teadaolevalt Euroopa esimene perioodiliselt ilmuv ajaleht. Sama sajandi lõpuks ilmus ainuüksi tollases Saksa keeleroomis peaaegu 60 üksteisega konkureerivat ajalehte ligi 250 000 lugejale.¹⁶ Sündinud oli uus meedialiik, mille areng tänapäeval igituttavate iga-hommikuselt kodutellijate ning asutuste postkastidesse torgatavate päevalehtedeni võttis muidugi aega, kuid ka juba esimene trükitud ajaleht vastas perioodilise meediaväljaande klassikalisele neljale tunnusele, milleks on perioodilise (sks *Periodizität*), aktuaalsus (*Aktualität*), universaalsus (*Universalität*) ja publitsiteet ehk avalikkus (*Publizität*).¹⁷

Pea sama vana kui trükitud ajaleht ise on püüd seda mõtestada ning uurida. Uue meediavormi mõju ühiskonnale märgati juba selle kaasajal ning alates 17. sajandi kolmandast veerandist ehk siis ajast, mil ajalehed olid muutunud tõsiseltvõetavaks faktoriks avalikus elus, puhkes esimene, ligi pool sajandit väldanud nn ajalehedebatt.¹⁸ Diskussioonis osalenud literaatide seisukohad jagunesid laias laastus kaheks: osa leidis, et uus meedia lõhub senist hästitoimivat ühiskondlikku korda, devalveerides aktuaalse info väärtust, millele juurdepääs oli senini peamiselt võimuteostajate või kaupmeeste eksklusiivne *arcanum*.¹⁹ Ajalehekriitikute vastaspool kasutas sisuliselt sama argumenti ümberpööratult, rõhutades operatiivse informatsiooni kasutamise vajalikkust pea kõikidele ühiskonnagruppidele.

Järgnenud sajandite tagantjärgi tarkuses on selge, milliste diskuteerijate seisukohad osutusid prohvetlikemaks ja millised mitte. Kõikide debateerijate kirjutised on nüüdseks muutunud osaks varauusaegse ajalehe narratiivist, rohkelt kasutatavaks varasalveks, sest varauusaegsete ajalehtede uurimise üks peamisi probleeme on allikaline ahtus.

Esiteks kipub varauusaegse ajalehe tähtsaimaks allikaks olema leht ise. Sageli pole ajalehest teada eriti midagi muud peale lehe ilmumise fakti, mida

---

¹⁶ Martin Welke. Johann Carolus und der Beginn der periodischen Tagespresse. Versuch, einen Irrweg der Forschung zu korrigieren. – 400 Jahre Zeitung. Die Entwicklung der Tagespresse im internationalen Kontext, hrsg. von Martin Welke und Jürgen Wilke (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 22) Bremen 2008, lk 9–117 siin, lk 10.

¹⁷ Vt Schröder, Die ersten Zeitungen, lk 28–29.

¹⁸ Ajalehedebati kohta lähemalt nt: Ina Timmermann. „Vernünftig raisonnieren lernen“. Politische Meinungsbildung und -äußerung im Vorfeld „bürgerlicher Öffentlichkeit“ am Beispiel „zeitungstheoretischer Schriften“ des 17. und 18. Jahrhunderts. Ein kommunikations- und medienhistorisches Dissertationsvorhaben. – Großbothener Vorträge, 3, Bremen 2002, lk 33–72; Jörg Jochen Berns. Parteylichkeit und Zeitungswesen. Zur Rekonstruktion einer medienpolitischen Diskussion an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. – Die Jagd auf die Nympe Echo. Zur Technisierung der Wahrnehmung in der Frühen Neuzeit (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 53) Bremen 2011, lk 3–37.

¹⁹ Heiko Droste. „Einige Wiener briefe wollen noch publicieren“. Die geschriebene Zeitung als öffentliches Nachrichtenmedium. – Die Entstehung des Zeitungswesens im 17. Jahrhundert, lk 1–23, siin lk 13.

tõendab juhuslikult säilinud number või parimal juhul numbrid erinevatest aastakäikudest. Hea õnne korral kajastub lehe päises viide ilmumiskohale, näiteks Revalsche Post-Zeitung, Rigische Novellen, Wochentliche Hamburger Zeitung jne, kuid umbes pooled ajalehtedest on muutunud tänaseks anonüümseteks, mille tiitleid läbivad korduvad stereotüüpsed sõnad nagu *ordinari*, *wochentliche*, *zeitungen* jms.²⁰ Nii ringleb kaasaegses pressiajaloo jätkuvalt palju „kodutuid” 17. sajandi ajalehti, mida suurema või vähema kahtlusega seostatakse mingi linna või väljaandjaga, teadmata tegelikult nende väljaandmiskohta, väljaandjat või trükkalit.²¹ Üheks taoliseks *leiutatud* leheks on ka Ordinari Freytags (Donnerstags) Zeitung, mida visalt tituleeritakse Baltimaade esimeseks ajaleheks trükikohaga Tallinn, ilmumisaastaga 1675 (vt historiograafia). Ometi pole hüpoteesi kinnitamiseks seni mingit tõestusmaterjali leitud. Varauusaegse pressi ajalugu pakub rohkeid võimalusi kontseptuaalseteks konstruktsioonideks, mida tänane leiutamisaldis ajalooteadus näib armastavat.²²

Varauusaegsete ajalehtede uurimise üheks peamiseks probleemiks on niisiis täiendava allikmaterjali nappus või ühekülgsus. Probleemi põhjus peitub mõistagi ajalehtedes endis, sest nagu sõnastas tabavalt Juhan Viiding, neis tehakse „tarbeigavikku”.²³ Perioodiliselt ilmuv ajaleht oli ja on tarbekaup, mille üksiknumbri väärtus ajas kahaneb seoses värskemate numbrite pealetulekuga mingil hetkel nii madalaks, et kaotab oma esialgse funktsiooni ning võtab üle makulatuurile määratud mitmekesised kõrvalrollid. Kommunikatsiooniteooria klassikust Harold A. Innisest (1894–1952) lähtuvalt kuulub paber kandjale trükitud ajaleht seega ruumi tähtsustava (*media that emphasize space*) „kerge” meedia hulka, mis kaldub olema ajaliselt vähem püsiv. Vastandina paberile ja papüürusele käsitas Innis meediavorme, milles info on talletatud savile ja kivile, „raske” ehk aega tähtsustava meediana (*media that emphasize time*), mis säilib kaua.²⁴

Teine allikaline probleem seisneb selles, et perioodilisus muutis ajalehe väljaandmise rutiiniks, mis iseenesest ei soodusta täiendava allikmaterjali teket. Kuni protsess toimis tõrgeteta ehk siis oli tagatud pidev uudiste juurdevool (varauusaegsete ajalehtede peamisteks allikateks olid teised ajalehed ning muud ringelnud uudiskandjad²⁵), lahendatud trükitehnilised

---

²⁰ Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Ein Bestandverzeichnis mit historischen bibliographischen Angaben zusammengestellt von Else Bogel und Elger Blühm, Bd. 1–2 (Studien zur Publizistik. Bremer Reihe. Deutsche Presseforschung, 17), Bremen 1971.

²¹ Weber, Daniel Hartnack... lk 146.

²² Vt nt Marek Tamm. Liivimaa leiutamine: Uue kristliku koloonia kuvandi loomine 13. sajandi esimesel poolel. – Akadeemia 2012, nr 2, lk 195–231.

²³ Juhan Viiding. Kilomeeter. Luuletus esitatud Tallinnas Kloostri Aidas 27.01.1995. Heli-salvestuse põhjal transkribeeritud tekst Jaak Johansonini erakogus.

²⁴ Harold A. Innis. Empire and communication. Dundurn Press Limited. 2007, lk 26–27.

²⁵ Johannes Weber. Straßburg 1605: Die Geburt der Zeitung. Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte 2005, nr 7, lk 3–27; Astrid Blome. Das deutsche Rußlandbild im frühen 18. Jahrhundert. Untersuchungen zur zeitgenössischen Presseberichterstattung über Rußland unter Peter I. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, 57) Wiesbaden 2000, lk 32.

küsimused²⁶, maandatud võimalikud poliitilised ning konkurentsist privileegile tulenevad pinged, siis polnud ajalehe väljaandjail rohkem põhjust astuda „ajaloo areenile”, saatmaks petitsioone või andmaks kirjalikke seletusi. On üpris tavaline, et pärast väljaande asutamisprotsessi juurde kuuluvat kirjavahetust võimu ja/või tsensoriga kuivab teistest allikatest ammutatav informatsioon kokku. Ehk nagu kirjutas Johannes Weber: „Ja kus ka midagi leidub, piirdub meie informatsioon sageli ainult vähesega”.²⁷ Situatsiooni ehedaks esindajaks olgu kas või Rigišhe Novellen, mille loomise lugu kajastub teatud määral allikates, kuid hilisema perioodi kohta erilist infot enam pole (vt allikad ja historiograafia).

Mis siis ikkagi muudab varauusaegsed ajalehed atraktiivseks, kuigi allikaliselt on tegemist võrdlemisi keeruka ja vähetänuväärse uurimisobjektiga? Lisaks ajaloolastele pakub perioodilise pressi kujunemise lugu laiemalt huvi väga mitmetele teadusdistsipliinidele sotsiaalteadustest lingvistikani. 20. sajandi keskpaiga mõjukas anglo-ameerika massikommunikatsiooni retseptsioon jättis oma jälje ka varauusaegsete ajalehtede uurimisse, lähendades distsipliini enam sotsiaalteadustes rakendatavate meetoditele, mis hägustas küll valdkonna piire ja muutis selle interdistsiplinaarseks.²⁸ Sellest tulenevalt vaadeldakse viimasel ajal pressi ajalugu laiemalt varauusaegse Euroopa moderniseerumisprotsessi kontekstis, mis viis muu hulgas poliitilise avalikkuse ning laiemalt kodanikuühiskonna tekkeni. Ajalehtede perioodiline väljaandmine ning levitamine eeldas omakorda mitmete institutsioonide ja infrastruktuuride, näiteks kommunikatsiooni- ja postivõrgustike ning kitsamalt postiteenistuste, uudistekirjutajate või nn uudisteagentuuride olemasolu jne. Kasutades kommunikatsiooniajaloolase Wolfgang Behringeri sõnu, sai perioodiliste ajalehtede trükkimisest 17. sajandi alguses „modernsuse olulisemaid ehituskive”.²⁹ Juba 15. sajandi keskpaigas kasutusele võetud tekstide tüpograafilise paljundamise meetod arenes kahes suunas, millest üht esindas raamat ja teist perioodiline press. Viimane muutus elujõuliseks alles rohkem kui sada aastat pärast Gutenbergi leiutist, kui

---

²⁶ On arvestatud, et tehniliselt suutis üks trükipress 17. sajandil täisvõimsusel toota päevas umbes 4000 ajalehenumbrit, Saksamaal võisid ajalehtede üksiknumbrite tiraažide suurused ulatuda keskmiselt 350–400 eksemplarini ja sellest isegi ülespoole. Vt Martin Welke. *Russland in der deutschen Publizistik des 17. Jahrhunderts (1613–1689)*. – *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 23 (1976), lk 105–276, siin lk 151jj; Martin Welke. *Die Entwicklung der frühen Zeitungsdrucktechnik vom 17. zum 20. Jahrhundert*. *Zeitungsdruck. Die Entwicklung der Technik vom 17. zum 20. Jahrhundert*, hrsg. von Hans Bohrmann und Gabriele Toepser-Ziegert, (*Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung*, 58) München 2000, lk 9–29, siin lk 22–23.

²⁷ „Und wo darüber etwas vorliegt, beschränkt sich unser Wissen oft auf wenige Daten.” Vt Weber, Daniel Hartnack... lk 146.

²⁸ Welke, *Johann Carolus und der Beginn der periodischen Tagespresse*, lk 13–14.

²⁹ Wolfgang Behringer. *Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit* (*Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte*, 189) Vandenhoeck & Ruprecht 2003, lk 303.

informatsiooni süstemaatiliseks edastamiseks olid tekkinud vajalikud eel-
dused.³⁰

Viimastel aegadel ilmunud pressiajaloo uurimustes näibki domineerivat interdistsiplinaarne või kontseptuaalne lähenemine.³¹ 17. sajandi ajalehtede *per se* käsitlemise vähest viljakust tõendab kas või Tallinna ja Riia ajalehtede historiograafia. Üheks hetke mõjukamaks autoriks pressiajaloo vallas võib ilmselt pidada tsiteeritud Behringeri, kes oma arvukale allikmaterjalile tuginevas monograafias nägi 16. sajandil Kesk-Euroopas toimunud kommunikatsiooni infrastruktuuri arengut ühiskonna senist korraldust igakülgset ning põhjalikult uuendava jõuna, ehk siis kommunikatsioonirevolutsioonina.³²

Varauusaegse pressiajaloo uurimine on tänaseks tihedalt seotud sotsiaal-
teadustega, mille tõttu mõjutas seda mõistagi ka Jürgen Habermasi 1950. aastate lõpus kirjutatud, tänaseks klassikaliseks muutunud paljuviidatud habilitatsioonitöö avalikkuse struktuurimuutusest.³³ Habermas käsitles 17. sajandi ajalehti järgmise sajandi keskpaigas tekkinud nn kodanikuühiskonna või „kodanliku avalikkuse” (*bürgerliche Öffentlichkeit*) olulise faktorina. Kodanliku avalikkuse loomise otsest funktsiooni omistas Habermas ajalehtedele siiski alates 17. sajandi lõpust või 18. sajandi algusest ehk umbes 100 aastat enne *ancien régime*’i lõppu. Sinnani oli varauusaegne uudisteedastus täitnud eelkõige kaupmeeste merkantiilseid eesmärke ning põhiline ärialane informatsioon levis käsikirjaliste ajalehtede kaudu.³⁴ Habermas oli üks esimesi, kes pööras tähelepanu n-ö valgustusajastu-eelsele avalikkusele, nimetas seda esindatud avalikkuseks (*repräsentative Öffentlichkeit*), milles „isandavõim” (*Herrschaft*) oli rahva ees representeeritud, väljendades seda piltlikult, märgiliselt või sümboolses vormis. Esindatud avalikkusele järgnes valgustusajal sellele paljuski vastanduv kodanlik avalikkus või kodanikuühiskond.³⁵

---

³⁰ Behringer, Im Zeichen des Merkur, lk 303.

³¹ Vt nt The Dissemination of News and the Emergence of Contemporaneity in Early Modern Europe. Ed by Brendan Dooley. Ashgate 2010.

³² Behringer, Im Zeichen des Merkur. Behringeri kontseptsioonist veel vt Wolfgang Behringer. „Von der Gutenberg-Galaxis zur Taxis-Galaxis”. Die Kommunikationsrevolution – ein Konzept zum besseren Verständnis der Frühen Neuzeit. – Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit, Hrsg von Johannes Burkhardt und Christine Werkstetter (Historische Zeitschrift, Beiheft 41) Oldenbourg 2005, lk 39–57; Wolfgang Behringer. Das Netzwerk der Netzwerke. Raumportionierung und Medienrevolution der Frühen Neuzeit. – Das Mediensystem im Alten Reich der Frühen Neuzeit (1600–1750), Hrsg von Johannes Arndt und Esther-Beate Körber. Vandenhoeck & Ruprecht 2010, lk 39–58.

³³ Jürgen Habermas. Avalikkuse struktuurimuutus. Uurimused ühest kodanikuühiskonna kategooriast. Eessõnaga 1990. aasta uusväljaande, Kunst 2001. Vt ka tõlkija kommentaar, lk 317.

³⁴ Habermas, Avalikkuse struktuurimuutus, lk 65–77. Vt ka Johannes Arndt, Ester-Beate Körber. Einleitung. Das Mediensystem im Alten Reich der Frühen Neuzeit (1600–1750). – Das Mediensystem im Alten Reich der Frühen Neuzeit (1600–1750), lk 1–27, siin lk 8jj.

³⁵ Ester-Beate Körber. Vormoderne Öffentlichkeiten. Versuch einer Begriffs- und Strukturgeschichte. Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte 2008, nr 10, lk 3–26, siin lk 8–9.

Habermasi seisukohtade üle on järgneva poole sajandi jooksul muidugi korduvalt polemiseeritud ning neid kritiseerisid ka ajaloolased.³⁶ Näiteks on (Saksa) mõiste- ning varauusaja ajaloolased muuhulgas rõhutanud, et teoses kasutatud kesksete terminite, nagu „avalikkus” ja „isandavõim” tähendusväli Habermasi käsitluse võtmes on sünnilt märksa hilisemad nähtused ning neid ei saa kasutada 17. sajandi või veel varasema aja iseloomustamisel.³⁷ Behringeri järgi oli „avalikkuse struktuurimuutus märksa keerulisem protsess, kui seda Habermas 1950. aastate lõpul näha võis”.³⁸ See algas 18. sajandist märksa varem ning kulges tunduvalt laiemal skaalal, muutes poliitika ning ühiskonna omavahelisi suhteid.³⁹ Töö „empiirilisi puudujäärke” tunnistas Habermas 1990. aastal isegi, ent analüüsi põhijooned jäid sellest hoolimata paika.⁴⁰ Habermasi mudelit avalikkuse „esindatud” ning „koodanlikust” jaotusest kasutatakse ka siinses väitekirjas.

I.2. Trükitud varauusaegsed ajalehed Läänemere kommunikatsiooniruumis

Historiograafias on Tallinna ja Riia ajalehed tunnistatud tüüpilisteks 17. sajandi saksakeelseteks perioodilisteks trükitud ajalehtedeks. Lehtedes avaldatud uudised olid pärit peamiselt Varssavist, Dresdenist, Frankfurdist, Viinist, Pariisist, Haagist, Brüsselist, Londonist, Kopenhaagenist ja Madridist⁴¹. Enamik nimeetatud linnadest paiknes juba 15. sajandi lõpust Euroopa põhilise kaubandusala kommunikatsioonivahetuse Itaalia – Prantsusmaa – Lääne-Saksamaa – Flandria – Inglismaa teljel. 17. sajandi alguseks oli lõunas Itaalia keskne roll kommerts-korrespondentsi vahendajana ning uudiste tootjana vähenenud Prantsusmaa kasuks ning põhja pool tõusnud Madalmaade linnade tähtsus. Pärast Kolmekümneaastast sõda Saksamaal ning Inglismaa kodusõda laienes regulaarselt ringlevate uudiskirjade ning hiljem juba ajalehete mõjul Euroopa kommunikatsiooniruum veelgi, hõlmates Lääne-Prantsusmaad, Saksa Rahvuse Püha Rooma keisririiki, Kesk-Euroopat, Läänemere-äärset Skandinaaviat (ehk siis Rootsi suurriiki ning Taanit) ning osa Pürenee poolsaarest, eelkõige Barcelonat

---

³⁶ 1990. aasta uusväljaande eessõnas võtab Habermas ajaloolaste kriitika omapoolselt kokku. Vt Habermas, Avalikkuse struktuurimuutus, lk 11–47.

³⁷ Das Mediensystem im Alten Reich der Frühen Neuzeit (1600–1750), lk 10; Ester-Beate Körber. Öffentlichkeiten der Frühen Neuzeit. Teilnehmer, Formen, Institutionen und Entscheidungen öffentlicher Kommunikation im Herzogtum Preußen von 1525 bis 1618 (Beiträge zur Kommunikationsgeschichte, 7), 1998 lk 4–5.

³⁸ Behringer, Im Zeichen des Merkur, lk 25.

³⁹ Beginn die Neuzeit mit dem Buchdruck? Ist die Ära der Typographie im Zeitalter der digitalen Medien endgültig vorbei? Podiumsdiskussion unter der Leitung von Winfried Schulze. – Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit, lk 11–38.

⁴⁰ Habermas, Avalikkuse struktuurimuutus, lk 13.

⁴¹ Buchholtz, Die Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga, lk 170.

ja Madriidi.⁴² Seega pärinesid Riia ja Tallinna ajalehtedes ilmunud teated otse tollase Euroopa südamest ning kommunikatsiooniringluse tuiksoontelt.

17. sajandi Läänemereruumi kõige olulisemaks kommunikatsiooni ja uudiseid tootvaks ning reprodutseerivaks keskuseks oli Hamburg (ja Altona)⁴³, mis oli omakorda ühenduses Thurn ja Taxis'i postivõrgustikuga. 1618. aastast tegutses näiteks Hamburgis Rootsi postiamet, mille vahendusel liikus Stockholmist kogu „saksa post“ ehk korrespondents Lääne-Euroopaga.⁴⁴ Vaadates Rootsi suurriigi postivõrgustiku kaarti 17. sajandi lõpus⁴⁵, on näha, kuidas Hamburgist alguse saav ühendusjoon sirutub emamaa kaudu ümber terve Läänemere. Läänemere provintside jaoks oli suhtlemisel Kesk-Euroopaga Skandinaaviat ja Soomet läbiva ühendustee kõrval oluliselt lühemaks ning loomulikuks alternatiiviks Läänemere lõunakaldal Rootsile kuuluva Pommeri, Poolaga seotud Preis- ja Kuramaa kaudu kulgev postiühendus.⁴⁶

Alates Hamburgist, kus 17. sajandi viimasel veerandil ilmus paralleelselt mitmeid ajalehti enam kui kaks korda nädalas, trükiti „oma“ lehte Danzigis ning Königsbergis, lisaks Rootsi-Pommeri linnadest Stettinis⁴⁷ ja Stralsundis.⁴⁸ Kõik nimetatud olid saksakeelsed ajalehed, mis ilmusid vähemalt kahel korral nädalas ning kuulusid Hamburgi mõjuvälja.⁴⁹

---

⁴² Francisco Bethencourt, Florike Egmond. Introduction. Correspondence and Cultural Exchange in Europe 1400–1700. – Cultural exchange in Early Modern Europe, Vol III. Ed by Francisco Bethencourt and Florike Egmond, Cambridge University Press 2007, lk 1–33, siin lk 16–17.

⁴³ Vt nt Holger Böning, Emmy Moepps. Hamburg. Kommentierte Bibliographie der Zeitungen, Zeitschriften, Intelligenzblätter, Kalender und Almanache sowie biographische Hinweise zu Herausgebern, Verlegern und Druckern periodischer Schriften. Von den Anfängen bis 1765, Bd. 1.1, Stuttgart-Bad Cannstatt 1996 (Deutsche Presse. Bibliographische Handbücher zur Geschichte der deutschsprachigen periodischen Presse von den Anfängen bis 1815), lk XI–XXX.

⁴⁴ Paul Ries. The politics of information in seventeenth-century Scandinavia. – The Politics of Information in Early Modern Europe. Koost Brendan Dooley und Sabrina Baron, Routledge 2001, lk 237–273, siin lk 239.

⁴⁵ Vt Connecting the Baltic Area. The Swedish Postal System in the Seventeenth Century, lk 6.

⁴⁶ Näiteks kirjeldab 17. sajandi lõpu ja 18. sajandi alguse Saksa literaat Paul Jacob Marperger (1656–1730) Rootsi riigi postivõrgustikku väga põhjalikult, esitades infot suuremate keskuste vaheliste distantside pikkuse ning linnade postipäevade kohta, vt Paul Jacob Marperger. Schwedischer Kauffmann. Wißmar und Leipzig 1706, lk 354–359.

⁴⁷ Stettinis ilmus ajaleht Europäische Zeitung alates 1655. aastast, ent Blühmi/Bogeli oletuste kohaselt võis esineme ajaleht ilmuda juba 1633. aastal: Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts, Bd I, lk 106; 110; 122; 141.

⁴⁸ Stralsundi ajaleht Stralsunder Relations Courier ilmus alates 1689. aastast: Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts, Bd I, lk 269–270.

⁴⁹ Stettini ajaleht kandis alates 1689. aastast Hamburgi eeskujul tiitlit Relations-Courier, kuid 17. sajandi lõpukümnendil on täheldatav ka teise Hamburgi lehe Nordischer [Mercurius] mõju: Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts, Bd I, lk 270.

Riigi või tsensuuri mõju varauusaegsetele ajalehtedele on üheks perspektiivikaks uurimisteenaks, millest siiani pole kuigi palju üksikasju teada.⁵⁰ Siiski võib 17. sajandi lõpu Euroopa kaardil visandada erinevaid piirkondi keskvõimu ja ajalehe omavaheliste suhete iseloomus. Killustatud võimuga aladel ja/või kus puudus territooriumi ühtselt kontrolliv tugev keskvõim, nagu Saksamaal, Itaalias ja Madalmaades, ilmusid ajalehed üpris varakult, neid trükiti aktiivselt paljudes linnades ning Hollandi näitel ka mitmes keeles.⁵¹ Kasutades Habermasi jaotust, kujutasid neis maades 17. sajandil ilmunud ajalehed pigem „koodanlikku avalikkust” esindavat meediat, ehk siis nende väljaandmise taga seisis erainitsiatiivil tegutsevad isikud, kes lootsid selle tegevuse pealt teenida.

Absolutistliku võimuga maades püüdis keskvõim avalikkusele suunatud informatsiooni enam kontrollida, allutades ajalehede väljaandmise otsese ja range riikliku kontrolli alla. Avalikkus oli neis maades Habermasi järgi „representeeritud”. Heaks näiteks oleks siin tuua Prantsusmaa, kus pikka aega ilmus üksnes üks ametlik ajaleht Gazette, mille koostamine oli otseselt allutatud riiklikule kontrollile (vahepeal koostas lehte kuninga ihuarst) ning mida kasutati keskvõimu, s.o kuninga ning kardinali sõnumite vahendajana. Muud infot hangiti eelkõige teistest välismaistest ajalehtedest neid tõlkides.⁵² Ann-Katrin Hatje on juhtinud tähelepanu Rootsi suurriigis ning Prantsusmaal rakendatud pressipoliitika sarnasusele. Rootsi press sai alguse 17. sajandi esimesel poolel, mil sõdiv riik rakendas selle riikliku propaganda teenistusse.⁵³ Ajalehede tähenduse (Rootsi) riigi jaoks võttis 1692. aastal tabavalt kokku literaat Gottfried Zenner (1656–1721):

---

⁵⁰ Näiteks kirjutab Welke 2008 aastal: „Kein Bereich der deutschen Pressegeschichte des 17. und 18. Jahrhunderts ist so unzulänglich erforscht wie die Geschichte der Zeitungszensur, obwohl kaum eine größere Darstellung darauf verzichtet, ihr pauschal einen prägenden Einfluß auf die Entwicklung zuzumessen.” Vt Welke, Johann Carolus und der Beginn der periodischen Tagespresse, lk 106. Tsensuuri kohta veel: Johannes Weber. Kontrollmechanismen im deutschen Zeitungswesen des 17. Jahrhunderts. Ein kleiner Beitrag zur Geschichte der Zensur. Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte 2004, nr 6, lk 56–74.

⁵¹ Vt Euroopa eri piirkondade ajalehede kohta nt: 400 Jahre Zeitung. Die Entwicklung der Tagespresse im internationalen Kontext; The Politics of Information in Early Modern Europe.

⁵² Gazette'i kohta lähemalt vt nt Anushka Tischer. Obrigkeitliche Instrumentalisierung der Zeitung im 17. Jahrhundert: die *Gazette de France* und die französische Politik. – Die Entstehung des Zeitungswesens im 17. Jahrhundert. Ein neues Medium und seine Folgen für das Kommunikationssystem der Frühen Neuzeit, lk 455–467; Jean-Pierre Vittu. Instruments of political information in France. – The Politics of Information in Early Modern Europe, lk 160–179; Sonja Schultzeiß-Heinz. Contemporaneity in 1672–1679: the *Paris Gazette*, the *London Gazette*, and *Teutsche Kriegs-Kurier* (1672–1679), – The Dissemination of News and the Emergence of Contemporaneity in Early Modern Europe, lk 115–137.

⁵³ Ann-Katrin Hatje. Von der königlichen Postzeitung zum „Swänska Argus”. Ein Überblick über die Schwedische Presse im 17. und 18. Jahrhundert. – 400 Jahre Zeitung. lk 205–221, siin lk 217–218.

Und gleichwie man von dem Hamburgischen Zeitungs-Schreiber in vorigem Schwedischen Teutschen Kriege nicht uneben gesaget/ der König in Schweden habe selbst bekennet/ dass er ihm mehr Nutzen geschaffet/ als zehen Regimenter nicht gethan; Also kann auch einer/ der entweder partheylich und praesjudirlich/ oder wider Warheit etwas in die Welt schreibet/ nicht geringen Schaden stiften.⁵⁴

17. sajandi lõpus oli Rootsi tsentraliseeritud võimuga riik, mida valitses tugeva, Karl XI ja Karl XII kontekstis juba isevalitsusliku võimuga monarh. Analoogselt Prantsusmaaga oli ajalehe väljaandmine algusest peale riigi ehk kuninga asi. Sarnaselt Gazette'iga Pariisis oli Stockholmi Ordinari Post-Tijden-der allutatud rangete riiklikule kontrollile.⁵⁵ Stockholmi lehe lähtematerjal saadi Hamburgi kaudu saadetud saksakeelsetest ajalehtedest. Ilmudes rootsi keeles, täitis ajaleht paralleelselt nii propagandistlikku kui ka praktilis-kommunikatiivset rolli. Gootsistlikus vaimus tähtsustas keskvõim ühtaegu rootsikeelse kirjavara levikut, samas täitis ajaleht sarnaselt Gazette'ile keskvõimu hääletoru funktsioone.⁵⁶

Kuivõrd teadlik võis olla n-ö Prantsusmaa mudeli kopeerimine Rootsis, on omaette teema ning vääriks kahtlemata nii pikemat teoreetilist käsitlust absolutistliku riigi struktuurist ning võimuvetikaali toimemehhanismidest kui ka sihiteadlikke arhiiviotsinguid. Rootsi ja Prantsusmaa liitlassuhted 17. sajandil ning Prantsusmaa valitsemisüsteemi üldisem eeskujuks seadmine Rootsis on samas üsna hästi teada.⁵⁷

Vaadates aga Rootsi suurriiki ning selle keskustes ilmunud ajalehti laiemalt, näib Rootsi varauusaegne pressiajalugu isegi unikaalsena, sest siin tundub lõikuvat tollase Euroopa kaks peamist pressipoliitika traditsiooni. Kui emamaal rakendati n-ö „Prantsuse mudelit”, siis provintside ajalehed ilmusid mitmes linnas, olid saksa keeles ning nende ilmumisamplituud sagedasem. Provintside ajalehed ilmusid Läänemere äärses kaubalinnades (mis olid samal ajal ka kindralkubernangu pealinnadena halduskeskusteks), mille omavaheline infovahetus ning füüsiline kommunikatsioonivõrk eksisteeris juba ammu enne 17. sajandit. Piltlikult väljendades oli Rootsi emamaa 17. sajandi lõpul sisuliselt ümbritsetud vähemalt kaks korda nädalas ilmuvate saksakeelsete ning iseloomult pigem „kodaanliku avalikkust” esindavate ajalehtedega (ka Taanis ilmunud lehed olid saksa keeles⁵⁸), samas kui Stockholmis ilmus pikka aega ainult

---

⁵⁴ Gottfried Zenner. *Novellen aus gelehrten und curiösen Welt*. Frankfurt und Gotha: Junius 1692, lk 517–518; vt ka Weber, *Kontrollmechanismen im deutschen Zeitungswesen des 17. Jahrhunderts*, lk 56.

⁵⁵ Hatje, *Von der königlichen Postzeitung zum „Swänksa Argus”*, lk 217–218.

⁵⁶ Samas, lk 218.

⁵⁷ Ralph Tuchtenhagen. *Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa*. Harrassowitz Verlag 2008, lk 19–28.

⁵⁸ Ilmselt Habermasi jaotusest inspireerituna, kasutab ka Hatje pressi iseloomustamisel jaotust „riiklik” ja „kodaanlik”: „Eine bürgerliche, also nichtstaatliche Presse entstand in Dänemark schon am Ende des 17. Jahrhunderts und somit früher als in Schweden”: Hatje, *Von der königlichen Postzeitung zum „Swänksa Argus”*, lk 219.

korra nädalas riigi ainus rootsikeelne ajaleht. Tõsi: Stockholmi postkontorist oli võimalik saksakeelseid ajalehti küll osta, kuid nende hind oli kõrge ja abonentide arv piiratud. Enamikule linna 40 000-st elanikust jäi info hankimiseks kolm teed: kas rahulduda kaupmeestelt saadavate teadetega, kasutada „illegaalsete” uudistekirjutajate teeneid või lugeda ametlikku ajalehte.⁵⁹

Suhteliselt lühikese aja jooksul oli Rootsi omandanud sõjalisel teel mitmeid uusi saksakeelseid provintse, mis pressipoliitika mõistes kuulusid pigem Saksa kultuuriruumi ning kus 17. sajandi lõpul ilmusid ka ajalehed. Tallinna ja Riia ajalehti on seni vaadeldud kui tüüpilisi saksakeelseid varauusaegseid väljaandeid. Võrdluses Stockholmi ajalehega näivad Reval(i)sche Post-Zeitung ja Rigische Novellen esmapilgul tõepoolest autonoomsete „kodaanlike” väljaannetena.

2. Historiograafilised sissevaated

Järgneva ülevaate eesmärgiks pole loetleda kõiki Rootsi ajal Tallinnas ja Riias välja antud ajalehti mainivaid teoseid ning käsitlusi, vaid üritan välja tuua uurimisloo üldisi suundumusi ning probleeme, peatudes pikemalt eelkõige neil autoritel, kelle kirjutised on toonud uurimislukku midagi uut. Lähema vaatluse alt jäävad välja Narvas ja oletatavasti ka Pärnus Rootsi ajal ilmunud ajalehed, sest nende historiograafia on äärmiselt lühike.⁶⁰

2.1. Tallinna rootsiaegse(te) ajaleh(t)e(de) historiograafia

Üsna pea pärast Cederbergi esmatutvustava artikli ilmumist leiti Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogust suuremal hulgal Reval(i)sche Post-Zeitungi numbreid⁶¹, mis võimaldas oluliselt täiendada seniseid teadmisi. Kahe maailmasõja vahelisest perioodist pärinebki seni kõige põhjalikum, kuid siiski pigem populaarteaduslikus laadis kirjutatud ülevaateartikkel Alexander Theodor

---

⁵⁹ Ries, *The politics of information in seventeenth-century Scandinavia*, lk 241.

⁶⁰ Vt Enn KÜng. Köhler ja Narva trükikoda 1695–1705. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil II. Koostanud Enn KÜng. (Eesti Ajaloohiivi toimetised, 12 (19)). Tartu 2006, lk 336–363, siin lk 348–349. Endel Annus. *Die im Baltikum bis 1710 erschienenen Zeitungen. – Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert*. Hrsg. von Aleksander Loit ja Helmut Piirimäe (Studia Baltica Stockholmiensa, 11), Uppsala 1993, lk 423–432, siin lk 431. Ene-Lille Jaanson. *Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia*. Tartu 2000, lk 53.

⁶¹ Leitud numbrid asuvad tänaseks Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu (TLÜAR) Baltika kogus nn Tallinna ajalehe konvoluudina: TLÜAR V-5721.

Ferdinand Winkleri (1888–1961) sulest.⁶² Winkleri käsitlus on kirjeldavat laadi ning allikana on kasutatud üksnes Reval(i)sche Post-Zeitungi säilinud numbroid, mujalt ta lisateavet ei otsinud. Täiendades Cederbergi artiklit, peatus autor lehe avastamislool, püüdis rekonstrueerida esmanumbri ilmumise kuupäeva, kirjeldas lehe sisu ja struktuuri⁶³ ning publitseeris näitena vabal valikul 20 leheudist.

Cederbergi ja Winkleri käsitlustest sai edaspidise uurimislool alus. Artikleid on hiljem korduvalt refereeritud ja historiograafiat avastatud antikvaarsete ajalehenumbrite abil rikastatud⁶⁴, kuid uurimuse allikalist baasi pole märkimisväärselt laiendatud. Võiks isegi öelda, et Cederbergi ning Winkleri ülevaateartiklid muutusid ise allikateks, ehk siis Reval(i)sche Post-Zeitungi uurimislool üheks iseärasuseks võib pidada fenomeni, kus algselt oletusena esitatud informatsioon kivistub ajapikku aksioomilaadseks käibetõeks. Autorid märkisid õigustatult, et Reval(i)sche Post-Zeitung ei erinenud teistest kaasaegsetest ajalehtedest ning väljaande sisu koosnes peamiselt mujal Euroopas toimunud sõjalis-poliitilistest teadetest.⁶⁵ Kohalikke, s.o Eesti- ja Liivimaad puudutavaid teateid ei esinenud enne Põhjasõda peaaegu üldse, mille tõttu kahanes ajalehe allikaline potentsiaal kahtlemata veelgi.

Hilisema otsese huvi puudumise tõttu võime seega kõneleda isegi teatud Cederberg-Winkleri kontseptsiooni järjepidevast kestvusest tänapäevani. Selle kohaselt moodustab Reval(i)sche Post-Zeitungi uurimuse allikalise baasi peamiselt „tüüpiline varauusaegne ajaleht“ ise (s.o säilinud numbrid) ja 1920. aastatel püstitatud oletused, millega kaasneb rida vastamata küsimusi ning probleeme.

Kui Winkler pakkus näiteks Reval(i)sche Post-Zeitungi vanima säilinud aastakäigu üksiknumbrite numeratsiooni rekonstruktsioonile tuginedes esinumbri ning ühtlasi ajalehe asutamise daatumiks 1689. aasta 13. maid⁶⁶, siis seda oletust korratakse veel 1995. aastal ilmunud ülevaateartiklis.⁶⁷ Samas juhtis juba Cederberg tähelepanu ajalehe asutamist kinnitava dokumentatsiooni puudumisele.⁶⁸ Kuna Cederberg tundis vaid 18. sajandi algusest pärinevaid

---

⁶² A[lexander] Winkler. Aus der Frühzeit des Estländischen Zeitungswesens. Reval 1929 (Sonderdruck aus dem „Revaler Bote“. Jahrgang 1928, nr 238–241; 243–244; 246–248). Winkleri käsikirjalisi märkmeid Tallinna ajalehe kohta vt TLÜAR V-5721.

⁶³ Näiteks pööras Winkler tähelepanu põhitekstist eraldiseisvate kohalike teadaannete (nn *kleine Anzeigen*) olemasolule: Winkler, Aus der Frühzeit, lk 9–10.

⁶⁴ Vrdl Friedrich Koch. Die Anfänge des baltischen deutschen Zeitungswesens. Baltische Monatshefte (Jhrg. 1938), lk 67–81; Kyra Robert. Meie ajakirjanduse esiklaps. Raamatutel on oma saatus. Kirjutisi aastaist 1969–1990. Tallinn 1991, lk 102–106; Endel Annus. Tidningsväsendet i Baltikum före 1710. – Den estniska boken genom seklerna. Koost Endel Annus ja Esko Häkli (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja, 57) Helsingfors 1995, lk 53–65.

⁶⁵ Vt Cederberg, Die Erstlinge, lk 9; Winkler, Aus der Frühzeit, lk 8–10.

⁶⁶ Winkler, Aus der Frühzeit, lk 7.

⁶⁷ Annus, Tidningsväsendet, lk. 55.

⁶⁸ Cederberg, Die Erstlinge, lk 8jj.

lehenumbreid, seostas ta Revalsche Post-Zeitungi esmailmumise loogiliselt Põhjasõja algusega. Hilisemad uurijad, kelle käsutuses seisis juba oluliselt rohkem informatsiooni lehe võimaliku esmailmumise dateerimiseks ning oletuse kontrollimiseks täiendavate allikate abil, pole probleemile tähelepanu pööranud.

Ajalehe väljaandja(te) ehk sisuga täitja(te) kohta puuduvad seni samuti kindlad andmed. Määratledes isikuteriingi, kes võisid olla Reval(i)sche Post-Zeitungi publitseerimisega seotud, pidas Cederberg samast perioodist pärinevate Euroopa ajalehtede analoogial toimetajaks Tallinna postmeistrit Carl Philipp Grubbi (ametis 1697–1707). Oletus teiseses hilisemas historiograafias taas faktilaadseks tõdemuseks ning Reval(i)sche Post-Zeitungi uute numbrite ning aastakäikude teaduskäibesse toomise rütmis omistati mehhaaniliselt lehe toimetamise „au” ka teistele Tallinna postmeistritele, sh Grubbi eelkäijale – postmeister Adam Leutner juuniorile⁶⁹ (ametis 1673–1697), ehkki väitele allikalist kinnitust seni samuti leitud (otsitud?) ei ole. Samuti jääb selgusetuks, kes toimetas lehte peale Grubbi surma – teatavasti jätkas samades ülesannetes Jonas Liunggren (ametis 1708–1710)⁷⁰, kuid tema nime Tallinna ajalehega näiteks millegipärast seostatud ei ole. Nn kohalik postmeistrite teooria ehk käsitlus postmeistritest Tallinna esimese ajalehe väljaandjatena on hästi tuntud ning omaks võetud ka Eesti postiajaloo historiograafias.⁷¹

Sarnaselt ajalehe esmailmumisega pole midagi lähemalt teada Reval(i)sche Post-Zeitungi ilmumise lõppdaatumist. Ajalehe trükkimiskohaks oli Tallinn⁷², kus alates 1676. aastast kuni 1710. aastani täitis gümnaasiumi ja linna trükkali ülesandeid juba mainitud Christoph Brendeken. Teades, et ilmselt katku surnud Brendeken maeti 8. septembril Tallinna Oleviste kirikusse⁷³, võime ajalehe lõppkuupäeva ehk mõneti piiritleda, kuigi miski ei välista, et lahkunu lesk või poeg poleks ettevõtmist võinud lühiajaliselt jätkata. Viimane teadaolev lehenumber pärineb 1710. aasta 27. juunist.

Uusi jooni Tallinna varauusaegsesse pressiajalukku tõid 1970. aastatel Saksamaal ilmunud käsitlused. Nimelt loodi 1957. aastal Bremeni ülikooli raamatukogu juurde Saksa pressiajaloo instituut, kus hakati süstemaatiliselt otsima ja koguma 17. ja 18. sajandist pärinevate Euroopa saksakeelsete perioodiliste

---

⁶⁹ Annus, Tidningsväsendet, lk 55.

⁷⁰ Vt Werner von Schulmann. Die zivile Staatsbeamtschaft in Estland zur schwedischen Zeit (1561–1710). Dorpat-Posen 1939, lk 152–153.

⁷¹ Vt Julius Bleyer. Postiajaloolisi katkendeid Rootsi ajastust, seoses Eesti- ja Liivimaaga. – Eesti-Rootsi posti juubelialbum 1636–1936. Tallinn 1936, lk 29–74, siin lk 70–72; Eesti ajalugu III. Rootsi ja Poola aeg, Tartu 1940, lk 384–385; A. Nurm. Postisarvest kineskoobini. Sidevahendite arengust Eestis. Tallinn 1968, lk 14.

⁷² 1920. aastate esimesel poolel peeti võimalikuks, et lehte trükiti Stockholmis. Vt Robert, Meie ajakirjanduse esiklapp, siin lk 103.

⁷³ Das Revaler Bürgerbuch 1624–1690 nebst Fortsetzung bis 1710 / Tallinna kodanikkude- raamat 1624–1690 ühes jätkuga kuni 1710-ni, hrsg von Georg Adelheim (Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv, 7), Reval 1933, lk 89.

ajalehtede ning ajakirjade koopiaid.⁷⁴ Pikaajalise kogumistöö ühe tulemusena ilmus 1970. aastate alguses kaheköiteline 17. sajandi saksa(keelsete) ajalehtede retrospektiivne bibliograafia⁷⁵, milles on enesestmõistetavalt loetletud ka Rootsi ülemereprovintside ajalehed. Bibliograafia koostajate Elger Blühmi (1923–2007) ja Else Bogeli (1912–1974) käsitluse aluseks on olnud mikrofilmilina saadud koopiad „Tallinna konvoluudist” ning taas Cederbergi ja Winkleri artiklid. Tallinna konvoluut sisaldab peale Reval(i)sche Post-Zeitungi ning mõnede Hamburgis ja Altonas välja antud ajalehtede üksiknumbrite ka lehe Ordinari Freytags (Donnerstags) Zeitung üksiknumbreid ja nende lisaeksemplare (Appendix) perioodist 1675–1679, mille tõttu pidas Bogel neid lehe tiitlikujunduse ja ehisliistu alusel Reval(i)sche Post-Zeitungi eelkäijaks.⁷⁶ Sama seisukohta jagas Roland Seeberg-Elverfeldt (1909–1993).⁷⁷

Eesti trükinduse- ja raamatuajaloolased Hans Treumann (1905–1974) ja Kyra Robert (1916–1997) suhtusid Bremeni uurijate oletusse mõneti skeptiliselt ning rõhutasid trükitehnilise süvaanalüüsi vajalikkust⁷⁸, mida kummatigi siiani tehtud ei ole. Olgu lisatud, et just Kyra Roberti sulest ilmus ka 1989. aastal üks seni põhjalikumaid eestikeelseid käsitlusi, mille põhifaktoloogia ja temaatikale lähenemise laad pärineb küll (taas kord) suuresti Cederberg-Winklerilt. Tallinna konvoluudile tuginedes kirjeldab Robert lehe sisu, uudiste päritolu ning põhittekstist eraldi seisvaid müüгитеateid.⁷⁹ Ühes oma viimastest käsitlustest pidas Robert ajalehtede trükkimist 1670. aastate Tallinnas siiski võimalikuks, viidates linna eelmise trükkali Adolph Simoni (?–1675) ning raamatuköitja vahelisele lepingule 1673. aastast, kus muude loetletud kaubaartiklite (raamatud, kalendrid jne) seas mainitakse peagi müügiks pakutavaid ajalehti.⁸⁰ Samas tuleks siinkohal jätkuvalt tõdeda, et ka nn Tallinna esimese ajalehe ilmumisaeg – 1675. aasta – ning pealkiri on jäänud siiani hüpoteetiliseks, millele allikaliselt otsust tõestust seni leitud (otsitud?) pole.⁸¹ Samas kinnistus Ordinari Freytags

---

⁷⁴ Vt Institut Deutsche Presseforschung: www.presseforschung.uni-bremen.de [külastatud 06.04.2012]

⁷⁵ Vt Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts.

⁷⁶ Roland Seeberg-Elverfeldt. Dreihundert Jahre deutschbaltische Presse. Zeitschrift für Ostforschung, 1977, nr 22, lk 651–670.

⁷⁷ Samas.

⁷⁸ Robert, Tallinna 17. sajandi trükised. Raamatutel on oma saatus, lk 5–19, siin lk 17.

⁷⁹ Robert, Meie ajakirjanduse esiklapp.

⁸⁰ Vrdl Kyra Robert. Bocktryckarna i Tallinn på 1600-talet. Den estniska boken, lk 41 ja [...] *alldie vielen der Buchdrucker gesonnen, die wochentliche Post-Zeitung zudrucken* [...] Buchbinder, Buchdrucker, Buchhändler 1669–1726, Tallinna Linnaarhiiv (TLA) 230-1-Bf 30 III, l 68.

⁸¹ Vt lähemalt: Seeberg-Elverfeldt. Dreihundert Jahre deutschbaltische Presse, lk 655; Robert, Bocktryckarna i Tallinn på 1600-talet, lk 41; Annus, Die im Baltikum bis 1710 erschienenen Zeitungen, lk. 429jj.

(Donnerstags) Zeitung Eesti (ja Baltikumi) varaseima ajalehena artiklites ning üldkäsitlustes.⁸²

1990. aastatel ilmus mitmeid üldkäsitlusi ning bibliograafilisi ülevaate- teoseid Eesti vanemast trükisõnast ning ka mõned artiklid varasest pressiaja- loost. Nii käsitles tuntud raamatuteadlane ja bibliograaf Endel Annus (1915– 2011) Eesti- ja Liivi- ja Ingerimaal ilmunud rootsiaegseid ajalehti autori elu- tööks jäänud nn retrospektiivse rahvusbibliograafia perioodika väljaandes.⁸³ Annuse töö püsivaks väärtuseks võib pidada varauusaegsete ajalehtede säilinud eksemplaride kaardistamist, süstemaatilist loetelu ning tiraažide suuruste rekonstrueerimist, mis hõlbustab oluliselt hilisemate uurijate tööd. Senise uurimistöö kokkuvõtetena ilmusid Annuselt 1990. aastate esimesel poolel sisult sarnased Cederberg-Winkleri paradigmat järgivad ülevaateartiklid 17. sajandil Baltimail ilmunud ajalehtedest.⁸⁴

Lisaks trükinduse, raamatu- ning postiajaloolastele on varauusaegne perioo- dika pakkunud mõningast huvi ka žurnalistika ajaloo uurijatele. 1994. aastal käsitles Ea Jansen (1921–2005) 17. sajandil Baltikumis ilmunud ajalehti eraldi baltisaksa ajakirjanduse peatükis kui „Baltimaade saksakeelse ajakirjanduse hälliperioodi”. Ehkki artikkel otseselt uut infot ei sisalda, rõhutatakse siiski eraldi fakti, et leht ilmus pikka aega kaks korda nädalas, mis osutab nii lugejas- konna olemasolule kui ka tihedatele sidemetele muu Euroopaga, eriti Saksa- maaga.⁸⁵

Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et Rootsi ajal Tallinnas ilmunud ajalehtede senine uurimislugu pole kaugeltki täielik, põhineb suuresti kinnitamata oletustel ning pakub seega jätkuvalt mitmeid edasisi uurimisvõimalusi. Varasema historio- graafia peamiseks probleemiks on olnud allikaline ühekülgus ning vahest ehk vaatenurga ahtus, mis seadis uurimisobjektiks eelkõige ühe konkreetse ajalehe, nentides samas selle trafaretsust omas ajas ning ei pööranud suuremat tähele- panu laiemale kontekstile.

---

⁸² Vt nt Seeberg-Elverfeldt, Dreihundert Jahre deutschbaltische Presse; Eesti ajalugu. Kronoloogia. Koost Sulev Vahtre Olion 1994; 2007, lk 64 (1994) ja lk 83 (2007); Eesti raamatu kronoloogia. Koostanud Tiit Reimo. Tallinn 2000, lk 14; Talve, Eesti kultuurilugu, lk 155–156. Mõneti kurioosel viisil peab Talve trükkali ja raamatukõitja lepingus mainitud ajalehti juba planeeritud väljaande pealkirjaks (Wöchentliche Post-Zeitung [sic!]) lk 155; Anne Arold. Einige Beobachtungen zur deutschen Zeitungssprache in Livland im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der *Dörptschen Zeitung*. Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und Kulturelle Tradition. – Germanistische Arbeiten zur Sprachgeschichte. Hrsg von Jörg Meier und Arne Ziegler. Bd 3. Weidler Buchverlag Berlin 2005, lk 49–63, siin lk 49.

⁸³ Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675–1940. Koost Endel Annus, Tallinn 1993 (Eesti retrospektiivne rahvusbibliograafia, 5), lk 196–201.

⁸⁴ Annus, Die im Baltikum ja Annus, Tidningsväsendet.

⁸⁵ Ea Jansen. Baltisaksa ajakirjanduse areng XVII – XIX sajandil. Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Koost Juhan Peegel, Tartu Tallinn 1994, lk 267–300, siin lk 267–270.

2.2. Riia rootsiaegsete ajalehtede historiograafia põhijooni

Riia rootsiaegsete ajalehtede uurimisloos võib märgata Tallinna ajalehtede historiograafiaga sarnaseid jooni – elav(am) huvi temaatika vastu valitses samuti peamiselt enne Teist maailmasõda ning eelkõige saksakeelsetes ringkondades. Samas on Riia varauusaegse pressi uurimisega tegeletud algusest peale märksa laiemalt allikaliselt baasilt. Uurimisloo siiani püsivaks nurgakiviks on kahtlemata juba 19. sajandi lõpul ilmunud Arend Buchholtzi (1857–1938) monograafia trükikunsti ajaloost Riias.⁸⁶ Toetudes eelkõige Riia rae arhiivi ning Johan Christoph Brotze (1742–1823) kogutud materjalidele, tõi Buchholtz ohtrate tsitaatide või täisarakirjadena teaduskäibesse suurema osa tänaseks tuntud ja kasutatavast allikalisest teabest.

Buchholtzi teos on üles ehitatud kronoloogiliselt Riia trükkalite ametiaegadest lähtuvalt. Nii käsitletakse esimese perioodilise pressi ilminguna historiograafias hästi tuntud postmeister Jacob Beckeri (?–1672) ebaõnnestunud projekti anda Riias 1632. aastal välja ajalehte⁸⁷, tsiteerides monograafia tüüpvõttena selleks trükkaliga sõlmitud lepingut.⁸⁸ Reaalselt trükivalgust näinud perioodilistest ajalehtedest tundis Buchholtz üksnes Rigische Novellenit, seostades selle loomise 1680. aasta lõpul Riias puhkenud nn „ajalehetüluga”. Peamiselt Riia raeprotokollidele ja Brotze teadetele tuginedes tõi Buchholtz esmakordselt Riia lehe koostajatena teaduskäibesse kindralkuberneri sekretäri Christoph Prescheri ja linnusekohtusekretäri Georg Riviuuse nimed.⁸⁹ Ajalehe trükkijatena tuuakse ära linna trükkalite Heinrich Bessmesseri ning pärast tema surma Georg Matthias Nölleri nimed, lehe ilmumisajana märgitakse periood 1681–1710, ehkki küll varasema ilmumisaja võimalikkust ei välistata.⁹⁰ Järgnevalt kirjeldas Buchholtz juba pikemalt ajalehe ülesehitust ja struktuuri ning sisu.

Hilisemad Teise maailmasõja eelsed (balti)sakslastest autorid tuginesid faktoloogias Buchholtzi monograafiaale. Tol ajal ilmunud üldistavad ning populaarteaduslikud brožüürid Läti (saksakeelse) pressis ajaloost⁹¹ olid nii vormilt kui

---

⁸⁶ Buchholtz, *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga* 1588–1888.

⁸⁷ Jacob Beckeri kohta vt Enn Küng. *The Attempts to Establish Private Postal System in the Swedish Baltic Sea Provinces in the Beginning of the 1630s.* – Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel. Koostanud Priit Raudkivi, Marten Seppel. [Tallinn] 2009, lk 178–189.

⁸⁸ Vrdl Buchholtz, *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga*, lk 106–107 ja *Buchdruckeranlagenheiten 1591–1799: Läti Riiklik Ajalooarhiiv (LVVA) 673-1-81*, lk 674–677.

⁸⁹ Buchholtz, *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga*, lk 165–173.

⁹⁰ Samas, lk 167.

⁹¹ Vt nt Oskar Grosberg. *Die Presse Lettlands. Mit einem geschichtlichen Rückblick.* Baltischer Verlag, Riga 1927, lk 8–11; Johannes von Eckart. *Beiträge zur Geschichte des deutsch-baltischen Zeitungswesens.* – *Schriften zur Geschichte des Zeitungswesens.* Ludwigshafen am Rhein 1929, lk 5–6. Kokkuvõtet Läti autorite tööde kohta vt В. И. Симонов. *К истории возникновения первой печатной периодической газеты в Риге.* – *Известия Академий наук Латвийской ССР* 1984/9/(446), lk 118–130, siin lk 122, viide 30.

sisult sarnased samal ajal Eestis ilmunud kirjutistega. Baltisaksa pressi ajaloo kontseptsiooni mahtus ka Riia ja Tallinna ajalehtede ühine käsitlemine.⁹²

Pärast Teist maailmasõda soikus ka Lätis elavam huvi rootsiaegse pressi ajaloo vastu. Erandlikult ning historiograafiasse informatsiooni lisades vaatles Meta Taube Riia 17. ja 18. sajandi ajalehti kultuurilooliste allikatena 1966. aastal Läti NSV akadeemilise raamatukogu poolt välja antud teemakogumikus, kirjeldades muu hulgas üksikasjalikult Rigische Novelleni sisu ning peatus lehe asutamislool.⁹³ Taube vahendusel on tuntud Karl XI kiri Liivimaa kindralkubernerile 17. juulist 1680, milles heideti ette uudiste ebaadekvaatset kajastust viimase sõja ajal. Probleemi edasiseks vältimiseks pidi Riias ajalehti ja uudiseid (*Gazetten ja Zeitungen*) edaspidi trükitama üksnes välikantselei sekretär Prescheri poolt ning enne trükkiminekut pidi ajalehte tsenseeritama kubeneri kantseleis.⁹⁴ Dokumendi sõnastusele tuginedes ei välistanud Taube võimalust, et Riias oleks ajaleht ilmunud juba enne 1680. aastat. Hilisemad autorid pole probleemile tähelepanu pööranud. Winkleri käsitlusele tuginedes märkis Taube ka Riia ja Tallinna lehtede ajastule iseloomulikku sarnasust sisus ning ülesehituses, ent ostese allikalise võrdluse autor ei jõudnud.⁹⁵

Eelpool mainitud Bremeni pressiajaloo instituudi varauusaegsete saksa ajalehtede bibliograafia koostamise projekt tõi uusi tuuli ka Riia ajalehtede uurimislukku. 1970. aastate teisel poolel avastati Vanade Aktide Riiklikus Keskarhiivis Moskvas lisaks juba mikrofilmidena Bremenisse saadetud, kuid Bogel-Blühmi bibliograafia esimesse väljaandesse paraku enam mitte jõudnud materjalile⁹⁶ täiendavalt suur hulk 17. sajandil Lääne-Euroopas ilmunud trükitud ajalehti, nende hulgas senitundmatuid Rigische Novelleni ning selle eelkäija Rigische Montags (Donnertstags) Ordinari Post Zeitungi numbreid.⁹⁷ Uue infor-

---

⁹² Koch, Die Anfänge des baltischen deutschen Zeitungswesens.

⁹³ M. [A] Taube. Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots (XVII un XVIII gs). – Grāmātas un to krātuves. Rīga Zinātne, 1966, lk 65–129.

⁹⁴ Taube, Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots, lk 70–71. Tegelikult on Karl XI kiri Liivimaa kindralkuberner Christer Hornile allkirjastatud Kungsöris 29. 05. 1680. a. Taube märgitud daatum 17. 07. tähistab kirja registreerimist Liivimaa kindralkubeneri kantseleis. Vt Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka (LUAB) MS 1140, 1, No 7.

⁹⁵ Taube, Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots, lk 80.

⁹⁶ Bogel-Blühmi kogumiku esimene trükk (1971) märgib Riia ajalehtedest üksnes Rigische Novellenit, pakkudes ilmunisaastaks 1687 ning nimetades eksemplaride leiukohaks vaid Läti Akadeemilist Raamatukogu: vt lk 268. Täiendav trükk ilmus sama sarja III köitena 1985. aastal, loetledes juba ka Moskvast leitud numbreid. Vt Die Deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Bd III – Nachtrag, 1985 (Studien zur Publizistik, Bremer Reihe, Band 17–III), lk 140–145.

⁹⁷ Lääne-Euroopa ajalehtedest Moskvas vt lisaks: Ingrid Maier. Die Übersetzungen westeuropäischer Zeitungen am Moskauer Gesandtschaftsamt von 1660 bis 1670: Zur ersten Ausgabe der Vesti-Kuranty mit Paralleltexen. Swedish Contributions to the Thirteenth International Congress of Slavists, Ljubljana, 15–21 August 2003' (= Slavica Lundensia Supplementa 2), eds Birgitta Englund Dimitrova & Alexander Pereswetoff-Morath. Lund 2003, lk 51–74; Ingrid Maier. Presseberichte am Zarenhof im 17. Jahrhundert. Ein Beitrag zu Vorgeschichte der gedruckten Zeitung in Russland. Jahrbuch für Kommunikations-

matsiooni valguses nihkus Riia ajalehe ilmumisaeg juba 1680. aasta oktoobrisse, mille taga oli tõenäoliselt keskvoimu soov asendada linnas seni loetud Königsbergi ajaleht võimalikult valutult rootsimeelse väljaandega. Avastuse teinud Vladimir Simonov märkis, et samas jäi Königsbergi ajaleht Riia väljaandele esialgu oluliseks visuaalseks eeskujuks ja „uudisdoonoriks”, kust teateid ümber kirjutati.⁹⁸ Millalgi 1681. aasta märtsist ilmuma hakanud Rigische Novellen erines eelkäijast juba nii mahu, kujunduse, tekstipaigutuse kui ka veidi sisu poolest, kaldudes senisest enam asisemate ja mitte sensatsioonihõnguliste teadete edastamise poole. Buchholtzi käsitlust täiendades pakkus Simonov nn keskvoimu-teooria vaimus Rigische Montags (Donnertstags) Ordinari Post Zeitungit trükkijaks kuninglikku trükkalit Johann Georg Wilckenit. Lähtudes asjaolust, et Rigische Novelleni mõtted, kujundus ning tüpograafia erinesid mõneti lehe eelkäijast, oletas Simonov, et alles Novelleni ilmumisega läks selle trükkimine linna trükkali ehk siis Bessmesseri kätte.⁹⁹

Nagu juba märgitud, käsitles Endel Annus Eesti retrospektiivses rahvusbibliograafias ka tänase Läti territooriumil ilmunud perioodikat ja vaatles Riia 17. sajandi ajalehti Simonovi vaimus ühtselt Rigische Novelleni arenguetappidena.¹⁰⁰ Rootsi suurriigi ülemereprovintside pressiajaloo kontekstis käsitles Annus juba Tallinna lehe uurimislöö juures mainitud ülevaadetes ka Riias ilmunud ajalehti.¹⁰¹

Riia varauusaegsete ajalehtede üheks värskeimaks käsitluseks võib ilmselt pidada 2005. aastal ilmunud Valda Rudiža artiklit saksakeelsetest Riia ajalehtedest 17. ja 18. sajandil, milles autor kirjeldab tõenäoliselt Simonovi artiklit tundmata uuesti Rigische Montags (Donnertstags) Ordinari Post Zeitungit kui esmaavastust, käsitledes seejärel Rigische Novellenit. Autor jõuab mõneti trafaretssele järeldusele, et saksakeelsete ajalehtedena vastasid Riia 17. sajandi väljaanded eelkõige linna rae ja saksakeelse elanikkonna huvidele ning läti-keelsete ajalehtede ilmumiseni jõuti alles 19. sajandil.¹⁰² Posti- ja kommunikatsiooniajalooliselt on viimasel ajal toonud uurimislukku uut ja väärtuslikku

---

geschichte 2004, nr 6, lk 103–130; Ingrid Maier ja Daniel C. Waugh. How Well Was Muscovy Connected with the World? Imperienvergleich. Beispiele un Ansätze aus osteuropäischer Perspektive. Festschrift für Andreas Kappler, eds G. Hausmann & A. Rustemeyer), Wiesbaden 2009 (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, Band 75), lk 17–38; Степан Михайлович Шамин. Переводы иностранной прессы в русской книжной рукописной традиции до начала XVIII века: история изучения, Российская история, Российская Академия наук 2009, nr 2, lk 3–14.

⁹⁸ Симонов, К истории возникновения первой печатной периодической газеты в Риге, lk 124–125. Saksa keeles: Aus der Geschichte der periodischen Zeitung in Riga im 17. Jahrhundert. Gutenberg-Jahrbuch 59/1984, lk 172–179.

⁹⁹ Симонов, К истории возникновения первой печатной периодической газеты в Риге, lk 126–128.

¹⁰⁰ Rahvusbibliograafia, lk 228.

¹⁰¹ Annus, Die im Baltikum; Annus. Tidningsväsendet.

¹⁰² Valda Rudiža. Deutschsprachige Zeitungen in Riga aus dem 17. und 18. Jahrhundert. – Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa, lk 79–89.

informatsiooni Enn KÜng ja Heiko Droste, ehkki Riia ajaleht pole autorite otseseks uurimisobjektiks olnud.¹⁰³

Rootsi suurriigi Eesti- ja Liivimaa provintside pealinnades ilmunud ajalehti on käsitletud seega küll nii baltisaksa ning ka varauusaegsete saksakeelsete ajalehtede kontseptsioonidest lähtuvalt, ent kuni viimase ajani neid omavahel reaalselt võrreldud ei ole. Sarnast tendentsi võib täheldada tegelikult laiemalt ka Rootsis kirjutatud 17. sajandi suurriigi pressi- ja postiajaloo historiograafias, mis keskendub eelkõige emamaale ehk siis Rootsile tänaste riigipiiride mõttes, ning ei pööra provintsidest samal ajal ja varemgi ilmunud uudiskandjatele erilist tähelepanu.¹⁰⁴

Pole üllatav, et ka Läänemere provintside keskustes ilmunud ajalehed on Rootsi posti- ja pressiajaloo historiograafias samuti kõrvalrollis, näiteks tähistatakse täna Rootsi perioodilise pressi algusena 1645. aastat, mil Stockholmis hakkas ilmuma ajaleht *Ordinari Post-Tijnder*, jättes kõrvale Jakob Beckeri 13 aastat varem Riias tehtud katse.¹⁰⁵ Kui Riia ja Tallinna ajalehti üldse mainitakse, siis pigem samuti n-ö „postmeistri teoorias” lähtuvalt, mille kohaselt said siinsed ajalehed (eriti Tallinnas) oma materjali Stockholmi ning Saksamaa ajalehtedest.¹⁰⁶

Kokkuvõttes võib tõdeda, et kuigi Riia ajalehtede historiograafia on autorite ning kirjutiste hulga poolest analoogselt Tallinna lehe uurimislooga üpris hõre, on see allikaliselt tunduvalt paremini kaetud ning seetõttu teave linna varauusaegsetest ajalehtedest üksikasjalikum. Ehkki ka Riia ajalehti on historiograafias käsitletud peamiselt n-ö asjana iseeneses, on siiski üritatud otsida seoseid ja paralleele näiteks Königsbergi ajalehega.

---

¹⁰³ Enn KÜng. Riia-Moskva postitüli Põhjasõja eelõhtul. *Tuna* 2006, nr 4, lk 12–24; Enn KÜng. „... mugavamaid teid, kui nüüd linnade vahel tarvitatakse, on vaevalt leida...” *Postirevisjon Eesti- ja Liivimaal 1687.–1688. aastal*, *Tuna* 2005, nr 2, lk 17–34; Heiko Droste. *Die geschriebene Zeitung im 17. und 18. Jahrhundert. Ein öffentliches Nachrichtenmedium. Ajalooline Ajakiri* 2009, nr 3/4 [129/130], lk 509–525.

¹⁰⁴ Vt nt *Den Svenska pressens historia I. I begynnelsen (tiden före 1830)*. Koost Claes-Göran Holmberg, Ingermar Oscarsson, Jarl Torbacke. Eckerlids förlag 2000. Ries, *The politics of information in seventeenth-century Scandinavia*, lk 237–273; Hatje, *Von der königlichen Postzeitung zum „Swänksa Argus”*, lk 205–221.

¹⁰⁵ Vt nt Theodor Holm. *Sveriges almvänna postväsen IV:1*, Stockholm 1912 lk 205–240; *Den Svenska pressens historia I*, lk 22 jj; Magnus Linnarsson. *The development of the Swedish Post Office. – Connecting the Baltic area: the Swedish postal system in the seventeenth century*, lk 26–47, siin lk 39.

¹⁰⁶ *Den Svenska pressens historia I*, lk 57–58.

3. Allikad

Historiograafia ülevaade näitas, et Tallinna (ja Riia) ajalehe uurimislugu põhineb peamiselt kirjandusel, mille tõttu oli väitekirja eeltööks (täiendavate) allikate abil kontrollida ja analüüsida seni valitsenud seisukohti. Kui väitekirja historiograafia peatükk näitas, et Tallinna ajalehe asutamisaasta (1689) on oletuslik, siis seda ei õnnestunudki kinnitada täiendavate allikagruppide läbitöötamisel. Teisalt õnnestus uurimise senist allikalist baasi mitmete oluliste dokumentide ning täiendavate allikagruppide kasutusele võtmisega laiendada.

Tallinna ja Riia ajalehtede allikad jagunevad kaheks: trükitud allikateks, milleks on säilinud lehenumbrid, ning mitmesuguste institutsioonide tegevust kajastavateks dokumentideks, milleks on Eesti- ja Liivimaa kindralkubeneri kantseleide ning Tallinna ja Riia rae arhiivide materjalid. Järgnevalt vaatlen neid allikagruppe eraldi. Nagu märgitud, on varauusaegsete ajalehtede uurimise üldiseks probleemiks allikate nappus ning Reval(i)sche Post-Zeitung ja Rigische Novellen pole siin eranditeks, ehkki allikaliselt on vähemalt Riia ajalehe asutamise protsess võrreldes Tallinna ajalehega oluliselt paremini kaetud.

Trükitud allikate – Reval(i)sche Post-Zeitungi ning Rigische Novelleni säilinud üksiknumbrite leiduvus on Annuse „retrospektiivse rahvusbibliograafia” vahendusel teada¹⁰⁷ ning nendel pikem peatumine pole vajalik. Lisada võiks ainult, et kuna Bremeni pressiajaloo instituuti on koondatud koopiad Rigische Montags (Donnerstags) Ordinari Post Zeitungist ning Rigische Novellenist nii Riist kui Moskvast, asub kõige täielikum kollektsioon Riia ajalehtedest just Bremenis. Ka Läti Rahvusraamatukogu Rigische Novelleni numbrite kogu on tähelepanuväärne, sest selles sisalduvad ajalehe käsikirjalised numbrid 1705. aastast. Kas tegemist on trükitava ajalehe n-ö makettidega, pole paraku võimalik kindlalt öelda.

Nagu öeldud, pole Reval(i)sche Post-Zeitungi ning Rigische Novelleni asutamisürikuid ning esmanumbrite ilmumise daatumeid seni tuvastatud. Kui Riia lehe puhul on see ajaliseltsi siiski üsna konkreetset piiritletav (vt historiograafia), siis Tallinna ajalehe puhul pärsib otsinguid täpsemate ajaliste raamide puudumine.

Pole välistatud, et Reval(i)sche Post-Zeitung ilmumine võis toimuda pea-aegu paralleelselt Riia sündmustega. Sellele osutab Riia ajalehe väljaandja Christoph Prescheri eraviisiliselt saadetud kiri Tallinna raele 1. novembrist 1680. aastal, milles teavitatakse Tallinna raadi Riia ajalehe loomise asjaoludest ning palutakse magistraadi toetust lehe levitamiseks ka Tallinnas. (vt:

---

¹⁰⁷ Reval(i)sche Post-Zeitungi numbreid leidub lisaks Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu Baltika kogu konvoluudile ka Eesti Ajalooarhiivis, kuninglikus raamatukogus Stockholmis, Uppsala ülikooli raamatukogus ning Vanade Aktide Riiklikus Keskarhiivis Moskvast. Vt Annus, Rahvusbibliograafia, lk 201.

Riia ajalehtede numbreid leidub Läti Rahvusraamatukogus ja Läti Teaduste Akadeemia raamatukogus, Vanade Aktide Riiklikus Keskarhiivis Moskvast ning kuninglikus raamatukogus Stockholmis. Vt Annus, Rahvusbibliograafia, lk 228–234.

LISA 2).¹⁰⁸ Dokument on senises historiograafias tundmatu ning pakub rohkesti uut informatsiooni (vt: peatükk 4). Kirja sisu on kooskõlas ka Karl XI korraldusega 29. maist 1680. a määrata Prescher Riias ajalehte koostama.¹⁰⁹

Tallinna rae reaktsioonist läkitusele pole palju teada. „Sekretär Prescheri kirja Riiasaadetud ajalehete asjus” on 1680. aasta 5. novembril peetud raeistungil tõepoolest loetud ning asja üle arutletud, kuid diskussiooni sisu rae-protokollist ei selgu¹¹⁰ Samuti ei kajastu Tallinna rae missiivides ja kontseptides, kas raad kirjale vastas või mitte.¹¹¹ Igal juhul tõendab dokument, et 1680. aasta novembri alguses olid Riia uue ajalehe numbrid juba Tallinnasse jõudnud, sest Prescher oli kirjale näidiseksplarina lisanud lehe neljapäevase ja esmaspäevase numbril.¹¹² **Tegemist on ühtlasi esimese kindla teatega Riia perioodilise ajalehe trükkimise kohta juba 1680. aastal**, mida senises historiograafias on üksnes oletatud.¹¹³ Pole välistatud, et näidiseksplariid kujutasid endast üleüldse esimest ja teist Riia lehe numbrit, sest kirjas märgitakse, et ajalehe avaldamine jätkub samas rütmis (*wie man allenmahl continuiren wirdt*).

Läbi töötatud allikad ei kinnitanud niisiis Reval(i)sche Post-Zeitungi esmailmumist 1689. aastal. Kontrollitud allikateks olid Tallinna rae ja Eestimaa kindralkubermanguvalitsuse materjalid ajavahemikul 1688–1689, kuid ajalehest ei leidunud märke ei rae- ega kubermanguvalitsuse protokollides¹¹⁴ ning kindralkuberner kirjade kontseptidest perioodist 1680–1689 on säilinud paraku vaid fragmendid.¹¹⁵ Samuti ei leidunud infot ajalehest kindralkubermanguvalitsuse korrespondentsis¹¹⁶ või saabunud supliikides.¹¹⁷ Liivimaa kindralkubermangu valitsuse protokolle ning väljaläinud kirjade kontsepte pole 1689.

---

¹⁰⁸ Eingegangene Briefe von Privaten an Private, Geschäftsbriefe, Todesanzeigen und Einladungen zu Hochzeiten, Beerdigungen und Taufen 1601–1700: TLA 230-1-B.B.13, 1 268–270.

¹⁰⁹ LUAB MS 1140, 1, No 7.

¹¹⁰ *Eod werd H. Secret. Pretschers auß Riga Schreiben weg den übersanten Gazetten verlesen, und soll selbes d[en] Ehrhafften gemeine communiciret worden.* Revaler Magistrat, Ratsprotokolle 1680: TLA 230-1-A.b.105, 1 313p.

¹¹¹ Konzeptbuch 1680–1682: TLA.230-1-A.a.161,

¹¹² *Hierbey gehet also ein Exemplar von Donnerstag und Montag, wie man allenmahl continuiren wirdt.* TLA 230-1-B.B.13, 1 268p.

¹¹³ Vt Buchholtz, Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga, lk 167; Taube. Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots (XVII un XVIII gs), lk 70–71; Симонов, К истории возникновения первой печатной периодической газеты в Риге, lk 122.

¹¹⁴ Tallinna rae protokollid 1688-II ja 1689-I: TLA 230-1-A.b.120–121 ja Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner. Kubermanguvalitsuse protokollid 1688–1689: EAA 1-1-15; EAA1-1-16.

¹¹⁵ Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner. Kontseptid 1680–1689: EAA 1-1-159.

¹¹⁶ Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner. Kirjad Eestimaa asehaldur Adolph Tungelile 1688–1689: EAA 1-2-274; EAA 1-2-275; Axel Julius de la Gardie kirjad kuninglikule majesteedile 1687–1693: RA Livonica II. vol 14.

¹¹⁷ Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner. Saadud kirjad halduse ja jurisdiktsiooni alal 1688–1689: EAA 1-2-476 jj – EAA 1-2-499.

aastast samuti säilinud¹¹⁸ ning ajavahemikus 1689–1699 Eestimaalt saadetud kirjade hulgas ajalehti ei mainita.¹¹⁹

Samas pole välistatud, et Tallinna rae, Eesti- või Liivimaa kindralkubeneri materjalidest võiks Reval(i)sche Post-Zeitungi asutamise kohta täiendavat infot siiski ilmned, kuid „õige” dokumendi leidmine saab olla kas juhuslik või eeldab tööd dokumentidega perioodist 1680–1689. Käesoleva väitekirja eesmärk oli eelkõige kontrollida historiograafias valitsevaid hüpoteese.

Rigische Novellenit puudutavate normatiivsete allikate ringi õnnestus väitekirja käigus laiendada lehe teisele väljaandjale, linnusekohtu (*Burggericht*) sekretär Georg Ruviusese antud kuningliku privileegi näol (vt LISA 3).¹²⁰ Olulist informatsiooni sisaldav dokument oli seni teaduskäibes tundmatu. Privileegile eelnes Liivimaa kindralkubener Christer Horni vastavasisuline pöördumine kuningliku majesteedi poole (vt Lisa 4)¹²¹, mis ajalehe väljaandmise seisukohalt pakub täiendavat teavet ning oli samuti senises teaduskäibes tundmatu. Samas pole algseid Riia ajalehe asutamisürikuid või -privileege 1680. aastast paraku leitud, sest Liivimaa kindralkubermangu valitsuse istungite protokolle või kirjade kontsepte sellest ajast säilinud ei ole.¹²² Läti Riiklikus Ajalooarhiivis talletatakse Liivimaa rootsiaegse kindralkubeneri fondis kuningalt ja kolleegiumitelt saabunud korraldusi lausa eraldi seeriatena, kuid paraku leidub neis 1680. aastast vaid mõni üksik dokument.¹²³

Tallinna ja Riia ajalehtede uurimise seisukohast on olulisteks allikateks ka trükkalite tegevust kajastavad dokumendid. Tallinna trükkali Christoph Brendekeniga seotud materjalides ajalehe välja andmist ei mainita, ehkki trükkal „pommitas” raadi üldiselt küllalt aktiivselt mitmesuguste petitsioonide ning palvekirjadega.¹²⁴ Näiteks 1707. aasta 30. aprillil Tallinna raele saadetud palvekirjas kirjeldab Brendeken oma tegevust üpris üksikasjalikult, loetledes nii linnarae poolt väljastatavate hinnakirjade ja korralduste kui ka gümnaasiumi

---

¹¹⁸ Vt Läti Riiklik Ajalooarhiiv, Liivimaa kindralkubeneri fondi kataloog nr 1, Vidzemes generālgubernatora pārvalde. LVVA 7349-1, apraksts 1630–1710, l 1–3; Liivimaa rootsiaegne kindralkubener. EAA 278

¹¹⁹ Schreiben von verschiedenen Personen aus Reval, namentlich vom Gen.-Major Joh. Andr. v. d. Pahlen und dem Statthalter E. Tungal 1689–1699: EAA 278.1.XIX-60.

¹²⁰ Liivimaa rootsiaegne kindralkubener, Concepta veebruar 1685: EAA 278-I-IV:25:2, l 16. Privileegi olemasolule juhtis tähelepanu Enn Küng.

¹²¹ Liivimaa rootsiaegne kindralkubener, Concepta, september 1684: EAA 278-I-IV:24:9, l 20.

¹²² Vt Liivimaa rootsiaegse kindralkubeneri fondi kataloog nr 1, l 1–3; Liivimaa rootsiaegne kindralkubener. EAA 278.

¹²³ Vt Karaļa Kārļa XI, karalienes Hedvigas Eleonoras un Kamerkolēģijas vēstules 1675–1679: LVVA 7349-1-137; Karaļa Kārļa XI un karalienes Hedvigas Eleonoras vēstules 1681–1683: LVVA 7349-1-138; Karaļa Kārļa vēstules 1680–1685: LVVA 7349-2-23.

¹²⁴ Buchbinder, Buchdrucker, Buchhändler 1669–1726: TLA 230-1-Bf30III; Buchdrucker und Buchhändler und Buchbinder 1690–1859: TLA 230-1-Bf78I.

ning selle professorite väljaannete trükkimist.¹²⁵ Samas dokumendis mainib Brendeken kindralkubernerilt iga-aastaselt laekuvat vähest täiendavat lississetulekut trükitöö eest.¹²⁶ Ilmselt on tegemist tuluga, mis laekus kindralkubeneri korralduste trükkimisest, mille kohta esitas Brendeken kindralkubeneri kantseleile igaaastaselt kokkuvõtted või arved (vt artikkel 2).

Eestima kindralkubermangu arveraamatute verifikatsioonides kajastuvad korralduste trükiarved on allikaliik, mida seni Eesti trükinduse ajaloos kasutatud pole. Neis peegelduv info annab paremat ettekujutust trükkali regulaarsetest sissetulekute ja igapäevastest toimingutest. Trükkali esitatud arved keskvdõimu korralduste ning määruste trükkimise eest pakuvad ühtlasi olulist täiendust 17. sajandi viimase veerandi Tallinna trükinduse ajaloole. Kindlate perioodide eest esitatud trükiarvetes loetletakse publitseeritud korralduste väljastamise kuupäevi ning valgustatakse reeglina nende sisu, mille tõttu aitab allikas saada paremat ülevaadet kindralkubeneri kantselei igapäevasest tegevusest ning rutii-nist. Ehkki allikad ei ole otseselt Reval(i)sche Post-Zeitungiga seotud, ühendab neid trükkal Brendeken, kes osa plakateid ajalehe vahendusel müüs (vt sissejuhatas).

Trükkal Brendekeni seost Tallinna ajalehega pole kasutatud käsikirjaliste allikate abil peaaegu võimalik tuvastada. Ainsaks leitud täiendavaks allikaks, mis ühendab trükkaliit ning ajalehte, on Brendekeni ning Tallinna raamatukõitja Christian Trappi vahelist vaidlust privileegide üle kajastav supliik 1708. aastast.¹²⁷ Kaitstes end Brendekeni mitmesuguste süüdistuste vastu vigaste trükiste levitamises, vastab Trapp kaebajaga samas stiilis, et ka tema [Brendekeni] trükitud ajalehed (*Gazetten*) ja relatsioonid pole veavabad.¹²⁸

Historiograafias laialt kasutatud Riia lehe sündi kajastavad allikad on Buchholtzi monograafias esitatud kas ära kirjade või tsitaatide abil ning neist peamised, st Riia rae materjalid on jätkuvalt uurijate kasutuses. Läti Riikliku Ajalooarhiivi Riia rae materjalide hulgas talletatavas säilikus linna trükkalitega seotud materjalide juures on lausa eraldi nimekirjana ära märgitud need dokumendid, mille Buchholtz on publitseerinud.¹²⁹ Riia rae protokollis perioodist

---

¹²⁵ [...] *zudem so druke ich jährlich auch, wie bekend, frey und ohne Entgelt die publique Taxa-Preiß, und ordnungs zetteln, imgleichen eines Hochedl. Raths gerichtliche Verordnungen, Gümnasii Catalogos, wie auch gewisse Programmata der Hrn Rectoris und Professore[n]* [...] TLA 230-1-Bf30III, l 101–101p.

¹²⁶ [...] *dabey ich denn nicht erwehnen wie was ich wegen des Königl General Gouvernements jährlich vor wenige Bezahlung trucken muß* [...] TLA 230-1-Bf30III, l 101p.

¹²⁷ Saadud kirjad halduse ja jurisdiktsiooni alal (supliigid) 17.01.1708–31.01.1708: EAA 1-2-701. l 120–123.

¹²⁸ [...] *wie viel Errores in denen von Ihm selbst gedrückten Sachen zu befinden [...] so fehlet es seinem gedruckten Gazetten, Relations u[nd] d[en]gl. auch nicht an erratis, dabald vor decembr, octobr vor montag der donnerstag gesetzt wird u[nd] was dergleichen mehr seyn welche alhier zu recentiren das mühe nicht belohnet* [...] EAA 1-2-701, l 121.

¹²⁹ Vrdl Buchdruckeranlagheiten 1591–1799: LVVA 673-1-81 ja Buchholtz, Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga, lk 106–107.

1680–1681 leiduvad sissekanded ajalehe kohta on samuti autor publitseerinud.¹³⁰

Rootsiaegseid ajalehti mainitakse siiski põgusalt veel ka pärast Põhjasõda (Buchholtz sellel ei peatu) seoses uue linnatrükkali Samuel Lorenz Frölichi (1688–1762) tegevusega, kes asus aktiivselt tagasi nõudma Peeter I käsul 1714. aastal Peterburgi toimetatud Riia trükikojale kuulunud saksa- ja ladinakeelseid trükitüüpe.¹³¹ 1717. aastal saadetud palvekirjas raele, kus trükkal kirjeldab trükikoja üldist kehva olukorda, märgitakse mitmete äsja käibel olnud ja trükikoda käigus hoida aidanud väiketrukiste, nagu ajalehtede (*Avisen*), pulmakutsete või -teadaannete (*Hochzeit Briefe*) ja -laulude (*Carmina*) kaotsiminekut seoses trükikoja (so trükitüüpide) vahepealse ajutise toimetamisega Peterburgi.¹³² On kõnekas, et samas petitsioonis avaldas trükkal küll uuesti soovi pulmakutsete ja laulude trükkimist jätkata, mainimata samas enam ajalehti.¹³³

---

¹³⁰ Vrdl Riia rae protokoll 10.09.1680–26.08.1681: LVVA 749-6-25 ja Buchholtz, *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga*, lk 165–173.

¹³¹ Buchholtz, *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga*, lk 183–187.

¹³² *Die vorhin in gang gewesene Avisen, Hochzeit Briefe und Carmina, habe die Druckery zuunterhalten, das Ihrige getreulich beygetragen. Es ist aber daran nicht allein ein groß theil mit den Avisen durch diese betrübte Krieges Zeit, verloren gangen, sondern was noch an Hohzeit Briefen und Carmina, die vor diesen in großen menge gedruckt worden, gewesen, ist durch unglückl abgang der Druckerey nacher S. Petersburg fallend dahin gefallen, und bißher anderen in die Hände geraten.* LVVA 673-1-81, l 14. Paljuski analoogne saatus tabas ka Narva trükkal Johann Köhlerit, kes vastavalt tsaari ja kindralkubeneri korraldusele pidi 1705. aastal koos trükikojaga ümber asuma Moskvasse. Vt Küng, Johann Köhler ja Narva trükikoda 1695–1705, lk 350–351.

¹³³ LVVA 673-1-81, l 14–15.

ARTIKLID

VÄITEKIRJA PÕHIJÄRELDUSED

I. Rigische Novellen – keskvõimu ajaleht olude sunnil

Siinse väitekirja keskseks juhtmõtteks on, et vähemalt kuni Põhjasõja puhkemiseni koostati Reval(i)sche Post-Zeitung süstemaatilisel ainult Rigische Novelleni põhjal. Tallinna ajaleht polnud seega sisult iseseisev ning ei vajanud erilist toimetamist.

Tallinna ja Riia ajalehe omavahelise seose põhjuste täiendavaks selgitamiseks küsigem esmalt, kelle initsiatiivil võis toimuda ajalehe väljaandmine Riias?

Buchholtzi käsitlusest alates domineerib mulje, et 1680. ja 1681. aastal seisis Riias „oma” ajalehe väljaandmise eest aktiivselt eelkõige Riia raad. Kuvandi põhjus peitub Buchholtzi kasutatud allikates, milleks on peamiselt Riia rae arhiivi materjalid ning Brotze „anonüümne” informatsioon. Samas ei kasutanud Buchholtz Riia „ajalehetüli” käsitlemisel näiteks kindralkuberneri kantselei materjale, mis ainult osaliselt säilinuna ning tänaseks mööda arhiive ja fonde laialipillutatuna pole – tõsi küll – sama hõlpsasti tuvastatavad kui registriga varustatud raeprotokollid. Buchholtzi monograafia probleemisetus oli muidugi ka pelgast Riia 17. sajandi pressiajaloost märksa laiem, millest tulenevalt ei saa autorile allikalist ühekülgstust siiski otseselt ette heita.

Ajalehe välja andmise Riias põhjustas keskvõimu otsene surve takistada Königsbergs Donnerstags (Sonntags) Ordinari Post-Zeitungi levimist linnas. Tegemist oli õigupoolest Karl XI enda korraldusega, mis keelas nimetatud ajalehe (ja ka teiste lehtede) levitamise ning andis käsu *avtiise* edaspidi Riias trükkida.¹³⁴ Kirjas Tallinna raele tsiteerib korraldust ka lehe esimene väljaandja Christoph Prescher, märkides et „kuninglik majesteet on keelanud [Rootsi] riiki šokeeriva Königsbergi ajalehe levitamise või posti teel saatmise”¹³⁵ ning teinud talle ülesandeks ajalehte ise välja anda. Õiguse selleks sai Prescher oma sõnutsi teenistuse eest viimases sõjas (seega siis Skåne sõda 1675–1679), mil ta oli tegev välikantseleis Pommeris ja Liivimaal, kuid kannatanud ka rasket vangipõlve ning jäänud kahel korral ilma kogu oma varast (vt LISA 2).

Omaette küsimuseks jääb, kas välikantselei töötajast vahepeal kindralkuberneri sekretäriks tõusnuna täitis Prescher hiljem ühtlasi ka tsendori rolli.

---

¹³⁴ Vrdl Küng, Riia-Moskva postitüli Põhjasõja eelõhtul, lk 19; Taube, Riias pirmie laikraksti kā kultürvēstures avots, lk 70–71; Kuninga kiri Hornile 29.05.1680. LUAB MS 1140, 1, No 7: [...] *die Gazetten von niemand auß erwelten Prescher zum Druck anzunehmen und Ihme wieder aus folgen zulaßen, besondern auch dem Postmeister nachdrücklich anbefehlet, daß weilen dergleichen Zeitungen und Nouvelen auf diese weise durch eine pertinente correspondance dort in loco füglicher können beygeschaffet werden, Er hiefüro keine Gazetten von Königsberg oder andere Örther verschreibe oder einkommen laße.*

¹³⁵ *Ihro Königl. Maytt haben auß hohen Ursachen verbothen, daß die Königsbergische, dehro Reiche nur choquirende Advisen, nicht mehr allhie einkommen, oder auf der Post anhero zubringen.* TLA 230-1-B.B.13, l 268. (vt LISA 2)

1680. aasta mais väljastatud kuningliku korralduse järgi pidi ajalehte enne trükki minekut veel täiendavalt tsenseeritama kubeneri kantselei poolt¹³⁶, mida siiski näib kinnitavat ka Prescheri kiri.¹³⁷

Millal täpselt siis Riia ajaleht 1680. aastal ilmuma hakkas, jääb jätkuvalt selgusetuks, kuid Prescheri 1. novembriga dateeritud kirja sedastusel andis impulsi siiski just Königsbergi lehe levitamise lõplik peatamine Riias sügisel ja mitte maikuine Karl XI korraldus. Nimelt märgib Prescher, et ta on asjaga algust teinud siis, kui kuningliku käsu alusel Riia postiamet ei tohi enam Königsbergi lehti sisse tuua.¹³⁸ Riia rae protokollist selgus, et postisaadetistega Riiga saabunud ajalehti konfiskeeriti 1680. aasta oktoobris.¹³⁹

On tähelepanuväärne, et Königsbergi ajalehe probleem püsis aktuaalne ka ligi neli aastat hiljem ehk siis ajal, mil Prescher teenistusest lahkus. Nimelt põhjendas 1684. aasta 8. septembril kindralkuberner Christer Horn kuninglikule majasteedile adresseeritud kirjas kiiret vajadust leida Riia lehele uus väljaandja, sest vastasel juhul leviks linnas taas aktiivselt „kahjulikke kuulujutte” (*praejudicirlichen Spargementen*) sisaldav Königsbergi ajaleht (Vt LISA 3).¹⁴⁰ Kirjast selgub ühtlasi, et Prescheri lahkumise põhjuseks oli abiellumine ning kolimine Saaremaale. Lehe uueks toimetajaks sai linnusekohtu sekretär Georg Ruvius, kellele anti sama aasta 18. oktoobril vastav kuninglik privileeg (vt LISA 4).¹⁴¹ Dokument on senises historiograafias tundmatu, olgugi, et Buchholtz oli Brotze vahendusel selle sisuga üldjoontes kursis.¹⁴²

1684. aasta leheprivileegi eesmärgiks oli kindlustada juba kehtiva korra jätkumine. Dokumendi sedastusel oli üksnes Ruviusel Riias õigus (*freyheit*) iganädalaselt välja anda ajalehte. Mistahes võõraste trükitud ajalehtede levitamine või publitseerimine oli rangelt keelatud. On kõnekas, et võimalike konkureerivate huvigruppidega on privileegis analoogselt 1680. aasta korraldusega taas eraldi osutatud trükkalitele ning postitöötajatele. Näiteks 1681. aasta mais oli Riia postmeister Statius Stein tõepoolest üritanud Magnus Gabriel De la Gardiele saadetud palvekirjaga takistada Prescherile ajalehe trükkimise ning juba trükitud ajalehtedega kauplemise privileegi andmist, rõhutades, et taoline

---

¹³⁶ Vrdl Taube, Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots, lk 70–71; [...] *So haben Wir Ihme zu einiger ergetzlichkeit für solche drauf anwendende specen in gnaden vergönnet, daß Er und sonst niemand anders die Gazetten und Zeitungen dort in Liefland und Riga schreiben und nach dem Sie vorerst alda in der Gouvernements Cantzeley zur censur eingegeben, drucken zulassen.* Kuninga kiri Hornile 29.05.1680. LUAB MS 1140, 1, No 7.

¹³⁷ [...] *daß meiner Wenigkeit [...] andere dem Lande und gemeinen Wesen nützlichere Gazetten, unter hiesigen General Gouvernements Censur hir in loco drucken zulaßen anbetrauwet werden solle.* TLA 230-1-B.B.13, 1 268 (vt LISA 2).

¹³⁸ TLA 230-1-B.B.13, 1 268.

¹³⁹ LVVA 749-6-25, lk 72.

¹⁴⁰ EAA 278-I-IV:24:9, 1 20.

¹⁴¹ EAA 278-I-IV:25:2, 1 16.

¹⁴² Vt Buchholtz, Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga, lk 168.

eesõigus on alati kuulunud postiameti juurde.¹⁴³ Postmeistri palve jäi rahuldamata, kuid nagu näha, peeti ka kolm aastat hiljem küsimust aktuaalseks.

Uus privileeg kindlustas ühtlasi keskvõimu jätkuva kontrolli ajalehe üle, sest kuigi Ruviust kirjeldatakse kui „usaldusväärset isikut ning krooni pikaajalist teenrit”, allus Rigische Novellen siiski kindralkubeneri kantsleile tsensuurile.¹⁴⁴ Nii sooviti juba väljakujunenud kontrollipraktikat jätkata. Privileeg tagas seega *status quo* jätkumise, mille eesmärk oli suunata mujalt (s.o peamiselt Lääne-Euroopast) tulev informatsioonitulev Rootsi keskvõimu poolt kontrollitavasse meediasse ning blokeerida ühtlasi teiste uudiskandjate ehk siis peamise ning lähima konkurendi – Königsbergi ajalehe – levitamine linnas.

Vahemärkusena olgu lisatud, et Rootsi võimud jälgisid tähelepanelikult võõraste ajalehtede sisu ka mujal. Nii tekkis 1639. aasta kevadel Rootsi saadikul Hamburgis Johann Adler Salviusel tüli Hamburgi raega, sest linna ajalehes Kayserlich Priviligirte Postzeitung ilmus rootsivaenuliku alatooniga uudis. Vaatamata saadiku kirjalikule protestile ning nõudmisele süüdlaste karistamiseks, ei võtnud raad midagi ette. Analoogses asjas protesteeris 1640. aasta oktoobris Rootsi Taga-Pommeri kuberner ja Stettini linnakomandant kindral Johan Lillienhöök Rostocki ajalehes Neue Wöchentliche Hamburger Zeitungen ilmunud uudise vastu. Kirjavahetus Rootsi esindaja ning Mecklenburgi hertsog Adolf Friedrich I vahel vältas umbes aasta.¹⁴⁵

Konkurents Königsbergi ajalehega ei pruukinud toimuda samas üksnes Riia lugejaskonna tasandil. Tuleb meenutada Riia tähtsat rolli Rootsi ülemereprovintside postisüsteemis ning ka seda, et linn oli ühtlasi Venemaa üheks peamiseks suhtluskanaliks Euroopaga. Lisaks kirjavahetusele liikusid läbi Riia Moskvasse Lääne-Euroopa ajalehed, millega Venemaa postijuht oli kohustatud võime varustama.¹⁴⁶ Teiste seas telliti Moskvasse Königsbergi väljaannet, mis mõistagi ei saanud Rootsi võimudele meeldida. Ka Horni 1684. aastal kuninglikule majasteedile saadetud kirjas mainitakse negatiivse tonaalsusega Königsbergi ajalehe edastamist Moskvasse.

Sõnadelt mindi tegudele aga aasta hiljem, mil Riia-Moskva postitüli käigus peatas Riia postmeister Stein Königsbergi lehe edasisaatmise ning võimalik, et need isegi asendati Rigische Novelleni numbritega. Kujunenud olukord ei rahuldanud mõistagi Moskva võime ja seda esindanud postmeister Andrei Viniust ning pärast tüli laabumist ei teinud Rootsi võimud enam Königsbergi ajalehe Moskvasse saatmisele (igal korral kaks eksemplari) takistusi. On kõnekas, et ajalehtede edasitoimetamise tõrked Riias olid postitüli üheks peamiseks

---

¹⁴³ Vt Statius Stein till Magnus Gabriel De la Gardie, Riga, 20. May 1681: Riksarkivet (RA), De la Gardieska samlingen, E 1567; Heiko Droste, The terms of royal service, lk 167.

¹⁴⁴ EAA 278-I-IV:25:2, l 16.

¹⁴⁵ Weber, Kontrollmechanismen im deutschen Zeitungswesen des 17. Jahrhunderts, lk 62–63.

¹⁴⁶ Kung, Riia-Moskva postitüli Põhjasõja eelõhtul, lk 19 jj.

Viniuse süüdistuseks Steini aadressil.¹⁴⁷ Tegelikult kuulus Rigische Novellen samuti Moskvasse tellitavate ajalehtede hulka juba selle ilmumisest alates.¹⁴⁸

Rootsi keskvõimu esindajate mure Königsbergist saadetud ajalehtede leviku pärast Riias jäi püsima ka hiljem. Näiteks selgus Johan Lange visitatsiooni käigus 1688. aasta jaanuaris, et nii Riia kaupmehed kui ka mõned kuninglikud ametnikud said iga kord postiga Königsbergist tasuta suuri ajalehepakke, ehkki selline õigus oli privileegist lähtuvalt ainult Georg Ruviusel ning hiljem tema lehel.¹⁴⁹

Vaadeldes Riia ajalehe väljaandmist uute allikate valguses, torkab silma, et ei 1684. aasta privileegis ega varem pole kordagi mainitud Riia linna, s.o rae huve. Tulles tagasi nüüd peatüki alguses esitatud küsimuse juurde, kelle initsiaatiivil võis toimuda ajalehe väljaandmine Riias, siis kinnistub uute allikate valguses Rigische Novellen eelkõige kuninga käsul loodud ajalehena, propagandistliku vastukaalu ning alternatiivina Königsbergis ilmuvale väljaandele. Kindralkuberneri kantselei eeltsenseeritud Rigische Novellen jälgis väljaandmise põhimõtetelt seega sisuliselt Rootsi emamaa ainsa ajalehe Ordinari Post-Tijdenderi mudelit. Lehe koostajana pidi Stockholmi postmeister koguma peamiselt välismaistest uudiskandjatest uudiseid rõhuasetusega kaubandusteadele, eemaldama kõik „kahjulikke kuulujutte” sisaldavad passaažid või väljendid, tõlkima materjali rootsi keelde ning edastama seejärel tsemorile.¹⁵⁰

Alates Jacob Beckeri ligi pool sajandit varasemast katsest polnud kohaliku ajalehe väljaandmine Riias teadaolevalt aktuaalne või vajalik. Beckeri kava ei teostunud kunagi ning omaette küsimus on, kas seda üldse vaatamata sõlmitud lepingule realselt kavatssetigi. Ainuüksi planeeritud tiraaž 500 eksemplari tundub olevat ebarealistlikult suur, arvestades, et 17. sajandil oli Saksamaal keskmiselt ajalehtede trükiarvuks siiski pigem 300–400 numbrit.¹⁵¹

Samas oli Riia 17. sajandil Rootsi suurriigi üks tähtsamaid administratiiv-, kaubandus- ja kommunikatsioonikeskuseid, mis kahtlemata vajas pidevat informatsiooni mujal toimuva kohta, kuid mida kohalikud keskvõimu esindajad Rootsi riigile iseloomuliku jäiga ja tsentraliseeritud infopoliitika vaimus suunasid. Seega võib Rigische Novellenit pidada keskvõimu ajaleheks olude sunnil. Pole mõeldav, et riigi *jure belli* liidetud provintsis oleks keskvõim olnud valmis tegema kohalikele seisustele erilisi mõõndusi, liiati kui 1680. aastad markeerivad keskvõimu positsioonide üldist tugevnemist provintsidest. Riia leht ilmus „raudse sajandi” lõpus, mil Euroopas jälgiti kiivalt riikide ning valitsejate reputatsiooni ning solvangud või muu ebakohane käitumine võisid põhjustada sõdu. „Riia solvangut” 1697. aastal heitis Vene pool Rootsile ette juba paari aasta pärast.

¹⁴⁷ Küng, Riia-Moskva postitüli Põhjasõja eelõhtul, lk 19.

¹⁴⁸ Maier, Presseberichte am Zarenhof im 17. Jahrhundert, lk 105.

¹⁴⁹ Küng, „... mugavamaid teid”, lk 22.

¹⁵⁰ Ries, The politics of information in seventeenth-century Scandinavia, lk 241.

¹⁵¹ Welke, Russland in der deutschen Publizistik des 17. Jahrhunderts (1613–1689), lk 154–165.

Pressiajaloo mõttes kuulus Riia saksa kultuurivälja ning Läänemere-äärse tähtsa kaubalinnana Hamburgi mõjusfääri, informatsiooni regulaarse juurdevooluga oldi linnas ilmselt harjutud. Mõistagi oli Riia raad huvitatud mingi alternatiivse perioodilise uudiskandja ilmumisest hetkel, mil senine informatsioonikanal keerati kõrgemate võimude poolt kinni. Samas pole selge rae roll ning võimalus protsessi käiku mõjutada. Kui Buchholtzi käsitlusest jääb mulje, nagu toimunuks „oma” ajalehe käimapanek eelkõige Riia rae initsiatiivil, siis pigem võiks seda vaadata ehk konstruktiivse partnerluse või laveerimisena olukorras, kus reeglid dikteeris tugevam pool. Linna kahetine positsioon Rigische Novelleni väljaandmisel võiks tagantjärele kajastuda raehärra Melchior von Caspari 1732. aasta 28. märtsi dateeritud seletuskirjas keisrinna Annale, mis puudutas linna trükkal Samuel Lorenz Frölichile antud trükiprivileege. Rae esindajana (*Stadt Riga deputirter*) kirjeldas Caspari linnas kehtinud senist s.o rootsiaegset trükikorda, eristades muude trükkali tegevuste hulgast kindralkubeneri kantseleile tehtud töid. Kindralkubeneri heakskiidul trükiti eraldi raamatuid, avalikke korraldusi, plakateid ning „Rootsi ajal ka ajalehti, millega linnamagistraadil pole aga mingit pistmist”.¹⁵²

Käsitluspildi avardamiseks olgu lõpetuseks märgitud, et varauusaegsete ajalehtede uudisteedastus oli tavaliselt orienteeritud välisuudistele ehk siis sündmustele, mis toimusid võimalusest territooriumist eemal. Lokaalsete uudiste edastus oli poliitilistele ajalehtede jaoks üldiselt tabu kuni 17. sajandi lõpuni, mille vastu eksimine tõi kaasa tsensuuri rakendamise. Adekvaatne info lähiümbruses toimuvast oli valitsejatele teada teiste kanalite kaudu ning seda peeti *arcanum* printsipiibist lähtuvalt just võimuteostajate pärusmaaks.¹⁵³ Sellest mõttest lähtuvalt võis Königsbergi ajalehe „probleemiks” olla lihtsalt ilmumiskoha „liigne” lähedus Riiale. Ühelt poolt tagas see küll ajalehe järjepideva leviku ning lugejaskonna Riias, teisalt ei saanud Rootsi võimud lehe sisu kuidagi mõjutada. Seega ei pruukinud Königsbergi ajalehe keelamise põhjuseks olla konkreetne uudis või lehenumber.

Olgu siiski märgitud, et umbes samal ajal, mil lehe levitamine Riias keelati, trahviti 1680. aasta lõpus Königsbergi lehe väljaandjat, trükkal Reußneri järeltulijaid Preisi valitseja Brandenburgi markkrahv Friedrich Wilhelmi käsul 20 taalriga „rikkumiste [solvangute?] tõttu ajalehtedes, mille pärast olla Vene rahvus [venelased] kaebuse tõstnud”.¹⁵⁴ „Vene rahvust” häirinud uudis pärines 16. septembri ajalehest ning kirjeldas suurpõlengut Stockholmis (*Stockholm vom 22 Augusti*), mille põhjustamises süüdistati „elajalikke” venelasi, kes oma

---

¹⁵² [...] *überdem so sind auch mit Consens des Gouverneurn, publique Verordnungen, placaten und zu schwedischen Zeiten Gazetten, von ihme gedruckt worden, womit sich aber der Magistrat nicht befaßet.* LVVA 673-1-81, lk 47–48, siin lk 48.

¹⁵³ Weber, Daniel Hartnack – ein gelehrter Streithahn und Avisenschreiber, lk 155–156.

¹⁵⁴ [...] *wegen Injurien in den Zeitungen, wodurch die Rußische-Nation wirklich graviret worden.* [Friedrich Adolf Meckelburg] *Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg.* Königsberg 1840, lk 55.

„sabatit” pidades purjus peaga kahjutule olla põhjustanud.¹⁵⁵ Riia ajalehe asutamislugu teades mõjub lausa irooniliselt tõik, et lisaks määratud trahvile allutati Königsbergi ajaleht seejärel trükieelsele tsensuurile.¹⁵⁶

2. Reval(i)sche Post-Zeitung kui Rigische Novelleni käepikendus

Reval(i)sche Post-Zeitungi väljaandmispraktikat teades on nüüd selge, et Riias rakendatud kontrolli- ja tsensuuripoliitika kehtis seega ülekantud kujul ka Tallinnas. Samas on väga keeruline hinnata, kas Tallinna ajalehe näol oli tegemist pigem n-ö odava lahenduse või keskväime poolt ettekirjutatud praktikaga.

Nagu tõendas Prescheri kiri Tallinna raele, jõudsid Riia lehe ühed esimesed numbrid näidiseksemplaridena Tallinnasse juba 1680. aasta novembri esimesel nädalal.¹⁵⁷ Prescheri eesmärk oli leida lehele tellijaid Tallinnas, milleks ta palus rae abi. Paraku pole seni teada, millega üritus lõppes ning kas ajalehele tekkis Tallinnas klientuur. Võimalik, et enne Reval(i)sche Post-Zeitungi ilmumist toimetati Riia ajalehte regulaarselt Tallinnasse näiteks kindralkuberneri kantselei jaoks. 1688. aasta alguses on Riia postiga saadetud Tallinnasse Liivimaa kindralkuberneri kantselei vabakirjade seas tõepoolest ka ajalehti.¹⁵⁸ Samas võib olla kindel, et vähemalt informatsioon 1680. aasta sügisel Riia „ajakirjandusmaastikul” toimunud muudatustest jõudis koos uue lehe näidisnumbritega operatiivselt Tallinnasse.

Võrreldes Riiaga oli Tallinna positsioon 17. sajandil kaubandus- ja kommunikatsioonikeskusena teisejärguline. Väitekirja viiendas artiklis on selgitatud, et ülemereprovintside postivõrgustikus oli Tallinnal täita kõrvalroll ning nn „Saksa post” ehk korrespondents Lääne-Euroopast saabus peamiselt läbi Riia. Kaks korda nädalas ilmuva Tallinna lehe väljaandmisel polnud infokanali valikus esiteks muud alternatiivi, sest meritsi, s.o Stockholmist edastatavad postisaadetised ei suutnud kindlasti tagada info pidevat juurdevoolu. Kurtmised tõrgete või hilinemiste üle postiühenduses Stockholmiga olid tollastes kirjades tavalised. Väitekirja teises artiklis näidati, et Stockholmist meritsi saadetud

---

¹⁵⁵ *Stockholm vom 22. Augusti. Am Sonnabend entstund gegen Glocke 9. ein so schrecklicher Brand allhier auff dem Südermalm, daß man in Furchten stunde, selbige Seite würde ganz wegbrennen, Gott gab allow dann eine grosse Menge Schiffe lagen, welche sich weiters hinauß legten, und gute Wache hielten. Die bestianische Russen, welche ihren Sabbath eben auff denselben Tag halten, als die Juden, hatten sich damahls, wie ihr Gebraucg allemahl, toll und soll gesoffen, lagen in ihren Hütten und Gewölbern, wie die Bestien, da dann, wie davor gehalten wird, eine Tabacks-Kohle auß der Pfeiffe geschlagen, welches eine Menge Hanff gefallen, welcher nach gerade brennend woren [...]* Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg, lk 56.

¹⁵⁶ Samas, lk 56.

¹⁵⁷ TLA 230-1-B.B.13, l 268.

¹⁵⁸ Küng, „.... mugavamaid teid”, lk 25.

ametlikud korraldused palvepäevade pidamiseks jõudsid 17. sajandi lõpu-kümnendil Tallinnasse nende väljastamisest keskmiselt kuu aega hiljem.

Paul Jacob Marpergeri järgi olid Riias posti saabumise päevadeks kolmapäev ja pühapäev ning saadetised läksid välja järgmistel päevadel, ehk siis neljapäeval ja esmaspäeval.¹⁵⁹ Nagu näeme, vastas Riia ajalehe ilmumistsükkel kuni Põhjasõjast tingitud häireteni täpselt posti saabumise graafikule. Tallinna ning Riia ajalehete omavaheline võrdlus (neljas artikkel) näitas, et Rigische Novelleni transformatsioon Reval(i)sche Post-Zeitungiks võttis omakorda aega 5 kuni 6 päeva, mis oli taas seotud posti edastamise kiirusega provintside kes-
kuste vahel.

Võrdluseks ning kontrolliks olgu toodud siinkohal andmed kirjade liikumise kiiruse kohta Eestimaa ja Liivimaa kindralkuberneri kantseleide vahel 1691. ja 1692. aastail, mis on tuletatav ühelt poolt kirjade Tallinnas signeerimise ning teiselt poolt Riias registreerimise kuupäevadest. 1691. ja 1692. aasta on valitud näiteks selle tõttu, et just sellest ajast on säilinud representatiivne hulk Reval(i)sche Post-Zeitungi numbreid.

Tabel 1. Eestimaalt Liivimaa kindralkuberneri kantseleisse saadetud kirjade liikumisele kulunud aeg päevades 1691. ja 1692. aastail¹⁶⁰

1691. aasta			1692. aasta		
Tallinn	Riia	aeg	Tallinn	Riia	aeg
14.05	18.05	5	31.12.1691	04.01.1692	5
28.05	01.06.	5	07.01	11.01	5
02.07	04.07	3	14.01	18.01	5
06.08	09.08	4	16.01	21.01	6
13.08	20.08	8	21.01	25.01	5
03.09	07.09	5	11.02	15.02	5
03.09	07.09	5	18.02	22.02	5
17.09	20.09	4	03.03	07.03	5
24.09	28.09	5	10.03	15.03	6
15.10	19.10	5	31.03	04.04	5
08.10	12.10	5	07.04	11.04	5
22.10	26.10	5	07.04	11.04	5
22.10	26.10	5	09.06	13.06	5
12.11	16.11	5	04.08	08.08	5
10.09	14.09	5	18.08	22.08	5
24.12	28.12	5	13.10	17.10	5
			27.10	31.10	5
keskmine aeg		4.9	keskmine aeg		5.1

¹⁵⁹ Marperger, Schwedischer Kauffmann, lk 359.

¹⁶⁰ Alus: Schreiben des Estl. Gen.-Gouverneurs Axel Julius De La Gardie 1690–1699: EAA 278-1-XIX:61.

Esitatud andmetest selgub, et kirjade edastamiseks Riia ja Tallinna vahel kulus keskmiselt 5 päeva, mis sobib hästi Reval(i)sche Post-Zeitungi ilmumismustriga. Muidugi tuleb silmas pidada asjaolu, et kindralkuberneride omavaheline suhtlus ei pidanud alati toimuma tavalise riikliku postisüsteemi vahendusel ning erakorraliste teadete edastamiseks võidi kasutada kullereid.

Regulaarne ja tõrgeteta toimiv postiühendus Riiaga võimaldas logistiliselt Reval(i)sche Post-Zeitungit välja anda nii, et selle sisu ei kaotanud lugejate silmis aktuaalsust (vt kolmas artikkel). Selles mõttes on Tallinna ajaleht 17. sajandi lõpu provintsikeskuste vahelise hästitoimiva postiühenduse võrdkujuks. Reval(i)sche Post-Zeitungi päisel kujutatud tuhatnelja kappav sarve puhuv postiratsanik kandis sõna otseses mõttes sõnumit kõige kiiremini saabunud aktuaalsetest uudistest.¹⁶¹ Kaks korda nädalas ilmuva ajalehe väljaandmiseks polnud Eesti- ja Liivimaa maismaad pidi ühendava postiahela ühes „lõpp-jaamas” asetsevas Tallinnas ilmselt tehniliselt alternatiive. Kindlasti ei tasu samas arvata, et 17. sajandi lõpul poleks Riia ja Tallinna vahelises postiühenduses esinenud takistusi. 1680. aastal möönab ka Prescher, et Riia ajalehe levitamisel Tallinnasse võib aastaegade tulenevalt esineda tõrkeid postiühenduses. Väitekirja kolmandas artiklis oli Tallinna ja Riia ajalehtedes avaldatud vastavatest teadetest eraldi juttu.

1688. aastast on niisiis teada, et Tallinnasse on Riiaast saadetud kindralkubeneri kantselei vabakirjade seas ka ajalehti. Riia lehte on tellitud ka Ingerimaa keskusesse Narva, kus enne 18. sajandi algust teadaolevalt ajalehte ei trükitud. Linna kassaraamatud tõendavad, et 17. sajandi viimasel kahel kümnendil on erakorraliste väljaminekutena aastaabonendina tellitud ajalehti nii Riia kui Stockholmist. Mida täpselt Riia ajalehtede (*die Rigischen Advisen*) all silmas peeti, allikaist paraku ei selgu. Kuna tellimused esinevad kassaraamatutes 1678.–1682. aastani, sai esialgu ehk tegemist olla pigem Riia kaudu saadetud välismaiste (Königsbergi?) ja mitte koha peal trükitud ajalehtedega. Abonentide hinnaks oli arvestusühikuna kas 16 taalrit või 16 taalrit ja 8 ööri hõbedas.¹⁶² Rootsi ajalehtede (*die Stockholmsche Advisen, Swänska Aviser*) tellimise kohta leidub sissekandeid pikemast perioodist (1678–1696)¹⁶³ ning ilmselt võib andmete hulk edaspidi veelgi täieneda. Neist selgub, et Rootsi ajalehtede saatmise eest on tasutud Daniel (von) Möllerile¹⁶⁴, kes töötas 17. sajandi lõpul

¹⁶¹ Vrdl Marianne Larsson. Livery Coat, Postal Horn, and the National Coat of Arms. The Material's Agency for the Honour and Protection of Seventeenth-Century Post-Carriers. – Connecting the Baltic Area, lk 175–195, siin lk 180.

¹⁶² Vt Narva magistraat, книга прихода и расхода городских сумм 1678: EAA 1646-1-1058, l 32; 1679: EAA 1646-1-1062, l 26; Vidzemes generālgubernātorā pārvalde, Narvas pilsētas gada pārskati 1681: LVVA 7349-1-205, l 28; 1682: LVVA 7349-1-206, l 28.

¹⁶³ Vt Narva magistraat, книга прихода и расхода городских сумм 1678: EAA 1646-1-1058, l 32; Narvas pilsētas gada pārskati 1681: LVVA 7349-1-205, l 28 ja EAA 1646-1-1065, l 17–18; 1682: LVVA 7349-1-206, l 28; 1696: EAA 1646-1-1088, lk 122–123.

¹⁶⁴ Näiteks: 1685 *pr Stockholm remittiret an msr Daniel Möller pr die Schwedische advisen pro A[nn]o; För Swänske Adviserne och Correspondencen har Daniel von Möller bekomnit 2-e Ahr efter den Wexel och Advis samt Order och quittens[...]* lk 122–123

Stockholmi postkontoris mitmetel ametitel ning kellest sai hiljem ka Stockholmi postmeister.¹⁶⁵ Stockholmi lehe tellimuse hinnaks oli 16:21:1/3 hõbetaalrit. Tõenäoliselt telliti Narva mitu ajaleheeksemplari korraga, sest 16 hõbetaalrit tundub ühe lehe aastatellimuse hinnana kõrge summana. Võrdluseks olgu toodud, et 17. sajandi keskpaiku küsis Stockholmi postmeister korra nädalas ilmunud Ordinari Post-Tijdeneri aastatellimuse eest 2 taalrit ja 8 ööri hõbedas.¹⁶⁶ Ehkki Narva kassaraamatute informatsioon jääb allikaliigi spetsiifika tõttu paratamatult napiks, osutavad tellimused Stockholmi ja Riia ajalehtedele ühtlasi info saabumise põhisuundadele Narva jaoks.

Tallinna arveraamatus, mis kajastab perioodi 1681–1687, analoogseid sissekandeid ei esine¹⁶⁷ ning hilisemate aastate kohta puuduvad paraku allikad. Historiograafias on samas hästi teada, et vähemalt 18. sajandi esikümnendil on nii Stockholmi postmeister

Samuel Åkerhielm kui ka Stralsundi postikomissar Daniel Joakim Vatky vahendanud välismaa ajalehti Tallinnasse, kuid tsiteeritud allikate põhjal jääb mulje, et tegemist oli eelkõige Hamburgist pärit Saksa ajalehtedega (*tyske aviser*).¹⁶⁸

1680. aasta novembris Tallinna raele saadetud kirjas märgib Prescher ka Riia lehe aastatellimuse hinna, milleks on 6 riigitaalrit.¹⁶⁹ Eestimaa kindralkubermangu arveraamatute verifikatsioonide andmeil moodustas ühe riigitaalri 52 hõbeööri¹⁷⁰, mis teeb teisendatuna Riia lehe aastatellimuse hinnaks 312 hõbeööri (6 × 52 = 312). Kaks korda nädalas ilmuva ajalehe üks aastakäik hõlmas keskmiselt 103–105 üksiknumbrit, mille alusel võib väita, et tõenäoliselt oli ühe Riia lehe numbri hind Tallinnas keskmiselt 3 hõbeööri. Võimalik, et küsitud hind oli siinsele lugejaskonnale kõrge. Väitekirja kolmandast artiklist selgus, et Tallinna trükikal Brendeken küsis 4-leheküljelise kvartformaadis trükise eest 2 hõbeööri, mis võiks olla ka Tallinna ajalehe tükihinnaks, sest trükise formaat ning lehekülgede hulk on sama.

Reval(i)sche Post-Zeitungit võiks vaadelda linna infonälja leevendamiseks rakendatud nutika kompromissina tehniliste võimaluste ning kehtiva „pressipoliitika” vahel. Riia ajalehe ära kirjajana võidi saavutada korraga mitu eesmärki: esiteks loodi lihtne võimalus perioodilise ajalehe väljaandmiseks ning teiseks välditi tsensuuri sekkumist koha peal. Arvestades, kui tähelepanelikult suhtusid

---

¹⁶⁵ Vt Holm, *Sveriges almvänna postväsen*. IV:1–3, Stockholm, 1912–1916; Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Daniel Möller*. Verkkojulkaisu 2005 <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=1875>>. Viimati kasutatud 12.3.2012

¹⁶⁶ Vt Ries, *The politics of information in seventeenth-century Scandinavia*, lk 240 ja *Svenskt pressens historia*, lk 69.

¹⁶⁷ TLA 230-1-Ad.84.

¹⁶⁸ Vt Cederberg, *Die Erstlinge*, lk 8; Bleyer, *Postiajaloolisi katkendeid rootsi ajastust*, lk 72.

¹⁶⁹ [...] *werde jährlich 6 Rthlr vons Stück auszugeben*. TLA 230-1-B.B.13, l 268p.

¹⁷⁰ Eestimaa verifikatsioonide raamat 1680: EAA 1-2-812, l 379.

keskvõim ja selle esindajad perioodiliste uudiskandjate väljaandmisesse Stockholmis ning Riias, pidi ka Reval(i)sche Post-Zeitungi trükkimine toimuma kui mitte kindlasti keskvõimu ja selle esindajate initsiatiivil, siis vähemalt nende teadmisel ning nõusolekul.

Keskvõimu kontrollitud ajalehe ära kirjajana sarnaneb Reval(i)sche Post-Zeitungi väljaandmismehhanism eelpool kirjeldatud Prantsusmaal rakendatud pressipoliitikale. Prantsusmaa ainsa legaalse perioodilise trükitud ajalehe – Gazette – levikul olid geograafilised piirid, mille tõttu lubati provintssides litsentsi alusel publitseerida ajalehe täpseid ümbertrükke. 17. sajandi lõpu-kümnendiks oli keskvõim väljastanud 13 sellist trükilitsentsi.¹⁷¹ Rootsi suurriigi emamaad ja provintse ühendas ning lahutas meri. Kirjeldatud „Prantsuse mudeli” rakendamine korra nädalas ilmunud Stockholmi ajalehe põhjal nii Riias kui ka Tallinnas poleks olnud logistiliselt võimalik. Samas on riikide pressipoliitikas ja ametlike ajalehtede iseloomus märgata mitmeid sarnaseid jooni. Rigische Novellen oli loodud poliitilistel põhjustel, konkureerimaks eelkõige kaks korda nädalas ilmuva Königsbergi ajalehega. Võimalik, et see dikteeris ka vastava ajalehtede ilmumissageduse Liivi- ja Eestimaal. „Prantsuse mudelist” lähtuvalt võiks Rigische Novellenit vaadelda Balti provintsside ametliku ajalehena, mille litsentseeritud ära kiri ilmus Reval(i)sche Post-Zeitungi näol Tallinnas ning mida ilmselt telliti ka Narvas.

Tallinna ajaleht ei pruukinud olla ainsaks „Prantsuse mudeli” rakenduseks Rootsi ülemereprovintssides. 1701. aasta 10. detsembri Academia Gustavo-Carolina senati protokollis sissekandest järeltas Ene-Lille Jaanson kaks korda nädalas ilmunud ajalehe olemasolu Pärnus 18. sajandi alguses.¹⁷² Allika järgi trükkis akadeemia trükkal, Tallinna trükkal Cristophi noorem vend Johann Brendeken (1653–1710) lehte Pärnus kolmapäeviti ja laupäeviti¹⁷³, mis võiks viidata Rigische Novellenile kui lehe algallikale. Kuna Riia „pressipoliitika” kehtis Tallinna ajalehe näol Eestimaal kindralkubermangu keskuses, siis miks pidanuks ajalehe väljaandmise meetodika erinevama Liivimaa kindralkubermangu sisesele. Eeldusel, et Pärnu ajalehe väljaandmise mehhanism toimus analoogselt Reval(i)sche Post-Zeitungiga, võib ajalehenumbrite transformatsioonitsükli kujutada järgneva mudelina:

---

¹⁷¹ Vittu, Instruments of political information in France, lk 172.

¹⁷² Jaanson, Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710, lk 53.

¹⁷³ Hr. Magnif. påminte ey oanständigt wara, att någon aff Collegio sig påtogo att ingenomläsa dhe aviser som Böcktryckare plägär trycka alla onßdagar och lördagar, för än dhe i trycket uthgå. Resolverades, att Inspectores Bibliothek och Typhographie sig uppåtaga bem^{te} aviser genomser. Samas, lk 53, vt viide nr 19.

Tabel 2. Rigische Novellen Pärnu ja Tallinna ajalehtede doonorajalehena

Ajaleht 1, ilmumispäev	Transformatsiooniaeg	Ajaleht 2, ilmumispäev
Rigische Novellen, pühapäev	→ 4 päeva →	Pärnu ajaleht, kolmapäev
	→ 5 päeva →	Tallinna ajaleht, neljapäev
Rigische Novellen, kolmapäev	→ 4 päeva →	Pärnu ajaleht, laupäev
	→ 6 päeva →	Tallinna ajaleht, esmaspäev

Ehkki oletust miski otseselt ei kinnita ning täiendavat informatsiooni pole, tundub ka „Pärnu ajalehe” väljaandmine Rigische Novelleni ära kirjajana loogiline. Pärnut läbis sama postitee haru, mis viis Tallinna. Pealegi asub linn Riiale lähemal, mis selgitab ajalehenumbrite ilmumise nädalapäevade valikut Pärnus. Küsimus vajab kindlasti edasist uurimist.

KOKKUVÕTE

Väitekirjas käsitletakse Rootsi aja lõpul Tallinnas perioodiliselt ilmunud trükitud ajalehte Reval(i)sche Post-Zeitung (u 1689–1710), eesmärgiga teostada Tallinna ajalehe igakülgne analüüs. Senises historiograafias on ajalehte vaadeldud omaette institutsioonina, kuid siinses väitekirjas muudeti ainesele lähene-misel kontseptsiooni, käsitledes Tallinna ajalehte laiemalt varauusaegse Rootsi suurriigi ja Euroopa pressiajaloo kontekstis. Töö seisukohalt osutus viljakaks meetodiks senise historiograafia kriitiline analüüs, kehtivate käibetõdede kontrollimine põhi- ning sekundaarallikate abil, milleks on säilinud lehe-numbrid, ning mitmesuguste institutsioonide – rootsiaegsete Eesti- ja Liivimaa kindralkuberneri kantseleide ning Tallinna ja Riia rae arhiivide – materjalid. Metodoloogilise uuendusena vaadeldi Reval(i)sche Post-Zeitungit esmakordselt paralleelselt Liivimaa kindralkubermangus välja antud ajalehtedega Montags (Donnertstags) Ordinari Post Zeitung (1690–1681) ja Rigische Novellen (1681–1710) ning teiste Saksa ajalehtedega, näiteks Königsbergis ja Hamburgis ilmunutega.

Töö koosneb viiest artiklist: kahes on käsitletud ajalehe potentsiaalseid luge-jaid – ajalookirjutajaid ning Reval(i)sche Post-Zeitungi näitel Tallinna kaup-mehi. Tegemist on uudse lähenemisega, sest nii Eesti- kui ka Liivimaa provint-side keskustes Rootsi aja lõpul ilmunud ajalehtede lugejatele pole seni tähele-panu pööratud. Artiklites analüüsitakse Reval(i)sche Post-Zeitungit varauus-aegse Euroopa „meediamastiku” kontekstis, võttes aluseks 17. sajandi lõpul ning 18. sajandi alguses ilmunud ajaleheteoreetikute tööd. Kaks artiklit on pühendatud Reval(i)sche Post-Zeitungi trükkijale, Tallinna gümnaasiumi trükkal Christoph Brendekenile, kes kasutas Reval(i)sche Post-Zeitungi publi-tseerijana oma positsiooni ning teavitas lehe vahendusel lugejaid muudest müügiks pakutavatest pisitrükistest, sh kindralkuberneri ning linna rae poolt tellitud korraldusliku sisuga publikaatidest (nn plakatid). Artiklites vaadeldakse Tallinna trükkali lepingulisi, s.o igapäevaseid kohustusi ning täiendavate sisse-tulekute hankimise strateegiaid, milleks oli ka ajalehe väljaandmine. Artiklite aluseks on seni tundmatu allikaliik – Brendekeni poolt Eestimaa kindral-kuberneri kantseleile esitatud arved aasta jooksul tellitud korralduste trükkimise eest. Neis peegelduv info annab paremat ettekujutust trükkali regulaarsetest sissetulekutest ja igapäevastest toimingutest. Trükkali esitatud arved keskvoimu korralduste ning määruste trükkimise eest pakuvad ühtlasi olulist täiendust 17. sajandi viimase veerandi Tallinna trükkinduse ajaloole, sest neis sisalduva info abil on võimalik tuletada trükiste tiraažide suurust ning jälgida korralduste edastamise ning publitseerimise kiirust.

Tallinna ja Riia ajalehtede sisu võrdlevalt analüüsisivas artiklis tuvastatakse nende omavaheline seotus. Rakendatud meetod on Balti varauusaegse pressi-ajaloo uurimises uudne ning selle tulemuseks on uus teadmine, et Reval(i)sche Post-Zeitungi näol pole tegemist iseseisva ajalehega, vaid Rigische Novelleni täpse või osaliselt lühendatud ära kirjaga. Analüüsil ilmnenud info muudab

põhjalikult kogu senist Rootsi suurriigi ülemereprovintides 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi alguses ilmunud ajalehtede uurimisloo paradigmat. Probleemistiku edasiarendamisega tegeleb väitekirja neljas peatükk, paigutades esmakordselt Rootsi aja lõpul Eesti- ja Liivimaal ilmunud perioodilised ajalehed Euroopa pressiajaloo konteksti, otsides fenomenile paralleele ning selgitust. Väitekirja tulemuseks on uus teadmine Balti varauusaegsest pressiajaloo, mis muudab oluliselt senist paradigmat.

Reval(i)sche Post-Zeitungi tähendus lugejatele ning ajalehe rollid. Tallinna ajaleht ilmus niisiis vähemalt 21 aastat, vahendades regulaarselt kaks korda nädalas informatsiooni mujal maailmas toimuvast. Lehe pikk ilmumisperiod näitab, et Tallinnas valitses püsiv nõudlus värskel informatsiooni järele, mis on iseenesest loogiline. Provintsi keskuse funktsioone täitev ning kaugkaubandusele orienteeritud sadamalinn ei saanudki teisiti eksisteerida. Tallinlaste nõudlus värskel info järele kajastub näiteks 1673. aastal trükkali ja raamatukõitja vahel sõlmitud lepingus poepinna ühise kasutamise asjus. Muude loetletud müügi-artiklite seas mainitakse dokumendis peagi müügiks pakutavaid perioodilisi ajalehti, mille trükkimist on „paljud trükkalilt nõudnud” (*alldie vielen der Buchdrucker gesonnen, die Wochentliche Post-Zeitung zudrucken*).

Reval(i)sche Post-Zeitungi vahendusel võisid lugejad pidevalt jälgida Euroopas parasjagu toimuvaid sõjalisi kampaaniaid, poliitilisi sündmusi, saada teavet looduskatastroofide, näljahädade jms kohta. Tegemist oli tüüpilise varauusaegse ajalehe uudismaterjaliga, kuid Tallinna geograafilist asendit silmas pidades tähendas see ühtlasi, et ajaleht kõneles sündmustest, mis toimusid kusagil (kaugel) mujal. Linnasiseste ja -lähiste uudiste edastus oli varauusajal suuline ning võimalus edastada lokaalseid uudiseid ajalehe kui meediumi vahendusel laiemale ühiskonnale oli üldiselt tabu kuni 17. sajandi lõpuni. Adekvaatne info lähiümbruses toimuvast jäi eelkõige võimuteostajate pärusmaaks või võimu teostamise instrumendiks.

Ajalehe sisu ei pruukinud otseselt lugejate igapäeva elu mõjutada ning nagu näitas siinne väitekirja, ei suutnud Reval(i)sche Post-Zeitung kindlasti asendada Tallinna kaupmeestele äripartneritelt saadud spetsiifilist kaubandusalast teavet. Tallinna ja Reval(i)sche Post-Zeitungis käsitletud sündmuste toimumispaikade vaheline distants ei tähendata siiski ilmtingimata, et „laias maailmas” toimuva vastu ei tuntud siin huvi. Väitekirjas käsitletud maanõunik Otto Fabian von Wrangelli ajaraamat on heaks allikaks näidates, kuidas Tallinnas või selle ümbruses 17. ja 18. sajandi vahetuse paiku elunenud inimene hoidis end just ajalehtede abil kursis mujal toimuvaga. Tõsiasi, et Wrangell pidas vajalikuks geograafiliselt kaugel toimuvaid sündmusi ka oma nn Eesti- ja Liivimaa ajalugudesse (*Öst- und Liefländischen Geschichten*) märkida, kõneleb autori mõttemaailma avarusest, mis geograafiliselt ei piirdunud ainult töö pealkirjas loetletud provintsidega.

Geograafiliselt kaugel arenevad sündmused avaldasid tallinlaste igapäeva elule siiski ka vahetumat mõju. 16.–18. sajandini hoidis kogu kristlikku

Euroopat ärevil näiteks Türgi oht. Püha Liiga sõjalistes kampaaniates saavutatud võitudele reageeris Rootsi suurriik ajastule kohaselt kuninglike korraldustega üleriigiliste tänujumalateenistuste pidamiseks, millega toodi abstraktne kaugel toimunud sündmus sisuliselt riigi iga alamani. Väitekirjas jälgiti 1691. 9./19. augustil toimunud Slankameni lahingu näitel, milliseid kanaleid mööda ja kui kiiresti liikus Tallinnasse informatsioon Püha Liiga võidust. Korraldus tänujumalateenistuse pidamiseks saabus Tallinnasse 1691. aasta 19. septembril ning sündmust tähistati kaheksa päeva hiljem. Selleks hetkeks oli Reval(i)sche Post-Zeitung informeerinud lugejaid lahingust operatiivselt järjepanu juba vähemalt kolm nädalat ning 17. septembril pakkus trükkal Brendeken ajalehe kaudu huvilistele müüa üksikasjaliku lahingukirjeldusega lendlehte. Reval(i)sche Post-Zeitungi vahendusel oli Slankameni lahing muutunud tänujumalateenistuse toimumise ajaks lehelugejatele reaalseks sündmuseks.

Reval(i)sche Post-Zeitungi oluliseks funktsiooniks oli seega informatsiooni pidev edastamine, mis aitas rahuldada lugejate uudishimu ning ühendas Tallinna mõtteliselt muu maailmaga.

Reval(i)sche Post-Zeitungis ilmunud komerts- ning muud teateid võib pidada ajalehe topeltmeediaks, sest info sisu oli üksnes lokaalne, kõnetades kindlal ajahetkel lehe lugejaid. Brendekeni pakutavate „müügiartiklite” sortiment oli kaunis lai. Kõrvuti korralduslike sisuga dokumentidega (kindralkuberner ja Tallinna rae korraldused) võis osta ajastule tüüpilisi uudiskandjaid, nagu näiteks lendlehti lahingute või muude paeluvate sündmuste kirjeldustega. Trükiseid võis soetada trükikojast, seega suunas Brendeken reklaami kohalikele, kellel oli võimalus trükkalit külastada.

Lisaks kasutas trükkal ajalehte muude teadete edastamiseks, informeerides lugejaid näiteks häiretest postiühenduses või avaldas luulevormis õnnitluse uue aasta puhul jne. Kuna reklaamteadetes on märgitud ka trükiste tükihind, võimaldab see kindralkuberner kantseleile esitatud trükisarvete abil jälgida, kuidas keskvõimu avaldatud korraldus moondus eraviisiliseks äriks informatsiooniga ning mil määral erines näiteks eraostjale suunatud trükise hind sellest, mida oli tasunud keskvõim. Reklaamitud trükiste hinnad varieerusid 1–10 hõbeöörini, kuid tähelepanu väärib fakt, et kvartformaadis kolme- või neljaleheküljelised kindralkuberner korraldused maksid alati 2 hõbeööri. Neljaleheküljeline Reval(i)sche Post-Zeitung oli trükitud samas formaadis, mille tõttu võib oletada, et lehe üksiknumbri hind võis olla sellele lähedane.

Varauasaegne ajaleheäri kujutas endast laiemas mõttes info ning uudiskandjate müüki ja nagu Tallinna ajalehe näitel ilmnes, ei erinenud Brendekeni jaoks lendlehed lahinguteadetest ning korraldusliku sisuga ametlikud trükised selles mõttes üksteisest. Reval(i)sche Post-Zeitung toimis Rootsi aja lõpul Tallinna infovälja lõimiva komponendina, vahendades omakorda teisi infokandjaid. Ajalehe väljaandmine polnud trükkalile asi iseeneses või eraldi ülesanne, vaid üks tahk informatsiooni edastamises ja uudiskandjate reprodutseerimises.

Keskvõimule allutatud ülemereprovintside keskuste ajalehed. Rootsi aja lõpul allutati Eesti- ja Liivimaa keskustes ilmunud perioodiliste ajalehede väljaandmine ühtsele poliitikale. Protsess sai alguse 1680. aastal Riias, kui poliitilistel põhjustel keelati kuningliku korraldusega linnas seni loetud Königsbergi ajalehe Königsbergs Donnerstags (Sonntags) Ordinari Post-Zeitung levitamine. Keelamise täpsed põhjused pole teada, kuid tegemist pidi olema erakordse sündmusega, sest sinnani polnud ligi poole sajandi jooksul Riias tekkinud vajadust ajalehe väljaandmise järele. Postmeister Jacob Beckeri (?–1672) katset anda välja ajalehte Riias juba 1632. aastal võib pidada deklaratiivseks sammuks ning on kaheldav, kas seda vaatamata sõlmitud lepingule realselt teostada kavatseti. Riia oli 17. sajandil Rootsi suurriigi üks tähtsamaid administratiiv-, kaubandus- ja kommunikatsioonikeskuseid, mis samas kahtlemata vajas pidevat informatsiooni mujal toimuva kohta. Alternatiiviks Königsbergi ajalehele loodi 1680. aastal keskvõimu initsiatiivil ajaleht, mis alates 1681. aastast kandis nime Rigische Novellen. Tegemist oli keskvõimu poolt eelnevalt retsenseeritava väljaandega, mille koostajateks olid krooni usaldusalused ametnikud.

Ajavahemikul 1680–1684 aastani täitis ülesannet kindralkubeneri sekretär Christoph Prescher, kellele oli vastav õigus antud teenistuse eest äsjalõppenud Skåne sõjas (1675–1679). Esimesed ajalehenumbriid ilmusid hiljemalt 1680. aasta oktoobri lõpus, mida tõendab Prescheri kiri Tallinna raele 1680. aasta novembri algusest. Siinses väitekirjas esmakordselt kasutatud dokumendi näol on **tegemist esimese kindla teatega Riia perioodilise ajalehe trükkimise kohta juba 1680. aastal**, mida senises historiograafias on üksnes oletatud.

Pärast Prescheri abiellumist ning kolimist Saaremaale soovitas Liivimaa kindralkuberner Christer Horn kunnglikule majesteedile uue väljaandjana senist linnusekohtu (*Burggericht*) sekretäri Georg Ruviusi. Nii Stockholmist saadetud kirjas 8. septembrist 1684 kui sama aasta 18. oktoobril väljastatud kuninglikus privileegis Ruviusese rõhutatakse ajalehe olulist ning monopoolset seisundit Riias, eesmärgiga takistada muude ajalehede levikut. Kindralkuberner Horni kirjas märgitakse ühemõtteliselt, et vajadus leida Riia lehele uus väljaandja on akuutne, sest vastasel juhul leviks linnas taas aktiivselt „kahjulikke kuulujutte” (*praejudicirlichen Spargementen*) sisaldav Königsbergi ajaleht. Niisamuti on kõnekas, et võimalike konkureerivate huvigruppidega on Ruviusese antud privileegis eraldi osutatud trükkalitele ning postitöötajatele. Uus privileeg kindlustas ühtlasi keskvõimu jätkuva kontrolli ajalehe üle, sest jätkuvalt allus Rigische Novellen kindralkubeneri kantselei tšensuurile. Mõlemad dokumendid olid senises historiograafias olnud tundmatud.

Konkurents Königsbergi ajalehega ei pruukinud toimuda samas üksnes Riia lugejaskonna tasandil. Tuleb meenutada Riia tähtsat rolli Rootsi ülemereprovintside postisüsteemis ning ka seda, et linn oli ühtlasi Venemaa üheks peamiseks suhtluskanaliks Euroopaga. Lisaks kirjavahetusele liikusid läbi Riia Moskvasse Lääne-Euroopa ajalehed, millega Venemaa postijuht oli kohustatud võime varustama. Teiste seas telliti Moskvasse Königsbergi väljaannet, mis mõistagi ei saanud Rootsi võimudele meeldida. 1685. aastast ongi teada, et

Rootsi võimud on üritanud Königsbergi ajalehtede Moskvasse saatmist takistada ning muret „võõraste” ajalehtede levitamise üle Riias võib täheldada veel ka 1680. aastate lõpul.

Rigische Novellen oli seega eelkõige kuninga käsul ning olude sunnil loodud ajaleht, toimides propagandistliku vastukaalu ning alternatiivina Königsbergis ilmuvale väljaandele, jälgides väljaandmise põhimõtetelt seega sisuliselt Rootsi emamaa ainsa ajalehe Ordinari Post-Tijnderi mudelit, mis oli samuti rangelt allutatud keskvõimu kontrollile ning toimis paljuski selle hääletoruna.

Reval(i)sche Post-Zeitung kui Riia ajalehe käepikendus. Riias rakendatud kontrolli- ja tsensuuripoliitika kehtis ülekantud kujul ka Tallinnas, sest Reval(i)sche Post-Zeitung kujutas endast Rigische Novelleni varajasema numbri veidi lühendatud ümbertrükki. Regulaarne ja tõrgeteta toimiv postiühendus Riiaga võimaldas logistiliselt Reval(i)sche Post-Zeitungit välja anda nii, et selle sisu ei kaotanud lugejate silmis aktuaalsust. Tallinna ja Riia ajalehtede omavaheline seos selgitab ühtlasi, miks Reval(i)sche Post-Zeitung ilmus just esmaspäeviti ja neljapäeviti. Riias ilmus ajaleht kuni 1703. aasta lõpuni vastavalt linna postipäevadele kolmapäeval ja pühapäeval, järgnevalt sõjajärgsest tulenevalt esmaspäeval ja neljapäeval. Vaadeldes ajalehe liikumist Liivimaalt Eestimaale, näeme, et Riias neljapäeval (hiljem kolmapäeval) ilmunud ajaleht „transformeerus” alati Tallinna lehe esmaspäevaseks numbriks ning Riia pühapäevane (hilisem esmaspäevane) ajaleht omakorda neljapäevaseks. Oluline on märkida, et Reval(i)sche Post-Zeitung põhines Riias jooksva nädala sees ilmunud lehel ning mitte kunagi kronoloogiliselt vanemal eksemplaril. Seega kulus Riia lehe Tallinna toimetamiseks ning siin ümbertrükkimiseks keskmiselt 5–6 päeva, mis vastas üldiselt kahe provintsi keskuse vahelise korrespondentsi liikumise keskmisele ajale (5 päeva).

Kaks korda nädalas ilmuva ajalehe väljaandmiseks polnud Eesti- ja Liivimaa maismaad pidi ühendava postiahela ühes „lõppjaamas” asetsevas Tallinnas ilmselt logistiliselt alternatiive, sest meritsi, s.o Stockholmist edastatavad postisaadetised ei suutnud kindlasti tagada info pidevat juurdevoolu. Reval(i)sche Post-Zeitungit võiks vaadelda linna infonälja leevendamiseks rakendatud nutika kompromissina tehniliste võimaluste ning kehtiva „pressipoliitika” vahel. Riia ajalehe ära kirjana võidi saavutada korraga mitu eesmärki: esiteks loodi lihtne võimalus perioodilise ajalehe väljaandmiseks ning teiseks välditi tsensuuri sekkumist koha peal. Arvestades, kui tähelepanelikult suhtusid keskvõim ja selle esindajad perioodiliste uudiskandjate väljaandmisesse Stockholmis ning Riias, pidi ka Reval(i)sche Post-Zeitungi trükkimine toimuma kui mitte kindlasti keskvõimu ja selle esindajate initsiatiivil, siis vähemalt nende teadmisel ning nõusolekul.

Reval(i)sche Post-Zeitungi ilmumine võis olla tingitud ka Rigische Novelleni suhteliselt kõrgest hinnast. 1680. aasta novembris pöördus Prescher Tallinna rae poole sooviga leida Riia lehele siin tellijaid. Lehe aastatellimuse hinnaks oli 6 riigitaalrit, mis teeb ühe üksiknumbri hinnaks umbes kolm

hõbeööri. Väitekirja kolmandast artiklist selgus, et Tallinna trükkal Brendeken küsis 4-leheküljelise kvartformaadis trükise eest pigem kaks hõbeööri, mis võiks olla ka Tallinna ajalehe tükihinnaks, sest trükise formaat ning lehekülgede hulk on sama.

„Prantsuse mudeli” rakendamine Rootsi ülemereprovintides. Tsentraliseeritud absolutistlikes maades püüdis keskvoim avalikkusele suunatud informatsiooni enam kontrollida, allutades ajalehtede väljaandmise otsese ja range riikliku kontrolli alla. Avalikkus oli neis maades Jürgen Habermasi jaotuse järgi „representeeritud”, vastandudes „kodanlikule avalikkusele” suunatud meediale.

Rootsi emamaa ainsa ajalehe Ordinari Post-Tijnderi väljaandmismudel sarnaneb paljuski Prantsusmaal rakendatud poliitikale. Pikka aega ilmus riigis ainult üks ametlik ajaleht – Gazette –, mille koostamine oli otseselt allutatud riiklikule kontrollile ning mida kasutati keskvoimu, s.o kuninga ning kardinali sõnumite vahendajana. Sarnaselt Gazette’iga Pariisis oli Stockholmi Ordinari Post-Tijnder samuti allutatud rangele riiklikule kontrollile. Stockholmi ajaleht ilmus rootsi keeles ning lähtematerjal saadi Hamburgi kaudu saadetud saksa-keelsetest ajalehtedest. Ilmudes rootsi keeles, täitis ajaleht paralleelselt nii propagandistlikke kui ka praktilis-kommunikatiivset rolli.

Keskvoimu kontrollitud ajalehe ära kirjajana sarnaneb ka Reval(i)sche Post-Zeitungi väljaandmismehhanism samal ajal Prantsusmaal rakendatud pressi-poliitikale, et Prantsusmaa ainsa legaalse perioodilise trükitud ajalehe levikul olid geograafilised piirid, siis lubati provintides litsentsi alusel publitseerida ajalehe täpseid ümbertrükke. Kirjeldatud „Prantsuse mudeli” rakendamine ka korra nädalas ilmunud Stockholmi ajalehe põhjal nii Riias kui Tallinnas poleks olnud logistiliselt võimalik. Samas on nii riikide pressipoliitikas kui ka ametlike ajalehtede iseloomus märgata mitmeid sarnaseid jooni. „Prantsuse mudelist” lähtuvalt võiks Rigische Novellenit vaadelda Balti provintside ainsa ametliku ajalehena, mille litsentseeritud ära kiri ilmus Reval(i)sche Post-Zeitungi näol Tallinnas ning võimalik, et ka Pärnus, ehkki viimasest pole leitud ühtegi numbrit ega ka ümberlukkamatut kinnitust lehe ilmumisele.

ALLIKAD JA KIRJANDUS¹⁷⁴

Allikad

Eesti Ajalooarhiiv, Tartu (EAA)

Fond: 1. Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner
278. Liivimaa rootiaegne kindralkuberner
1678. Narva magistraat

Tallinna Linnaarhiiv, Tallinn (TLA)

Fond: 230. Tallinna magistraat

Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (Lāti Riiklik Ajalooarhiiv), Riia (LVVA)

Fond: 673. Rīgas maģistrāta Ārējais arhīvs
749. Rīgas maģistrāta galvenā kanceleja
7349. Vidzemes ģenerālgubernatora pārvalde

Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka (Lāti Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu), Riia (LUAB)

MS 1140, 1; No 7.

Riksarkivet, Stockholm (RA)

Fond: E 1567. De la Gardieska samlingen
Livonica II

Eesti Ajaloomuseum, Tallinn (EAM)

Fond: 237. Käsikirjalised raamatud, kollektsioon 15. saj.–1932.

Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, Tallinn (TLÜAR)

TLÜAR Baltika kogu, V-5721 (Reval(i)sche Post-Zeitung 1689–1704).

Publitseeritud allikad ja kirjandus

Endel Annus. Die im Baltikum bis 1710 erschienenen Zeitungen. – Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert. Hrsg von Aleksander Loit ja Helmut Piirimäe (Studia Baltica Stockholmiensa, 11), Uppsala 1993, lk 423–432.

Endel Annus. Tidningsväsendet i Baltikum före 1710. Den estniska boken genom seklerna. Koost Endel Annus ja Esko Häkli (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja, 57) Helsingfors 1995, lk 53–65.

Johannes Arndt, Ester-Beathe Körber. Einleitung. Das Mediensystem im Alten Reich der Frühen Neuzeit (1600–1750). – Das Mediensystem im Alten Reich der Frühen Neuzeit (1600–1750), Hrsg von Johannes Arndt und Esther-Beate Körber. Vandenhoeck & Ruprecht 2010, lk 1–27.

---

¹⁷⁴ Nimekirjas on vaid töö sissejuhatuses viidatud allikad ja kirjandus, täpsem loend leidub artiklites.

- Anne Arold, Einige Beobachtungen zur deutschen Zeitungssprache in Livland im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der *Dörptschen Zeitung*. – Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und Kulturelle Tradition. Hrsg von Jörg Meier und Arne Ziegler. (Germanistische Arbeiten zur Sprachgeschichte, 3). Weidler Buchverlag Berlin 2005, lk 49–63.
- Beginn die Neuzeit mit dem Buchdruck? Ist die Ära der Typographie im Zeitalter der digitalen Medien endgültig vorbei? Podiumsdiskussion unter der Leitung von Winfried Schulze. – Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit, Hrsg von Johannes Burkhardt und Christine Werkstetter (Historische Zeitschrift, Beiheft 41) Oldenbourg 2005, lk 11–38.
- Wolfgang Behringer. Das Netzwerk der Netzwerke. Raumportionierung und Medienrevolution der Frühen Neuzeit. – Das Mediensystem im Alten Reich der Frühen Neuzeit (1600–1750), Hrsg von Johannes Arndt und Esther-Beate Körber. Vandenhoeck & Ruprecht 2010, lk 39–58.
- Wolfgang Behringer. Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 189), Vandenhoeck & Ruprecht 2003.
- Wolfgang Behringer. „Von der Gutenberg-Galaxis zur Taxis-Galaxis“. Die Kommunikationsrevolution – ein Konzept zum besseren Verständnis der Frühen Neuzeit. – Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit, Hrsg von Johannes Burkhardt und Christine Werkstetter (Historische Zeitschrift, Beiheft 41) Oldenbourg 2005, lk 39–57.
- Jörg Jochen Berns. Parteilichkeit und Zeitungswesen. Zur Rekonstruktion einer medienpolitischen Diskussion an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. – Die Jagd auf die Nymphe Echo. Zur Technisierung der Wahrnehmung in der Frühen Neuzeit (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 53) Bremen 2011, lk 3–37.
- Francisco Bethencourt, Florike Egmond. Introduction. Correspondence and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700. – Cultural exchange in Early Modern Europe, Vol III. Ed by Francisco Bethencourt and Florike Egmond, Cambridge University Press 2007, lk 1–33.
- Jürgen Beyer. Mis teeb eesti luterluse kultuuriajaloole huvitavaks? Vikerkaar 2009, nr 7–8, lk 79–90.
- Julius Bleyer. Postiajaloolisi katkendeid Rootsi ajastust, seoses Eesti- ja Liivimaaga. – Eesti-Rootsi posti juubelialbum 1636–1936. Tallinn 1936, lk 29–74.
- Astrid Blome. Das deutsche Rußlandbild im frühen 18. Jahrhundert. Untersuchungen zur zeitgenössischen Presseberichterstattung über Rußland unter Peter I. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, 57) Wiesbaden 2000.
- Holger Böning, Emmy Moepps. Hamburg. Kommentierte Bibliographie der Zeitungen, Zeitschriften, Intelligenzblätter, Kalender und Almanache sowie biographische Hinweise zu Herausgebern, Verlegern und Druckern periodischer Schriften. Von den Anfängen bis 1765, Bd. 1.1. (Deutsche Presse. Bibliographische Handbücher zur Geschichte der deutschsprachigen periodischen Presse von den Anfängen bis 1815), Stuttgart-Bad Cannstatt 1996.
- Holger Böning. Periodische Presse. Kommunikation und Aufklärung. Hamburg und Altona als Beispiel (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 6), Bremen 2002.
- Karsten Brüggemann. Rahvusliku vaenlasekuju demontaažist ehk Carl Schirren kui Eesti iseseisvuse raja? Märkusi Jaan Unduski „metahistoiriliste žestide kohta“. Tuna 2002, nr 3, lk 93–99.

- Arend Buchholtz. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888. Riga 1890.
- Arno Rafael Cederberg. Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur. – Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused (Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. B III), Tartu 1922, lk 3–16.
- Das Revaler Bürgerbuch 1624–1690 nebst Fortsetzung bis 1710 / Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690 ühes jätkuga kuni 1710-ni, hrsg von Georg Adelheim (Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv, 7), Reval 1933.
- Den Svenska pressens historia I. I begynnelsen (tiden före 1830). Koost Claes-Göran Holmberg, Ingermar Oscarsson, Jarl Torbacke. Eckerlids förlag 2000.
- Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Ein Bestandverzeichnis mit historischen bibliographischen Angaben zusammengestellt von Else Bogel und Elger Blümm, Bd. 1–3 (Studien zur Publizistik. Bremer Reihe. Deutsche Presseforschung, 17/17-III), Bremen 1971; 1985.
- Heiko Droste. „Einige Wiener briefe wollen noch publicieren“. Die geschriebene Zeitung als öffentliches Nachrichtenmedium. – Die Entstehung des Zeitungswesens im 17. Jahrhundert: Ein neues Medium und seine Folgen für das Kommunikationssystem der Frühen Neuzeit. Hrsg von Volker Bauer und Holger Böning. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 54), Bremen 2011, lk 1–23.
- Heiko Droste. Die geschriebene Zeitung im 17. und 18. Jahrhundert. Ein öffentliches Nachrichtenmedium. Ajalooline Ajakiri 2009, nr 3/4 [129/130], lk 509–525.
- Heiko Droste. The Terms of Royal Service: Post Servant's Finances, c 1700. – Connecting the Baltic Area. The Swedish Postal System in the Seventeenth Century. Toim Heiko Droste (Södertörn Studies in History, 9) 2011, lk 123–174.
- Eesti ajalugu. Kronoloogia. Koost Sulev Vahre Olion 1994; 2007.
- Eesti ajalugu III. Rootsi ja Poola aeg, Tartu 1940.
- Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675–1940. Koost Endel Annus (Eesti retrospektiivne rahvusbibliograafia, 5), Tallinn 1993.
- Eesti raamat 1525–1975: ajalooline ülevaade. Tallinn, Valgus 1978.
- Eesti raamatu kronoloogia. Koostanud Tiit Reimo. Tallinn 2000.
- Johannes von Eckart. Beiträge zur Geschichte des deutsch-baltischen Zeitungswesens. – Schriften zur Geschichte des Zeitungswesens. Ludwigshafen am Rhein 1929.
- Roland Seeberg-Elverfeldt. Dreihundert Jahre deutschbaltische Presse. Zeitschrift für Ostforschung 1977, nr 26, lk 651–670.
- Oskar Grosberg. Die Presse Lettlands. Mit einem geschichtlichen Rückblick. Baltischer Verlag, Riga 1927.
- Jürgen Habermas, Avalikkuse struktuurimuutus. Uurimused ühest kodanikühiskonna kategooriast. Eessõnaga 1990. aasta uusväljaanded, Kunst 2001.
- Ann-Katrin Hatje, Von der königlichen Postzeitung zum „Swänska Argus“. Ein Überblick über die Schwedische Presse im 17. und 18. Jahrhundert. – 400 Jahre Zeitung. Die Entwicklung der Tagespresse im internationalen Kontext, hrsg. von Martin Welke und Jürgen Wilke (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 22) Bremen 2008, lk 205–221.
- Sonja Schultzeiß-Heinz. Contemporaneity in 1672–1679: the Paris *Gazette*, the London *Gazette*, and *Teutsche Kriegs-Kurier* (1672–1679), – The Dissemination of News and the Emergence of Contemporaneity in Early Modern Europe. Ed by Brendan Dooley. Ashgate 2010, lk 115–137.
- Sonja Schultheiß-Heinz. Zum Verhältnis von serieller Chronik und Zeitungswesen. – Die Entstehung des Zeitungswesens im 17. Jahrhundert: Ein neues Medium und

- seine Folgen für das Kommunikationssystem der Frühen Neuzeit. Hrsg. von Volker Bauer und Holger Böning. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 54), Bremen 2011, lk 201–210.
- Theodor Holm. Sveriges almväna postväsen IV:1–3, Stockholm, 1912–1916.
- Harold A. Innis. Empire and communication. Dundurn Press Limited 2007.
- Ene-Lille Jaanson. Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia. Tartu 2000.
- Ea Jansen. Baltisaksa ajakirjanduse areng XVII – XIX sajandil. Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Koost. Juhan Peegel, Tartu Tallinn 1994, lk 267–300.
- Ea Jansen. Hajamõtteid Eesti ajaloo uurimisest. Kleio 1997, nr 1 (19), lk 35–41.
- Ea Jansen. Tagasi ajalukku. Tuna 2003, nr 2, lk 131–136.
- Christian Kelch. Liivimaa ajaloo järg. Tõlkinud Ivar Leimus, Tartu 2009.
- Christian Kelch. Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707. Hrsg. von Johann Lossius. Dorpat 1875.
- Kuidas kirjutada ajalugu? Interv. Märt Väljataga. Vikerkaar 2000, nr 8, lk 178–190.
- Friedrich Koch. Die Anfänge des baltischen deutschen Zeitungswesens. Baltische Monatshefte (Jhrg. 1938), lk 67–81.
- Yrjö Kotivuori. Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Daniel Möller. Verkkojulkaisu 2005 <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=1875>> (Viimati kasutatud 12.3.2012).
- Kurtzer Entwurff Liefländischer Geschichte, von Anfang da die Nation in der Christenheit bekant worden biß zu den nechsten Zeiten, samt hierzu dienlicher Vorrede und doppelten Anhang, deren I. die Geographie des Landes, II. die Chronologie der Regenten und Geschichte vorstellet/ ausfertiget Daniel Hartnaccio. Hamburg, bey Conrad Neumann 1700.
- Kurtzer doch Wahrhaftiger Bericht wegen des GLORIEUSEN und bey Menschen Bedencken Unvergleichlichen Sieges / damit der Aller-Höchste Gott den 20. Novembr. Ih. Kgl. Majest. von Schweden Gerechte Waffen wieder dero Treu-losen Feind den Czaaren von Muscau zu gesegnen beliebt hat. Narva den 28. Novembr. 1700.
- Ester-Beate Körber. Öffentlichkeiten der Frühen Neuzeit. Teilnehmer, Formen, Institutionen und Entscheidungen öffentlicher Kommunikation im Herzogtum Preußen von 1525 bis 1618 (Beiträge zur Kommunikationsgeschichte, 7), 1998.
- Ester-Beate Körber. Vormoderne Öffentlichkeiten. Versuch einer Begriffs- und Strukturgeschichte. Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte 2008, nr 10, lk 3–26.
- Enn Küng. Johann Köhler ja Narva trükikoda 1695–1705. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil II. Koostanud Enn Küng. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 12 (19)). Tartu 2006, lk 336–363.
- Enn Küng. „... mugavamaid teid, kui nüüd linnade vahel tarvitatakse, on vaevalt leida...” Postirevisjon Eesti- ja Liivimaal 1687.–1688. aastal, Tuna 2005, nr 4, lk 17–34.
- Enn Küng, Riia-Moskva postitüli Põhjasõja eelõhtul. Tuna 2006, nr 4, lk 12–24.
- Enn Küng. The Attempts to Establish Private Postal System in the Swedish Baltic Sea Provinces in the Beginning of the 1630s. – Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel. Koostanud Priit Raudkivi, Marten Seppel. [Tallinn] 2009, lk 178–189.
- Marianne Larsson. Liverty Coat, Postal Horn, and the National Coat of Arms. The Material's Agency for the Honour and Protection of Seventeenth-Century Post-

- Carriers. Connecting the Baltic Area. The Swedish Postal System in the Seventeenth Century. Toim Heiko Droste (Södertörn Studies in History, 9) 2011, lk 175–195.
- Uno Liivaku. Eesti raamatu lugu. Monokkel 1995.
- Magnus Linnarsson, The development of the Swedish Post Office. – Connecting the Baltic Area. The Swedish Postal System in the Seventeenth Century. Toim Heiko Droste (Södertörn Studies in History 9) 2011, lk 26–47.
- Ingrid Maier. Die Übersetzungen westeuropäischer Zeitungen am Moskauer Gesandtschaftsamt von 1660 bis 1670: Zur ersten Ausgabe der Vesti-Kuranty mit Paralleltexten. Swedish Contributions to the Thirteenth International Congress of Slavists, Ljubljana, 15–21 August 2003 (Slavica Lundensia Supplementa 2), eds Birgitta Englund Dimitrova & Alexander Pereswetoff-Morath. Lund 2003, lk 51–74.
- Ingrid Maier. Presseberichte am Zarenhof im 17. Jahrhundert. Ein Beitrag zu Vorgeschichte der gedruckten Zeitung in Russland. Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte 2004, nr 6, lk 103–130.
- Ingrid Maier ja Daniel C. Waugh. How Well Was Muscovy Connected with the World? Imperienvergleich. Beispiele un Ansätze aus osteuropäischer Perspektive. Festschrift für Andreas Kappler, eds G. Hausmann & A. Rustemeyer), Wiesbaden 2009 (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, Band 75), lk 17–38.
- Paul Jacob Marperger. Schwedischer Kauffmann. Wißmar und Leipzig 1706.
- [Friedrich Adolf Meckelburg] Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg. Königsberg 1840.
- Olof Mörke. Pamphlet und Propaganda. Politische Kommunikation und technische Innovation in Westeuropa in der frühen Neuzeit. Kommunikationsrevolutionen. Die neuen Medien des 16. und 19. Jahrhunderts. Hrsg von Michael North (Wirtschafts- und sozialhistorische Studien 3). Böhlau Verlag 1995, lk 15–32.
- A. Nurm. Postisarvest kineskoobini. Sidevahendite arengust Eestis. Tallinn 1968.
- Friedrich Puksov (Puksoo). Eesti raamatu arengulugu seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega. Tallinn 1933.
- Aivar Pöldvee. Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 20. Tartu Ülikooli Kirjastus 2010.
- Tiiu Reimo. Trükindus- ja kirjastustegevus Tallinnas 17. ja 18. sajandil. Eesti vanimad raamatud Tallinnas, Tallinn 2000, lk 95–114.
- Paul Ries. The politics of information in seventeenth-century Scandinavia. – The Politics of Information in Early Modern Europe. Koost Brendan Dooley und Sabrina Baron, Routledge 2001, lk 237–273.
- Kyra Robert, Bocktryckarna i Tallinn på 1600-talet. – Den estniska boken genom seklerna. Koost Endel Annus ja Esko Häkli (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja, 57) Helsingfors 1995, lk 31–52.
- Kyra Robert. Meie ajakirjanduse esiklapp. Raamatutel on oma saatus. Kirjutisi aastaist 1969–1990. Tallinn 1991, lk 102–106.
- Kyra Robert, Tallinna 17. sajandi trükised. Raamatutel on oma saatus. Kirjutisi aastaist 1969–1990. Tallinn 1991, lk 5–19.
- Valda Rudiža. Deutschsprachige Zeitungen in Riga aus dem 17. und 18. Jahrhundert. – Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und Kulturelle Tradition. Hrsg von Jörg Meier und Arne Ziegler. (Germanistische Arbeiten zur Sprachgeschichte, 3). Weidler Buchverlag Berlin 2005, lk 79–89.
- Thomas Schröder. Die ersten Zeitungen. Textgestaltung und Nachrichtenauswahl. Tübingen 1995.

- Werner von Schulmann. Die zivile Staatsbeamtenschaft in Estland zur schwedischen Zeit (1561–1710). Dorpat-Posen 1939.
- Vladimir I. Simonov. Aus der Geschichte der periodischen Zeitung in Riga im 17. Jahrhundert. Gutenberg-Jahrbuch 59/1984, lk 172–179.
- В. И. Симонов. К истории возникновения первой печатной периодической газеты в Риге. – Известия Академий наук Латвийской ССР 1984/9/(446), lk 118–130.
- Kaspar Stieler. Zeitungs Lust und Nutz. Vollständiger Neudruck der Originalausgabe von 1695, hg. von Gert Hagelweide, Bremen 1969.
- Степан Михайлович Шамин. Переводы иностранной прессы в русской книжной рукописной традиции до начала XVIII века: история изучения, Российская история, Российская Академия наук 2009, nr 2, lk 3–14.
- Ilmar Talve. Eesti kultuurilugu, Ilmamaa 2003.
- Marek Tamm. Liivimaa leiutamise: Uue kristliku koloonia kuvandi loomine 13. sajandi esimesel poolel. Akadeemia 2012, nr 2, lk 195–231.
- M. [A] Taube. Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots (XVII un XVIII gs). – Grāmatas un to krātuves. Rīga Zinātne, 1966, lk 65–129.
- The Dissemination of News and the Emergence of Contemporaneity in Early Modern Europe. Ed by Brendan Dooley. Ashgate 2010.
- Ina Timmermann, „Vernünftig raisonnieren lernen“. Politische Meinungsbildung und -äußerung im Vorfeld „bürgerlicher Öffentlichkeit“ am Beispiel „zeitungstheoretischer Schriften“ des 17. und 18. Jahrhunderts. Ein kommunikations- und medienhistorisches Dissertationsvorhaben. Großbothener Vorträge, 3, Bremen 2002, lk 33–72.
- Anushka Tischer. Obrigkeitliche Instrumentalisierung der Zeitung im 17. Jahrhundert: die *Gazette de France* und die französische Politik, Die Entstehung des Zeitungswesens im 17. Jahrhundert: Ein neues Medium und seine Folgen für das Kommunikationssystem der Frühen Neuzeit. Hrsg von Volker Bauer und Holger Böning. – Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 54) Bremen 2011, lk 455–467.
- Ralph Tuchtenhagen. Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa. Harrassowitz Verlag 2008.
- Jaani Undusk. Eesti ajaloo kotkaperspektiivist. Minu vaidlus Karsten Brüggenmanniga. Tuna 2002, nr 3, lk 99–116.
- Sulev Vahre. Varauusaegne Balti ajalookirjutus II. Tartu 1998–1999 (käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo- ja arheoloogia instituudi Eesti ajaloo õppetoolis).
- Juhan Viiding. Kilomeeter. Luuletus esitatud Tallinnas Kloostri Aidas 27.01.1995. Helisalvestuse põhjal transkribeeritud tekst Jaak Johansonil erakodus.
- Jean-Pierre Vittu. Instruments of political information in France. – The Politics of Information in Early Modern Europe. Koost Brendan Dooley und Sabrina Baron, Routledge 2001, lk 160–179.
- Johannes Weber. Daniel Hartnack – ein gelehrter Streithahn und Avisenschreiber am Ende des 17. Jahrhunderts. Gutenberg-Jahrbuch, 68, 1993, lk 140–158.
- Johannes Weber. Kontrollmechanismen im deutschen Zeitungswesen des 17. Jahrhunderts. Ein kleiner Beitrag zur Geschichte der Zensur. Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte 2004, nr 6, lk 56–74.
- Johannes Weber. Straßburg 1605: Die Geburt der Zeitung. Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte 2005, nr 7, lk 3–27.
- Martin Welke. Die Entwicklung der frühen Zeitungsdrucktechnik vom 17. zum 20. Jahrhundert. Zeitungsdruck. Die Entwicklung der Technik vom 17. zum 20.

- Jahrhundert, hrsg. von Hans Bohrmann und Gabriele Toepser-Ziegert (Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung, 58) München 2000, lk 9–29.
- Martin Welke. Johann Carolus und der Beginn der periodischen Tagespresse. Versuch, einen Irrweg der Forschung zu korrigieren. – 400 Jahre Zeitung. Die Entwicklung der Tagespresse im internationalen Kontext, hrsg. von Martin Welke und Jürgen Wilke (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 22) Bremen 2008, lk 9–117.
- Martin Welke. Russland in der deutschen Publizistik des 17. Jahrhunderts (1613–1689). – Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 23 (1976), lk 105–276.
- Jürgen Wilke. Journalismus und Geschichtsschreibung. Jahrbuch für Kommunikationsforschung 2009, nr 11, lk 5–25.
- A[lexander] Winkler: Aus der Frühzeit des Estländischen Zeitungswesens. Reval 1929 (Sonderdruck aus dem „Revaler Bote“. Jahrgang 1928, nr 238–241; 243–244; 246–248).
- Gottfried Zenner. Novellen aus gelehrten und curiösen Welt. Frankfurt und Gotha: Junius 1692.

LISAD

Lisa 1. Tallinna trükkal Christoph Brendekeni arved Eestimaa kindralkubeneri kantseleile aasta jooksul tehtud trükitööde eest 1691.–1692. aastal.¹⁷⁵

Rechnung derer Placaten die in diesem 1691sten Jahre vor das Konigl General-Gouvernement gedruckt folget:

		Rdlr	wrst
den 8. Janu.	Ein Placat wegen der Restanter vor der wallarbeit Hier zu gethan 2½ Buch Pap.	1	15
den 30 Martji	Das Konigl Bettags-Placat auf zweyerley Arth Vor 4 Buch Papier	1	24
den 31 dito	Ein Gen.Gouvernements Placat wegen der Bettage vor 2½ Buch Papier	1	15
den 4 may	Ein Placat wegen der Arrendatores vor 2½ Buch Papier	1	15
den 24 Augt	Ein Placat wegen Reparierung der Brücken vor 3 buch Papier	1	18
den 26 dito	Ein Placat wegen der gefangenen vor 2½ Buch Papier	1	15
den 15 Septembr	Ein Placat wegen der Böhnhaßen in Lande vor 3 Buch Papier	1	18
den 21 dito	Eine Dancksagung wegen der Käyserl Victorie vor 1½ Buch Papiere		26 9
den 9 octobr	Ein Placat wegen der ober Land-Gerichts Juridic wie auch eines Landtags vor 3 Buch Papier	1	18
den 12 dito	Ein Placat wegen Pflaßerung des Duhms vor 3 Buch Papier	1	18
den 17 dito	Ein Placat wegen der Huldigung vor 3 Buchs Papier	1	18
den 9 novemb	Ein Placat wegen der Arrendatores von 2½ Buch Papier	1	15
	Summa [Rdlr]	15	16

Reval den 8. sept 1691
Christoff Brendeken, des Königl.Gymn. Buchdr.

¹⁷⁵ Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner. Eestimaa verifikatsioonide raamat 1691 ja 1692: EAA 1-2-842, lk 505; EAA 1-2-844, lk 251.

Rechnung derer Placaten, so in diesem zu Endlauffenden 1692sten Jahre, vor daß Königl. General-Gouvernement gedruckt, wie folget:

		Rdlr	wrst
den 9. Martii	das Königl. Placat wegen der Bettage Darzu gethan 3½. Buch Papier, a 6 wrst:thüte	1	21
den 10 dito	Ein Placat von Königl Gen. Gouvern. wegen der Bettage vor 2½ Buch Papier	1	15
den 12. Maji	Ihr. Königl Majest. ferner Verordnung, wegen des verbotenen Seydenzeuges Vor 1¼ Buch Papier		26 7½
den 1 Junii	Ein Placat wegen Bewilligung zu erbauung des Magazins Vor 2½ Buch Papier	1	15
den 20. Junii	Eine Danksagungs-Schriftt wegen Eroberung Groß-Waradein Vor 1¼ Buch Papier		26 7½
den 17. Sept	Ein Placat wegen enthuldigung des Sabbahs worbey noch 6. andern Puncten Vor 3. Buch Papier	1	18
den 14. Octobr	Ein Placat wegen der Oberlandgerichts-Juridic vor 2½ Buch Papier	1	15
den 6. Dec	Ein Placat wegen der Fortification und Wallarbeit vor 2½ Buch Papier	1	15
	Summa Rdlr 9 und 10 wrst		

Reval den 16. Decembr

Anno 1692

Christoff Brendeken, Gymn. Buchdr.

Lisa 2. Christoph Prescheri kiri Tallinna raele 01.11.1680.¹⁷⁶

Hoch- und Woll Edlr, Gestreng, Großachtbahre Hoch, und Wollgelahrte, Hoch- und Wollweyse Herren Bürgermeistere und Rathen insonderes Hochgeehrter Großgünstige Herren.

Ihro Königl. Maytt haben auß hohen Ursachen verbothen, daß die Königsbergische, dehro Reiche nur choquirende Advisen, nicht mehr allhie einkommen, oder auf der Post anhero zubringen. hinfüro gestattet werden sollen: dagegen aber allergnädigst verordnet, daß meiner Wenigkeit (in Ansehung meiner bey iüngstvorgewesenen Kriegs-Expeditionen außgestandenen schweren Gefängnüße und zweymahliger spoliirung alle des Meinigen; dann auch, weil ich dehro Feld Canzley in Pommern und Liefland bedient gewesen) andere dem Lande und gemeinen Wesen nützlichere Gazzetten, unter hiesigen General Gouvernements Censur hir in loco drucken zulaßen anbetrauwet werden solle; denn zu allerunterthänigster folge, habe nunmehr im Gottes Nahmen damit den Anfang gemacht, zumahlen weil auf angedeuteten allergnädigsten Königl. Befehl hiesiges Postamt, die erwehte Königsbergische Advisen nicht mehr einführen mag. Weil dann E. HochEdl. Gestr. Couriosität und Beforderung aller wollgemeinten Intentionen mir, noch von oftmahliger Erwehnung des hochseel. Herrn Reichs Rath Bengt Horns Excell. bekannt, die auch an diesen Orthe nicht wenig bißhero gerühmet worden. So würde ich einer großen negligenz mich beschuldigt machen, wann ich Ewr. Hochedl. Gestreng: gültigkeit mißtrawete, deroselben meine Arbeit unterdienstlich recommendiren zu dürffen. Umb sovielmehr, weil ich vorhabens bin alle diejenige bemühung und Fleiß anzuwenden, welche iedermann vergnügung bringen und solch Werck mit zuunterhalten obligiren möge. Nur dieses nehme ich vor auß, daß der Anfang (welcher in allen dingen schwer) nicht nur sondern der difficultät der Post, und Jahres-Saison, möge beygemeßen werden, ~~und~~ dabei sich aber zuversichern, daß ich nach und nach alles zu redressiren schon Mittel schaffen, und Niemanden gereuen machen werde iährlich 6 Rthlr vons Stück auszugeben. Hierbey gehet also ein Exemplar von Donnerstag und Montag, wie man allenmahl continuiren wirdt; Mit gehorsamer Bitte ihren selbst die große Ehre ihrer Benevolenz mir aber die Gütte zuerweisen, und hievon Euer Löbl. Bürgerschaft notification geschehen zulaßen, damit ob etwa ein oder ander diese Nouvellen verlanget, ich seine Nahmen wißen, und damit bedienen möge. Ich bin ~~davon~~ E. Hochedl. Gestr. insgesamt und einen ieden in sonderheit davor hinwieder verbunden, und werde meiner Schuldigkeit nie vergßen möcht trewsten Empfehlung Gottes stets mich zuerweisen alleß.

Ewr. Hochedl. Gestrengigkeiten

Riga den 1. Novembris

Anno 1680

Veschuldter Diener
Christoph Prescher
Ihr Excell des hiesigen Herrn
General Gouverneur
Secretary

[pd d. 5. Nov 1680]

---

¹⁷⁶ TLA 230-1-B.B.13. Eingegangene Briefe von Privaten an Private, Geschäftsbriefe, Todesanzeigen und Einladungen zu Hochzeiten, Beerdigungen und Taufen 1601–1700, I 268–270.

Lisa 3. Liivimaa kindralkuberner Christer Horni kiri kuninglikule majesteedile Riia ajalehele uue toimetaja leidmise asjus 08. 09. 1684. a.¹⁷⁷

Ad I. K. Mtem.

Ew. Königl. Mtt. haben vor einigen Jahren dem gewesenen Actuario Prescher dero allergnädigstes Privilegium die Advisen oder Gazzetten alhier alleine zu halten und drucken zu laßen, ertheilet. Nun hat derselbe sich ohnlängst auf Ösel verheirathet, und daselbst häußlich niedergelaßen, so daß Er das werck abwesend nicht abwarten kan, alß welches eine gegenwärtige aufsucht erfordert. Wenn ich aber gerne sehen möchte, daß das wesen unterhalten werden könnte, weiln sonst, wen es verfallen solte, die Königsbergische Gazzetten, welche mehrenthelis voller passion, und mit solchen praejudicirlichen Spargementen in Moscau seinen gesandt werden, wieder häufig einkommen würden; so hat dazu der Secretearius bey dem Königl. Burg-gerichte alhie Georg Ruvius anheischig gemacht, wen Er garüber Ew. Königl. Mtt. allergnädigstes privilegium, warumb Er in demuth bittet, erhalten könnte. Eß hat dieser Mann nun einige Jahr so wohl bey gedachten Königl. Burg-gerichte, alß auch wie Krieges Fiscal und insondereit bey vielen und weitläufigen Commisionen sich mühsam gebrauchen laßen, davor aber nicht den geringsten Lohn genoßen, dahere Ihm dieses wiewohl geringe accidens, zur wenigen ergetzlichkeit wohl zu gönnen sein möchte, gestalt Ich Ihn den deßfals unterthänigst recommendiren, und der unterthänigsten hofnung lege, Ew. Königl. Mtt, weilen dazu von Königl. Mitteln nichtes gegeben wird, werden Ihn damit vor andern zu seinen Soulagement allergnädigst beneficiren, welche gnade Er in unterthänigsten demuth erkennen wird, wie Er den deßfals Ew. K. Mtt. Clemence fußfällig umbarmet und Ich sterbe. Riga den 8. Septemb 1684. allerunterth. und treuehors. Chr. Horn

---

¹⁷⁷ Liivimaa rootsiaegne kindralkuberner, Concepta, september 1684: EAA 278-I-IV:24:9, 1 20.

Lisa 4. Privileeg Georg Ruviussele ajalehe väljaandmiseks Riias 09. 02. 1685. a.¹⁷⁸

Privilegi den Secret. Ruvio wegen der Gazetten
Tit. Illustrissimi

Demnach ihr Königl Mtt. vermittelt der allergn. Schreibens vom 18. octob. abgelegten Jahres dem Secretario beym K. Burgergericht alhie Georg Ruvio wegen seiner treuen und fleißigen bißher geleisteten dienste das privilegium allergnädigst zu geleget, die Advisen und Gazetten alhier drucken zu laßen, und vor genießung der davon fallenden nutzungen seiner ergetzlichkeit auß zu geben; alß wird gedachter Secretarius vermittelt dieses offenen brieffes in den würcklichen gebrauch und genieß sothanen K. allergnädigsten Privilegii gesetzet, und Ihm krafft deßen allein die freijheit gegeben, die wöchentl. Gazetten od[er] Advisen, doch unter d[er] Censur der K. Gen. Gouvernements Cancelley drucken zu laßen, und zu versenden.

Wie er nun dabey alle schuldige behutsamkeit gebrauchen, und dahin sehen wird, den nichtes prajudicirliches darin verfaßet, werde; So soll zu gleich denen buchdruckern nicht allein verboten sein, keine Zeitungen ohne sein vorweißen und gut befinden drucken zu laßen, od[er] auß zu ~~geben~~ breiten, sondern es wird auch allen post-verwaltern dieses orthes hiemit ernstl. untersaget, keine gedruckte Advisen, diesem Privilegio zum vorhange einkommen zu laßen, oder außzugeben, oder sonst Ihm darin einige hinder oder schmälereij zu zu fügen, allermaßen Er bey dem genieß und gebrauch dieses Königl Privilegii ungekränckt conserviret und schandhabet wird. wonach sich alle zu richten gegeben auf den Kn Schloße zu Riga den 9. Febr 1685. C Horn.

---

¹⁷⁸ Liivimaa rootsiaegne kindralkuberner, Concepta, veebruar 1685: EAA 278-I-IV:25/2, 1 16.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Kommunikationsraum in den schwedischen Ostseeprovinzen am Ende des 17. Jahrhunderts. Die Revalsche Post-Zeitung als frühneuzeitliches Informationsmedium

In der Dissertation wird die Reval(i)sche Post-Zeitung, die in Tallinn am Ende der schwedischen Herrschaft periodisch ausgegeben wurde (etwa 1689–1710), behandelt, um eine umfassende Analyse der Tallinner Zeitung auszuführen. In der bisherigen Historiografie wurde Zeitung als eine selbstständige Institution angesehen, in der vorliegenden Dissertation wurde die Auffassung beim Herangehen an das Thema geändert, indem die Tallinner Zeitung in einem breiteren Kontext des frühneuzeitlichen schwedischen Großstaats und der europäischen Pressegeschichte behandelt wurde. Aus der Hinsicht der Arbeit erwies sich als eine fruchtbare Methode die kritische Analyse der bisherigen Historiografie, Überprüfung der bestehenden Gemeinplätze aufgrund der Haupt- und Sekundärquellen, d.h. erhaltene Zeitungsnummern und Materialien aus verschiedenen Institutionen – Kanzleien des Generalgouverneurs in Estland und Livland in der schwedischen Zeit sowie die Archiven der Tallinner und Rigaer Räte. Als eine methodische Neuerung wurde die Reval(i)sche Post-Zeitung zum ersten Mal parallel zu den Zeitungen Montags (Donnerstags) Ordinari Post Zeitung (1690–1681) und Rigische Novellen (1681–1710), die in der Livländischen Generalgouvernement ausgegeben wurden, sowie mit anderen deutschen Zeitungen, z. B. denjenigen, die in Königsberg und Hamburg ausgegeben wurden, betrachtet.

Die Arbeit besteht aus fünf Artikeln: in zwei davon werden die potenziellen Leser der Zeitung behandelt – Geschichtsschreiber und am Beispiel der Reval(i)sche Post-Zeitung die Tallinner Kaufleute. Es ist eine neue Herangehensweise, da auf die Leser der Zeitungen, die in den Zentren der estnischen und livländischen Provinzen am Ende der schwedischen Zeit ausgegeben wurden, bisher keine Aufmerksamkeit gerichtet worden ist. In den Artikeln wird die Reval(i)sche Post-Zeitung im Kontext der „Medienlandschaft“ in der frühneuzeitlichen Europa auf der Basis der Werke der Zeitungstheoretiker vom Ende des 17. Jh. und Anfang des 18. Jh. analysiert. Zwei Artikel sind dem Drucker der Reval(i)schen Post-Zeitung, dem Drucker des Tallinner Gymnasiums Christoph Brendeken gewidmet, der als Herausgeber der Reval(i)schen Post-Zeitung seine Position genutzt und die Leser von anderen Kleinpublikationen, die zum Verkauf waren, informiert hat, darunter befehlsgebende Publikate (sog. Plakate) im Auftrag des Generalgouverneurs und des Tallinner Rats. In den Artikeln werden die vertraglichen, d.h. alltäglichen Pflichten sowie die Strategien zum Erwerb des zusätzlichen Einkommens des Tallinner Druckers, wozu auch die Herausgabe der Zeitung gehörte, betrachtet. Die Artikel beruhen auf einer bisher unbekanntenen Quellenart – den Rechnungen, die von Brendeken an die Kanzlei des Estländischen Generalgouverneurs für den Druck der im Laufe des

Jahres beauftragten Verordnungen gestellt wurden. Die Informationen in den Rechnungen gibt eine bessere Vorstellung über das Einkommen und die tägliche Arbeit des Druckers. Außerdem sind die Rechnungen des Druckers für den Druck der Verordnungen und Regelungen der Zentralmacht ein wesentlicher Beitrag zur Geschichte des Tallinner Druckwesens im letzten Viertel des 17. Jh., da aufgrund dieser Informationen die Größe der Auflagen der Publikationen abgeleitet und die Schnelligkeit der Weiterleitung und Herausgabe der Verordnungen beobachtet werden kann.

Im Artikel mit einer Analyse der Inhalte der Tallinner und Rigaer Zeitungen wird ihr Zusammenhang festgestellt. Die angewandte Methode ist neuartig in der Untersuchung der frühneuzeitlichen Pressegeschichte und daraus ging eine neue Kenntnis hervor, dass es sich bei der Reval(i)schen Post-Zeitung nicht um eine selbstständige Zeitung, sondern um eine vollständige oder teilweise gekürzte Abschrift der Rigischen Novellen geht. Die Informationen, die bei der Analyse festgestellt wurden, ändern grundsätzlich das ganze Paradigma der bisherigen Untersuchungsgeschichte der Zeitungen, die Ende des 17. Jh. und Anfang des 18. Jh. in den Überseeprovinzen des schwedischen Großstaats ausgegeben wurden. Eine Weiterentwicklung der Problematik behandelt das vierte Kapitel der Dissertation, in dem die periodischen Zeitungen, die am Ende der schwedischen Zeit in Estland und Livland herausgegeben wurden, in den Kontext der europäischen Pressegeschichte gestellt werden und für das Phänomen Parallelen und Erklärungen gesucht werden. Das Ergebnis der Dissertation ist eine neue Kenntnis über die baltische frühneuzeitliche Pressegeschichte, die das bisherige Paradigma im Wesentlichen ändert.

Die Bedeutung der Reval(i)schen Post-Zeitung für Leser und die Rollen der Zeitung. Die Tallinner Zeitung wurde also im Laufe von wenigstens 21 Jahren herausgegeben und somit regelmäßig, zweimal die Woche Informationen über Geschehnisse in der Welt vermittelt. Die lange Ausgabeperiode der Zeitung spricht von einer dauerhaften Nachfrage nach aktueller Information, was in sich auch logisch ist. Eine Hafenstadt, die die Funktionen des Provinzzentrums erfüllte und auf Fernhandel gerichtet war, konnte auch nicht anders existieren. Die Nachfrage der Tallinner nach aktuellen Informationen widerspiegelt sich zum Beispiel in einem Vertrag vom 1673 zwischen dem Drucker und dem Buchbinder über die gemeinsame Benutzung der Ladenräume. Unter anderen aufgelisteten Verkaufsartikeln werden in diesem Dokument die künftig zu verkaufenden periodischen Zeitungen erwähnt, wonach viele beim Drucker gefragt haben (*alldie vielen der Buchdrucker gesonnen, die Wochentliche Post-Zeitung zudrucken*).

Über die Reval(i)sche Post-Zeitung konnten die Leser ständig die aktuellen Kriegsaktionen und politische Ereignisse in Europa verfolgen, sowie Informationen über Naturkatastrophen, Hungersnöte usw. erhalten. Es war der Nachrichteninhalt einer typischen frühneuzeitlichen Zeitung, aber aufgrund der geografischen Lage von Tallinn hat es außerdem bedeutet, dass die Zeitung

über Ereignisse berichtet hat, die (weit weg) anderswo geschehen waren. Die Nachrichten aus der Stadt und der Umgebung wurden in der frühneuzeitlichen Zeit mündlich vermittelt und die Möglichkeit, lokale Nachrichten an die weitere Gesellschaft über eine Zeitung als ein Medium zu vermitteln war im Allgemeinen bis zum Ende des 17. Jh. ein Tabu. Die adäquaten Informationen über die Geschehnisse in der nächsten Umgebung blieben vor allem in den Händen der Vertreter der ausführenden Gewalt oder waren ein Instrument der ausführenden Gewalt.

Der Inhalt der Zeitung brauchte nicht unbedingt das Alltagsleben der Leser zu beeinflussen und, wie die vorliegende Dissertation gezeigt hat, konnte die Reval(i)sche Post-Zeitung bestimmt nicht die spezifischen Handelsinformationen ersetzen, die über die Geschäftspartner der Tallinner Handelsleute erhalten wurden. Der Abstand zwischen Tallinn und den Orten der Ereignisse, die in der Reval(i)schen Post-Zeitung behandelt wurden, muss allerdings nicht unbedingt bedeuten, dass man hier kein Interesse für die Geschehnisse in der Welt hatte. Das Zeitbuch des Landrats Otto Fabian von Wrangell, das in der Dissertation behandelt wird, ist eine Gute Quelle, die zeigt, wie ein Mensch, der um die Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert in Tallinn oder dessen Umgebung gewohnt hat, sich mit Hilfe von Zeitungen über die Geschehnisse in anderen Orten informiert hat. Die Tatsache, dass Wrangell es für notwendig gehalten hat, geografisch weit weg stattgefundenere Ereignisse auch in seinen so genannten *Öst- undt Liefländischen Geschichten* zu behandeln, spricht von seiner offenen Denkweise, die sich geografisch nicht nur auf die genannten Provinzen begrenzte.

Die sich geografisch weit weg entwickelten Geschehnisse haben das Alltagsleben von Tallinnern doch auch etwas unmittelbarer beeinflusst. So zum Beispiel wurde das ganze christliche Europa bis zum 16.–18. Jh. durch die Gefahr beunruhigt, die aus der Türkei hervorging. Auf die Siege der Kriegsaktionen der Heiligen Liga hat das schwedische Großstaat der damaligen Ära entsprechend mit königlichen Verordnungen zum Halten von überstaatlichen Dankesgottesdiensten reagiert, womit ein abstraktes, weit weg stattgefundenes Ereignis grundsätzlich zum jeden Untertan des Staates gebracht wurde. In der vorliegenden Dissertation wurde am Beispiel der Schlacht am Slankamen am 9./19. August 1691 beobachtet, über welche Kanäle und wie schnell die Information über den Sieg der Heiligen Liga in Tallinn angekommen ist. Eine Verordnung zum Halten eines Dankesgottesdienstes wurde in Tallinn am 19. September 1691 empfangen und das Ereignis wurde acht Tage später gefeiert. Bis zu diesem Zeitpunkt hatte die Reval(i)sche Post-Zeitung ihre Leser über die Schlacht schon für wenigstens drei Wochen lang benachrichtigt und am 17. September hat der Drucker Brendeken in der Zeitung den Interessierten ein Flugblatt mit einer ausführlichen Beschreibung zur Schlacht zum Verkauf angeboten. Über die Reval(i)sche Post-Zeitung war die Schlacht am Slankamen zum Zeitpunkt des Dankesgottesdienstes für die Zeitungsleser ein reales Ereignis geworden.

Eine wichtige Funktion der Reval(i)schen Post-Zeitung war somit eine ständige Informationsvermittlung, wodurch die Neugier der Leser befriedigt und Tallinn geistig mit der Welt verbunden wurde.

Die geschäftlichen und sonstigen Mitteilungen, die in der Reval(i)schen Post-Zeitung veröffentlicht wurden, können als Doppelmedien der Zeitung angesehen werden, denn der Inhalt der Informationen war nur lokal und hat die Leser zu einem bestimmten Zeitpunkt angesprochen. Die Auswahl der von Brendeken angebotenen „Verkaufsartikel“ war ziemlich groß. Neben der Dokumente mit einem verordnenden Inhalt (Verordnungen des Generalgouverneurs und des Tallinner Rats) konnten zeitgemäße typische Nachrichtenträger wie Flugblätter mit Beschreibungen von Schlachten oder sonstigen spannenden Ereignissen gekauft werden. Die Publikationen konnten aus der Druckerei erworben werden und deshalb hat Brendeken die Werbung an Einheimische gerichtet, für die es möglich war, den Drucker zu besuchen.

Außerdem hat der Drucker die Zeitung für die Vermittlung sonstiger Nachrichten benutzt, um Leser zum Beispiel über Störungen in der Postverbindung zu informieren oder ein Neujahrswunsch als ein Gedicht zu veröffentlichen u.ä. Da in den Werbeanzeigen auch die Preise der Publikationen angegeben sind, kann aufgrund der Druckrechnungen, die für die Kanzlei des Generalgouverneurs ausgestellt wurden, verfolgt werden, wie eine durch die Zentralmacht veröffentlichte Verordnung sich in ein Privatgeschäft mit Information umwandelte und wie viel sich zum Beispiel der Preis einer an Privatkunden gerichteten Publikation von dem der Druckschriften unterschieden hat, die durch die Zentralmacht bezahlt wurden. Die Preise der erworbenen Publikationen blieben zwischen 1–10 Öre, bemerkenswert ist aber, dass die Verordnungen des Generalgouverneurs im Quartformat auf drei oder vier Seiten immer 2 Öre gekostet haben. Die vierseitige Reval(i)sche Post-Zeitung hatte dasselbe Format, weshalb vermutet werden kann, dass der Preis einer Einzelausgabe ungefähr die gleiche Höhe hatte.

Das frühneuzeitliche Zeitungsgeschäft war im breiteren Sinne der Verkauf von Nachrichtenträger und wie es sich am Beispiel der Tallinner Zeitung erwiesen hat, haben sich für Brendeken die Flugblätter mit Nachrichten zu Schlachten und die offiziellen Publikationen mit verordnendem Inhalt in diesem Sinne voneinander nicht unterschieden. Die Reval(i)sche Post-Zeitung hat am Ende der schwedischen Zeit als eine integrierende Komponente des Tallinner Informationsfelds fungiert, indem sie andere Informationsträger vermittelt hat. Die Herausgabe der Zeitung war für den Drucker kein Ding in sich selbst oder eine selbstständige Aufgabe, sondern ein Aspekt in der Weiterleitung von Informationen und in der Reproduktion von Informationsträgern.

Zeitungen der Überseeprovinzen unter der Zentralmacht. Am Ende der schwedischen Zeit wurde die Herausgabe der periodischen Zeitungen in den Zentren von Estland und Livland einer einheitlichen Politik unterworfen. Der Prozess nahm seinen Anfang 1680 in Riga, als aus politischen Gründen auf

königlichen Befehl die Verbreitung der bisherig gelesenen Königsberger Zeitung Königsbergs Donnerstags (Sonntags) Ordinari Post-Zeitung verboten wurde. Die genauen Gründe dafür sind nicht bekannt, aber es musste ein außerordentliches Ereignis sein, denn bis dahin gab es in Riga keinen Bedarf nach Herausgabe einer Zeitung. Der Versuch des Postmeisters Jacob Becker (?–1672), in Riga eine Zeitung schon 1632 herauszugeben kann als ein deklarativer Schritt angesehen werden und es ist zweifelhaft, ob man überhaupt vor hatte, diesen Plan trotz des abgeschlossenen Vertrages in der Wirklichkeit einzusetzen. Riga war im 17. Jh. für den schwedischen Großstaat eines der wichtigsten Verwaltungs-, Handels- und Kommunikationszentren, das zugleich offensichtlich ständig Informationen zu den Geschehnissen anderswo brauchte. Als Alternative für die Königsberger Zeitung wurde 1680 auf Initiative der Zentralmacht eine Zeitung gegründet, die ab 1681 den Namen Rigische Novellen getragen hat. Es war eine durch die Zentralmacht vorzensierte Publikation, die durch die vertrauten Beamten des Königs verfasst wurde.

Vom 1680–1684 wurde diese Aufgabe durch den Sekretär des Generalgouverneurs Christoph Prescher gefüllt, dem das entsprechende Recht für den Dienst im vor kurzem geendeten Skåne-Krieg (1675–1679) gegeben worden war. Die ersten Zeitungsnummern wurden spätestens Ende Oktober 1680 herausgegeben, was durch ein Schreiben von Prescher an Tallinner Rat vom Anfang November 1680 bewiesen wird. Bei diesem Dokument, das erstmals in der vorliegenden Dissertation benutzt wird, **geht es um die erste unbestrittene Mitteilung über den Druck einer periodischen Zeitung in Riga im Jahre 1680**, was in der bisherigen Historie nur angenommen worden war.

Nachdem Prescher geheiratet und nach Saaremaa umgezogen ist, hat der Livländische Generalgouverneur Christer Horn dem königlichen Majestät als einen neuen Herausgeber den bisherigen Sekretär des Burgerichts Georg Ruvius empfohlen. Sowohl in einem Brief vom 8. September 1684 nach Stockholm als auch im königlichen Privileg an Ruvius, die am 18. Oktober desselben Jahres herausgegeben wurde, wird die wichtige und monopolische Stellung der Zeitung in Riga betont, mit dem Ziel, die Verbreitung sonstiger Zeitungen zu verhindern. Im Brief des Generalgouverneurs Horn wird eindeutig hingewiesen, dass der Bedarf, einen neuen Herausgeber für die Rigaer Zeitung zu finden akut ist, da sich ansonsten in der Stadt wieder die Königsberger Zeitung mit ihren ungünstigen Gerüchten (*praejudicirlichen Spargementen*) aktiv verbreiten würde. Ebenfalls ist vielsagend, dass es im Privileg an Ruvius gesondert auf Drucker und Postarbeiter als mögliche im Wettbewerb stehende Interessentengruppen hingewiesen wird. Das neue Privileg hat zugleich die fortlaufende Kontrolle der Zentralmacht über die Zeitung gesichert, denn Rigische Novellen wurde nach wie vor durch die Kanzlei des Generalgouverneurs zensiert. Beide Dokumente sind in der bisherigen Historie unbekannt gewesen.

Der Wettbewerb mit der Königsberger Zeitung brauchte nicht nur die Rigaer Leserschaft betreffen. Man muss sich an die wichtige Rolle von Riga im

Postsystem der schwedischen Überseeprovinzen sowie die Tatsache erinnern, dass die Stadt zugleich für Russland eines der wesentlichsten Kommunikationskanäle mit Europa war. Außer der Briefkorrespondenz wurden über Riga nach Moskau westeuropäische Zeitungen gebracht, mit denen der Postleiter Russlands die Behörden versorgen musste. Unter anderem wurde nach Moskau die Königsberger Ausgabe bestellt, was den schwedischen Behörden selbstverständlich nicht gefallen konnte. Aus dem Jahr 1685 ist bekannt, dass die schwedischen Behörden es versucht haben zu verhindern, dass die Königsberger Zeitungen nach Moskau geschickt werden und Besorgnis über die Verbreitung von „fremden“ Zeitungen in Riga kann noch Ende der 1680er Jahre festgestellt werden.

Rigische Novellen wurde somit vor allem eine auf Befehl des Königs und situationsbedingt gegründete Zeitung, die als ein propagandistisches Gegengewicht und eine Alternative für die Königsberger Ausgabe war, hat aber aufgrund der Prinzipien der Herausgabe das Modell der einzigen Zeitung im Mutterland Schweden, die *Ordinari Post-Tijnder* gefolgt, die ebenfalls unter einer strengen Kontrolle der Zentralmacht lag und in großem Masse deren Kommunikationskanal war.

Reval(i)sche Post-Zeitung als eine Verlängerung der Rigaer Zeitung. Die in Riga eingesetzte Aufsichts- und Zensurpolitik wurde in einer übertragenen Form auch in Tallinn angewandt, weil die Reval(i)sche Post-Zeitung ein etwas verkürzter Umdruck der früher erschienenen Nummern der Rigische Novellen war. Eine regelmäßige und reibungslose Postverbindung mit Riga hat es logistisch ermöglicht, die Reval(i)sche Post-Zeitung so herauszugeben, dass der Inhalt seine Aktualität für die Leser nicht verloren hat. Die gegenseitige Verbindung der Tallinner und Rigaer Zeitungen erklärt auch, wieso die Reval(i)sche Post-Zeitung gerade montags und donnerstags herausgegeben wurde. In Riga ist die Zeitung bis zum Ende 1703 aufgrund der Posttage der Stadt mittwochs und sonntags erschienen, danach wegen einer Kriegssituation montags und donnerstags. Bei der Betrachtung der Lieferung der Zeitung von Livland nach Estland sehen wir, dass die Zeitung, die am Donnerstag (später Mittwoch) in Riga veröffentlicht wurde, „transformierte“ sich immer in die Montagsnummer der Tallinner Zeitung, die Sonntagsnummer (später Montagsnummer) von Riga aber in die Donnerstagsnummer. Es ist wichtig zu bemerken, dass die Reval(i)sche Post-Zeitung sich auf der Rigaer Zeitung der laufenden Woche beruhte, und nie auf einer chronologisch älteren Nummer. Somit hat man für die Lieferung der Rigaer Zeitung nach Tallinn und für den Umdruck hier durchschnittlich 5–6 Tage gebraucht, was der allgemeinen durchschnittlichen Geschwindigkeit (5 Tage) der Korrespondenz zwischen den zwei Provinzzentren entsprach.

Für die Herausgabe einer zweimal wöchentlich erschienenen Zeitung gab es in Tallinn als die „Endstation“ der Postroute auf dem Landweg zwischen Estland und Livland keine logistischen Alternativen, weil Postsendungen über

See, d.h. aus Stockholm ganz bestimmt keine regelmäßige Zufuhr von Informationen sichern konnten. Die Reval(i)sche Post-Zeitung kann als eine clevere Kompromisse zwischen technischen Möglichkeiten und der gültigen „Pressepolitik“ angesehen werden. Als eine Abschrift der Rigaer Zeitung konnten zugleich mehrere Ziele erreicht werden: erstens wurde eine einfache Möglichkeit geschaffen, eine periodische Zeitung herauszugeben, zweitens wurde der Eingriff von Zensur vor Ort vermieden. In Anbetracht der Aufmerksamkeit der Zentralmacht und deren Vertreter bezüglich der Herausgabe von periodischen Nachrichtenträger in Stockholm und Riga, musste auch die Reval(i)sche Post-Zeitung, wenn nicht auf Initiative der Zentralmacht und deren Vertreter, dann wenigstens mit deren Kenntnis und Einverständnis gedruckt werden.

Die Herausgabe der Reval(i)schen Post-Zeitung konnte auch mit dem relativ hohen Preis der Rigischen Novellen im Zusammenhang stehen. In November 1680 hat Prescher sich an Tallinner Rat gewandt, um für die Rigaer Zeitung hier Leser zu finden. Ein Jahresabonnement der Zeitung kostete 6 Reichstaler, womit der Preis einer Einzelnummer etwa drei Öre betrug. Aus dem dritten Artikel der Dissertation wurde ersichtlich, dass der Tallinner Drucker Brendeken für eine vierseitige Publikation im Quartformat eher 2 Öre gefragt hat, was auch der Stückpreis der Tallinner Zeitung sein mag, denn das Format und die Seitenanzahl der Publikation gleich war.

Implementierung des „französischen Modells“ in den Überseeprovinzen Schwedens. In zentralisierten absolutistischen Ländern hat die Zentralmacht versucht, die an die Öffentlichkeit gerichtete Information mehr unter Kontrolle zu halten, indem die Herausgabe von Zeitungen einer unmittelbaren und strengen staatlichen Kontrolle unterworfen wurde. Laut der Gliederung von Jürgen Habermas war die Öffentlichkeit in diesen Ländern „repräsentiert“, im Gegensatz zu Media, die an die „bürgerliche Öffentlichkeit“ gerichtet war.

Das Herausgabemodell der einzigen Zeitung im schwedischen Mutterland, der Ordinari Post-Tijdender, ähnelte sich in vielem der Politik, die in Frankreich angewandt wurde. Für eine lange Zeit wurde in Frankreich nur eine offizielle Zeitung – Gazette – herausgegeben, die der direkten staatlichen Kontrolle unterworfen war und die zur Vermittlung der Nachrichten der Zentralmacht, d.h. des Königs und des Kardinals benutzt wurde. Ähnlich der Gazette in Paris war Ordinari Post-Tijdender in Stockholm ebenfalls einer strengen staatlichen Kontrolle unterworfen. Die Stockholmer Zeitung erschien im Schwedischen und das Ausgangsmaterial wurde aus deutschen Zeitungen erhalten, die über Hamburg zugeschickt wurden. Da die Zeitung auf Schwedisch war, hat sie zugleich eine propagandistische als auch eine kommunikative Rolle erfüllt.

Als eine Abschrift einer Zeitung, die von der Zentralmacht überwacht wurde, ähnelt sich der Herausgabemechanismus der Reval(i)schen Post-Zeitung der französischen Pressepolitik dieser Zeit. Da die Verbreitung der einzigen legalen periodischen Zeitung Frankreichs geografisch begrenzt war, waren die

Provinzen berechtigt, aufgrund Lizenzen genau umgedruckte Kopien der Zeitung zu publizieren . Der Einsatz dieses „französischen Modells“ bei der wöchentlichen Stockholmer Zeitung wäre in Riga und Tallinn logistisch nicht möglich gewesen. Zugleich gibt es in der Pressepolitik der Staaten als auch im Wesen der Zeitungen mehrere ähnliche Züge. Aufgrund des „französischen Modells“ könnte die Rigische Novellen als eine offizielle Zeitung der baltischen Provinzen angesehen werden, deren lizenzierte Abschrift als Reval(i)sche Post-Zeitung in Tallinn und möglicherweise auch in Pärnu erschienen ist, obwohl von der letztgenannten keine Nummern gefunden und auch keine unbestreitbaren Beweise vorliegen.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Kaarel Vanamõlder
Sünniaeg: 23.02.1981
Kodakondsus: Eesti
Telefon: 5690 6082
E-post: kaarel.vanamolder@ut.ee

Praegune töökoht: Tartu Ülikooli Narva Kolledž, Eesti ajaloo lektor

Haridus:

2007–2012 Doktoriõpe, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool
2003–2007 MA, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool
1999–2003 BA, Ajaloo osakond, Tartu Ülikool

Peamised uurimisvaldkonnad:

varauusaegse pressis ajalugu, Balti ajaloo historiograafia

Doktoriväitekirjaga seotud publikatsioonid:

Kas Kelch luges ajalehti? – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil III. Koostanud Enn Küng. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 17 (24)). Tartu 2010, lk 118–154.

Gümnaasiumi trükkal ja keskvõimu korralduste publitseerimine 17. sajandi lõpu Tallinnas. Tuna 2/2011, lk 26–43.

Morgen früh ist zu bekommen der warhaffte Bericht... – Zeitungsanzeigen in Tallinn am Ende der Schwedenzeit. Die Baltischen Länder und Europa in der Frühen Neuzeit. – Schriften der Baltischen Historischen Kommission. LIT Verlag 2012 (ilmumas).

Was für eine Zeitung wurde in Reval am Ende der schwedischen Zeit gelesen? Forschungen zur baltischen Geschichte 6/2011, lk 61–84.

Rootsiaegne Tallinna ajaleht kaupmeeste alternatiivse infoallikana. Ajalooline Ajakiri 3–4/2011, lk 287–305.

CURRICULUM VITAE

Name: Kaarel Vanamõlder
Date of birth: 23.02.1981
Citizenship: Estonian
Phone: +372 5690 6082
E-mail: kaarel.vanamolder@ut.ee

Current position: Narva College of the University of Tartu, lecturer of history of Estonia

Education:

2007–2012 PhD student, Institute of History and Archaeology, University of Tartu
2003–2007 MA, Institute of History and Archaeology, University of Tartu
1999–2003 BA, University of Tartu, Department of History

Main interest of research:

history of Early Modern press, historiography of Baltic history

Publications connected with the thesis:

Kas Kelch luges ajalehti? – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil III. Koostanud Enn Kõng. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 17 (24)). Tartu 2010, lk 118–154.
Gümnaasiumi trükkal ja keskviõimu korralduste publitseerimine 17. sajandi lõpu Tallinnas. Tuna 2/2011, lk 26–43.
Morgen früh ist zu bekommen der warhaffte Bericht... – Zeitungsanzeigen in Tallinn am Ende der Schwedenzeit. Die Baltischen Länder und Europa in der Frühen Neuzeit. – Schriften der Baltischen Historischen Kommission. LIT Verlag 2012 (ilmumas).
Was für eine Zeitung wurde in Reval am Ende der schwedischen Zeit gelesen? Forschungen zur baltischen Geschichte 6/2011, lk 61–84.
Rootsiaegne Tallinna ajaleht kaupmeeste alternatiivse infoallikana. Ajalooline Ajakiri 3-4/2011, lk 287–305.

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiimaa.** Aafrika retseptioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaṛḍavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.
19. **Indrek Paavle.** Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu, 2009.
20. **Aivar Põldvee.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010.

21. **Vladimir Sazonov.** Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittellassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu, 2010.
22. **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Tartu, 2011.
23. **Piret Õunapuu.** Eesti rahva muuseumi loomine ja väljakujunemine. Tartu, 2011.
24. **Ilmar Rootsi.** Hunt ja inimene: suhted Eestis XVIII sajandi keskpaigast XIX sajandi lõpuni. Tartu, 2011, 282 lk.
25. **Kaja Kumer-Haukanõmm.** Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Tartu, 2012, 202 lk.
26. **Meelis Maripuu.** Omavalitsuseta omavalitsused Halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Tartu, 2012, 332 lk.